

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

TESKSTİL SEKTÖRÜNDEN ENERJİ SEKTÖRÜNE: SANKO HOLDİNG
ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tuğba BAŞARSLAN ARSLAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

TESKSTİL SEKTÖRÜNDEN ENERJİ SEKTÖRÜNE: SANKO HOLDİNG
ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tuğba BAŞARSLAN ARSLAN

DANIŞMAN: Prof. Dr. Müfit AKYÜZ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi TUĞBA BAŞARSLAN ARSLAN'ın TEKSTİL SEKTÖRÜNDEN ENERJİ SEKTÖRÜNE: SANKO HOLDİNG ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 29.08.2019 tarih ve 2019-28/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...25.../11.../2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MÜFİT AKYÜZ	
2.	Jüri Üyesi	Doç.Dr. BERNA GÜLER	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi FERİMAH YUSUFİ YILMAZ	

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının her aşamasında birçok kişinin önemli katkıları olmuştur. Akademik ilgimin uyanmasında ve moral motivasyon desteği sağlamasından dolayı Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin'e, kendisinden bilime ve hayata dair çok şey öğrendiğim sevgili hocam Prof. Dr. Fuat Ercan'a ve tez danışmanım Prof. Dr. Müfit Akyüz'e ve değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Berna Güler ve Dr. Öğretim Üyesi Ferimah Yusufi'ye, özverilerinden ötürü aileme ve hayat arkadaşım Sadin Arslan'a, teknik konularda yardımını esirgemeyen araştırma görevlisi Buket Hoca'ya, sınıf arkadaşım Özge'ye ve birçok konuda kendisine danıştığım öğrenci işlerinden sorumlu sevgili Emel Süslü ve çalışma arkadaşlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Tuğba Başarslan Arslan

Maltepe, 2019

ÖZET

1990’larda grup bünyesindeki şirketlerinin dağılmasını önlemek için holding şeklinde organize edilen Sanko Grubu, sermaye birikiminin sağlanması için içe ve dışa yönelik stratejiler gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Gaziantep, sermaye birikimi sürecinde Sanko Grubu için oldukça önemli bir mekân olmuştur. Çünkü Gaziantep, Doğu ile Batı arasında ülkenin kalkınma sürecinde ekonomik entegrasyon sağlamaktadır.

Sanko Holding 1990’dan bu yana birçok dünya standartlarında şirket ile ittifaklar kurmuş ve bu ittifaklar da Sanko Holding’in yurt içinde kapasitesini artırdığı ölçüde uluslararası arenada da kendilerine katkı sağlamıştır. Ancak, omurgasını oluşturan tekstil sektörünü terketmemiştir. Çünkü tekstil, ihracat ve istihdam bakımından oldukça mühim bir sektördür. Bu sebeple Sanko Holding’in toplam ihracatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Sanko Holding, omurgasında ve buna bağlı tekstil sektöründeki kuruluşlarında oluşacak krizin etkisini en aza indirmek ve aynı zamanda yerel kalkınmanın başarısını önümüzdeki yıllarda da sürdürmek amacıyla farklı faaliyet alanlarına yatırım yapmıştır.

2000 yılının başlarında enerji piyasasında başlayan özelleştirmelerle, 2006 yılından itibaren Sanko Holding’in adı enerji sektöründe sıkça gündeme gelmiştir. Sanko Enerji, tesislerinde elektrik üretimi, ticareti ve satışını üstlenmiştir. Sanko Enerji, Türkiye Elektrik Perakende Pazarında lider Elektrik Şirketlerinden biridir. Alternatif enerji üretimi ve kalkınma adı altında doğaya yönelen Sanko Holding, sermaye biriktirmek için ucuz girdi kullanmak adına su, rüzgâr, jeotermal gibi enerji kaynaklarına yatırım yaparak, doğal kaynakları metalaştırmaya başlamıştır. Doğal kaynakların piyasa döngüsüne dahil edilmesi sonucu, söz konusu kaynakların hızla tükenmesine neden olacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin bir yereli olan Gaziantep’in en büyük sermayesi Sanko Holding’in sermaye birikim sürecinde tekstil sektöründen enerji sektörüne değin içselleştirilen kapitalizmin dinamikleri, tüm toplumsal ilişki ve süreçleriyle değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tekstil Sektörü, Enerji Sektörü, Enerji Kaynakları, Holding, Metalaşma, Sermaye Birikimi, Elektrik Piyasaları.

ABSTRACT

To prevent division in 1990s, Sanko Group, organized in the form of holding, of inward and outward strategies as carry out in order to supply of capital accumulation. So, Gaziantep is a quite important a place for Sanko Group in the capital accumulation process. Because Gaziantep provides economic integration in the development process of the country between East and West.

Sanko Holding has established alliances with many world class companies since 1990 and to the extent that these alliances have increased the capacity of Sanko Holding domestically, they have also contributed to it wields in the international arena. However, it did not leave the textile industry that forms its backbones. Because textile is an important industry with regard to export and employment. Therefore account significant a share of Sanko Holding total exports. In order to minimizes impact of crisis in the textile industry that forms its backbone and its affiliates companies and also keeps the success of local development in the following years, Sanko Holding invested in different fields of activity.

Recently, Sanko Holding's name has been frequently raised in the energy industry. Sanko Energy has undertaken the production, trade and sales of electricity through its plants. Sanko Energy is one of the leading Power Companies in Turkish Electricity Retail Market. In the name of alternative energy production, Sanko Holding has started to invest in energy sources such as water, wind and geothermal in order to make profit when the commodification of nature was made to use cheap inputs. This will cause the highest degree of depletion of natural sources, just like what we saw with energy plants in Turkey.

In this study, regarding the interpreted progress, largest capital Sanko Holding in Gaziantep where can be nominated as a local in Turkey from the textile industry to energy industry internalized the dynamics of capitalism in the capital accumulation process, is evaluated regarding also the social interactions and processes.

Key Words: Textile Industry, Energy Industry, Energy Plants, Holding, Commodification, Accumulation of Capital, Electricity Markets.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLO LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Bireysel Sermaye Olarak İşletme ve İşletme Tarihine Kavramsal Bir Bakış

1.1. SERMAYE BİRİKİM MEKANİZMASI	4
1.1.1. Genel Olarak Sermaye	10
1.1.2. Sermaye, Sermayedar ve Sermaye Düzeni	12
1.1.3. Sermayenin İşlevleri, Fonksiyonları ve Biçimleri	22
1.2. SERMAYENİN TEMEL EĞİLİMLERİ	25
1.2.1. Birikimin Zorunlulukları / Sermayenin Yoğunlaşması	26
1.2.1.1. Üretim	31
1.2.1.2. Realizasyon	36
1.2.1.3. Yeniden Üretim	37
1.2.2. Sermayenin Merkezileşmesi	39
1.2.3. Sermayenin Uluslararasılaşması	41
1.2.4. Sermayenin Aşırı Birikimi	43
1.2.5. Sermayenin Sosyalleşmesi / Sektörleşme	44

1.3. MADDİ YENİDEN ÜRETİMİN, İKTİDAR VE SEMBOLİK YENİDEN ÜRETİMLE BAĞLANTILARI	47
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

Bireysel Sermaye Olarak Sanko Holding Örneği

2.1. OSMANLI’NIN SERDAR PAŞA’SINDAN TÜRKİYE’NİN KONUKOĞLU GRUBU’NA TARİHSEL OLARAK GENEL BİR BAKIŞ	52
2.2. TÜRKİYE’DE SANAYİ OLUŞUMUNUN TARİHSEL ARKA PLANI	57
2.2.1. Gazintep’de Tekstil Sektörünün Arka Planına Bakış	62
2.2.2. Sermayenin Kişileşmesine Dair Sani Konukoğlu Hakkında	68
2.3. ÖZEL KİŞİDEN TÜZEL KİŞİYE SANKO HOLDİNG’E YAŞANAN SÜREÇ	74
2.3.1. Sanko Holding’de Yönetim Yapısı İç Organizasyonu – Aile Şirketinden Holdinge	78
2.4. SANKO HOLDİNG’DE SERMAYE BİRİKİMİ/SERMAYENİN YOĞUNLAŞMASI	85
2.4.1. Sanko Holding’de Sermayenin Merkezileşmesi	89
2.4.2. Sanko Holding’de Sektörel Çeşitlenme Eğilimleri	89
2.4.3. Sanko Holding’de Uluslararasılaşma Eğilimleri	97
2.5. SANKO HOLDİNG’İN TOPLUMSAL İLİŞKİLER ALANINA YÖNELMESİ: SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİ	102
2.5.1. Sanko Holding’e Mekansal Örüntüler Üzerinden Bakmak	106
2.5.2. Sanko Holding’in Etkinliklerinde Sembolik Anlam Örüntüleri	109
2.5.3. Sanko Holding’in Devlet ve İş İnsanları, Çıkar Grupları İle İlişkileri	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sanko Holding'in Dokuma Tezgâhlarından Enerji Santrallerine

3.1. ENERJİ İHTİYACI VE ENERJİNİN METALAŞMASI	117
3.1.1. Türkiye'de Yeniden Değerlenme Alanı Olarak Enerji	119
3.1.2. Türkiye'de Enerji Kaynaklarının Çeşitlenmesi ve Sermaye Birikimi	122
3.1.3. Türkiye'de Enerji Yatırımlarına Yönelişin Nedenleri ve Enerji Yatırımları	123
3.2. TÜRKİYE'DE ENERJİ POLİTİKALARI	130
3.2.1. 1923-1950 Arası Enerji Politikaları	131
3.2.2. 1950-2000 Arası Enerji Politikaları	132
3.2.3. 2000 ve Sonrası Enerji Politikaları	137
3.3. SANKO HOLDİNG'İN ENERJİ SEKTÖRÜNE GİRİŞİ	143
3.3.1. Sanko Holding'in Çeşitli Enerji Yatırımları	147
3.3.2. Sanko Holding'in Enerji Yatırımlarında Karşılaştığı Toplumsal Hareketler	153
SONUÇ	158
KAYNAKÇA	161

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1:	Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması	120
Tablo 2:	2017-2018 enerji yatırımlarının kurulu gücüne (MW)	129
Tablo 3:	2019 Yılı Sanko Enerji Mevcut ve Hedeflenen Santraller	149
Tablo 4:	2019 Yılı Sanko Enerji Mevcut Santralleri	150
Tablo 5:	2019 Yılı Sanko Enerji Hedeflenen Santraller	151
Tablo 6:	2019 Yılı Sanko Enerji Geliştirilme Aşamasındaki Santraller	151

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No:

Grafik 1:	İhracatçı Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı	66
Grafik 2:	2017 Yılı Enerji Yatırımları	128
Grafik 3:	2018 Yılı Enerji Yatırımları	128

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
AVM	Alış-veriş Merkezi
DB	Dünya Bankası
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
ELDER	Elektrik Dağıtım Hizmetleri Derneği
EPDK	Enerji Piyasa Denetleme Kurumu
EPİAŞ	Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi
GES	Güneş Enerji Santrali
GSO	Gaziantep Sanayi Odası
HES	Hidroelektrik Santral
ICCI	Uluslararası Enerji ve Çevre Fuarı & Konferansı
İTHİB	İstanbul Tekstil ve Hammaddeleri İhracatçıları Birliği
İTKİB	İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri
JES	Jeotermal Enerji Santrali
KDV	Katma Değer Vergisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KWH	Kilowatt Saat
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
MW	Megawatt
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
RES	Rüzgar Enerji Santrali
SEDEFED	Sektörel Dernekler Federasyonu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TKİ	Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu
TİM	Türkiye İhracatçıları Merkezi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSKB	Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜGİAD	Türkiye Genç İş Adamları Derneği
TÜRKONFED	Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YİD	Yap-İşlet Devret Modeli
Age	Adı geçen eser

GİRİŞ

Yaşam ortamımızı bu kadar çok değiştiren ve dönüştüren şirketlerin ilişkilerimizdeki belirleyiciliği de oldukça önemlidir. Etrafımıza baktığımızda, evimizin, evimize gelen elektriğin, soframızda hemen hemen yediğimiz herşeyin, yürüdüğümüz yolun, içtiğimiz suyun dahi arkasında bu denli yüksek belirleyiciliğiyle varolan şirketleri, yokmuş gibi görmek bu noktada anlamsızlaşmaktadır. Bertell Ollman'ın vurgularıyla, “günlük yaşantımızdaki herhangi bir şeyi anlamak, bu şeyin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve parçası olduğu sistem veya bağlam içerisinde nerede konumlandığı hakkında bir şeyler bilmeyi gerektirmektedir.”¹ Ancak Ollman, bu durumun yeterli olmayacağını vurgular. “Herhangi bir şeyi anlamak, şeylerin son hallerine geliş süreçlerini ve içlerinde bulundukları etkileşimsel zemini onların ne olduklarının bir parçası olarak almak ile mümkündür.”²

Bu sebeple çalışmanın başlıca amacı, Sanko Holding'in sermaye birikim süreci içerisinde ne zaman, nerede, ne yaptığı ve bunların “neden ve niçin”ini tarihsel bir akış içerisinde ortaya koymak olmuştur. Mümkün olduğunca somut verilere dayanarak yapılan araştırmanın ilk bölümünde, veriler kavramsal bir düzeye taşınmaya çalışılmıştır. Kavramsal düzey için seçilen kavram, kapitalist toplumun bütünsel işleyişini ele verecek *sermaye birikim mekanizması*³ olmuştur. Sermaye birikim kavramı sadece olguların nasıl ele alınması gerektiğini vermez aynı zamanda ele alınan olgunun zaman içinde farklılaşması/değişimini de anlamamızı sağlayacak olanakları içermektedir. Sanko Holding derken tam da bu kavramın işaret ettiği düzenekler ile bu düzeneğe içkin işleyişe bağlı olarak Sanko Holding'in zaman içinde değişimini açığa çıkaracak bir çerçeve sunmaktadır. Hiç kuşkusuz anlamamızı kolaylaştıran bir çerçeve kavramsal düzenek ile olgu yani Sanko Holding birbirine eşitlenmemektedir. İlk elden zaten geç kapitalistleşen bir ülkede sermaye birikimi derken kavramın tarihselliği, içinde bir farklılığı ele vermekte, diğer yandan ise Sanko Holding'in kendine özgü gelişimini yani bazı farkları da açığa çıkarmaktadır. Sanko Holding ya da Türkiye'de bir sermaye oluşumunu yani kapitalist birikim süreci içinde şirketleşmenin tarihini özellikle tercih ettiği sektörleri ve

¹ Bertell Ollman, **Diyalektiğin Dansı, Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Cenk Saraçoğlu (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s.31.

² Age, s.31.

³ Bu çalışmada tüm vurgular aksi belirtilmediği sürece bana aittir.

bu sektörel değişimin zaman içinde farklılaşmasını izin verdiği ölçüde ele almamız gerekmektedir. Ama olgular içinde hareket edebilmek için ilk olarak kavramsal düzenek pusula görevi görecektir.

İkinci bölümde ise Sanko Holding'in analizi için olgular oluşturulacaktır. Olgularla, bir yandan tarihsel bir mecra oluştururken, diğer yandan ise değinilmiş ve özel kişi olarak merhum Sani Konukoğlu⁴nun birikim sürecinde sektörel tercihleri ve bu tercihlerin zaman içinde değişimi üzerine yoğunlaşılacaktır. Yani dokuma tezgâhlarında başlayan sermaye birikim sürecinin nasıl bir tüzel kişiliğe yani Sanko Holding'e dönüştüğü anlamaya/aktarmaya çalışılacaktır. Olgular oluştururken çalışmada, birikimin farklı faaliyet alanlarında değerlendirilmesi, yurtiçi ve yurtdışı şirketleriyle kurulan ortaklıklar, yönetsel ve toplumsal ilişkilerin yanı sıra Sanko Holding'in tarihine bakıldığında kapitalizmin birikim mekânizmasının işleyişi ile o işleyiş içinde yer alan tekil sermaye oluşumu arasında genellikle göz ardı edilen iç bağlantılar da analize dâhil edilmeye çalışılacaktır. Bu sebeple ikinci bölüm, diğer bölümlere nazaran niceliksel olarak daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır. Çalışmadaki amaç, Türkiye'de kapitalizmin gelişme sürecine ait aşırı genelleşmiş bakışlar ile şirketlere ait ampirisit bakışların eksikliklerini tamamlamak olacaktır.

Üçüncü bölüm, Sanko Holding'in adını sıkça duyurduğu enerji sektörüne girişini ele alan bölümdür. Sanayileşme sürecindeki Türkiye açısından önem arzeden enerji ihtiyacını gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeyi tasarladıkları santrallerle Türkiye'nin kalkınmasına katkıda bulunacaklarına ilişkin açıklamalar yaparak kamunun desteğini almaları bizi ilgilendiren olayın birinci boyutudur. Diğer yandan enerji üretimi üzerinden enerji sektörüne sermayenin girişi doğayla insan arasındaki yıkıcı bir süreci ele veren bir diğer boyutudur. Çalışmada birinci boyut ağırlıklı olarak analiz edilecek ama doğaya verilen zararlar da gözardı edilmeden bu bölümde ele alınacaktır.

Olgular üzerinde yol alırken Sanko Holding'in bu günlerde çok az tartışılan tekstil

⁴ 1904 yılında dedelerinin başlattığı dokuma tezgâhıyla temelleri atılan Sanko Grubu'nun, tarihsel süreç içerisinde oluşan aile işletmelerini 1943 yılında devralan ve adının ilk 3 harfi ve soyadının ilk 2 harfi ile oluşturulan Sanko Holding'in kurulmasına öncülük eden kişidir. Sani Konukoğlu'nun 1994 yılındaki ani vefatının ardından aile işletmelerinin yönetimine getirilen ailenin en büyük oğlu Abdülkadir Konukoğlu ise Sanko Grubu bünyesindeki tüm şirketlerini, 1996 yılında Sanko Holding çatısı altında toplamıştır ve bugün gelinen noktada Sanko Holding Türkiye'de birçok farklı sektördeki faaliyetleriyle adını duyurmuştur. İlhami Fındıkçı, **Aile Şirketleri**, İstanbul: Alfa Kitap, 2008, s.135-144.

sektöründen enereji sektörüne geçişi ve bu geçişe ait somut olgular oldukça göze çarpmaktadır. Bu geçiş birikim açısından kavramsal düzeyden bakmanın verdiği bir olanak ile *birikim* ve *birikim sürecinin* önemli bir uğrağı olan *yeniden değerlendirilen* aynı sektörde değil de yeni ve farklı bir sektörde gerçekleştiğı somut örnekler aracılığıyla görülmesine olanak sağlamıştır. Ele alınan Sanko Holding'in gelişim dinamiklerinin süreç içerisinde *farklılaşarak geliştiğini*, merhum Sani Konukoğlu'nun sermayedar olarak şahsiyet kazandığında sermayenin değerlerini içselleştirdiğı ve yeni alanlara saçıldığı görülmektedir. Kriz zamanlarında yatırımlarını farklı alanlara yaparak, kriz sürecini atlattıkları göze çarpmaktadır. Kapitalistleşme ve küreselleşme olgusunun etkilerini, Türkiye ele alındığında ilk elden tekstil ve inşaat alanında gösterdiği bununla birlikte sonraları sermaye birikimine dayalı ağır ağır farklı alanlara uzandığı dönemler olduğu görülmüştür. Küresel anlamda rekabetin fazla olduğu bu alanlarda artık rekabette öne geçebilmenin dayandığı noktalar vardır. Bunlardan ilki, ucuz girdi olarak hammadde ve doğal kaynakları hızlı kullanmak, diğer ucuz girdi sağlayan faktörün ise emek gücü olduğu görülmektedir. Ve bu süreç hukuksal bir bütünlük içerisinde devlet-sermaye işbirliği çerçevesinde oluşmaktadır. Sanko Holding'in tekstil sektöründen enerji sektörüne uzanan süreçte kurulan ilişkisel bütünlük çerçevesinde neden enerji sektörüne yöneldiğinin yani su, rüzgâr, jeotermal enerji gibi termik santrallerin bu alanlarda gündeme getirilmesinin bu çalışma açısından *yola çıkılan amacın kişiyi* bir başka gerçekliğe sürükleyerek, bu gerçekliğin içinden geçirdiğı gözlemlenmiştir. Birikim sürecinin doğa ile ilişkisi, özellikle artan enerji ihtiyacı, artan birikimin değerlendirme ihtiyacı doğanın birikim süreci içine çekilmiş, diğer yandan tüm birikim ve yeni alanlara geçişin dile gelişi de tekil sermaye ve ulus-devlet açısından *kalkınma* kavramı dolayında gerçekleştirildiğini de olgular bize göstermiştir. Ele alınan çalışmada kavramsal düzeyin sunduğı olanakla kalkınma olgusuna sermaye birikim açısından bakıldığında ama özellikle geç kapitalist ülkelerin kendi dinamikleri ile bakıldığında doğanın birikim süreci içerisine çekilmesi de bu çerçevede sorunsallaştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİREYSEL SERMAYE OLARAK İŞLETME VE İŞLETME TARİHİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Genel olarak sermaye birikimi ile sermaye birikiminin taşıyıcısı tekil işletmeler arasındaki ilişkinin analizi kavramsal düzeyde önemli bilgiler vermenin yanı sıra ele alınan ülke/toplumun kendine özgüllüklerini de açığa çıkarmaktadır. İşletmelerin bu yüzden genel işleyiş içinde kendine özgü tarihsel gelişme çizgileri vardır.

Ele alınan çalışmada Türkiye kapitalizminin gelişimi ile birlikte merhum Sani Konukoğlu ve Sanko Holding'in tarihsel gelişimi hem kendine özgü koşulları hem de Türkiye'de sermaye birikim sürecine ait bir dizi özel bilgi sunmaktadır. Fakat Sanko Holding'in yaşanan süreç içerisinde gelişimini daha iyi anlayabilmek, ilk olarak kavramsal düzeneğe bakmayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda metadan sermaye birikimine uzanan süreçte yaşanan gerçekliği daha bütünsel, ilişkisel boyutta ve tarihsel bir çerçeve içinde kavrayabilmeyi birinci bölümde kavramsal düzenek kolaylaştıracaktır.

1.1. SERMAYE BİRİKİM MEKANİZMASI

Üretim olarak adlandırılan faaliyet, insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmıştır ve bu faaliyet zamanla kendi çerçevesinde çeşitli içsel bütünlüğü olduğu kabul edilen farklı dönemlerden geçmiştir. Kapitalist toplumda yaşanan durumun değişmeyeceği, eskiden neyse şimdi de o, şeklindeki gerçekliği bizlerin düşüncesinde oluşturmaya çalışıyorsa da bu şekilde olmadığı görülmektedir.⁵ Max Horkheimer bunu, verili toplum şeklini, kendini tekrarlayan sürekli benzer süreçlerin yaşandığı bir mekanizma şeklinde görme temayülü olarak ifade etmektedir.⁶ Yaşanan gerçekliğin anlaşılması açısından bu çalışma daha bütünlüklü, ilişkisel ve tarihi bir çerçeveden bakılarak ele alınmaktadır. Çünkü sermaye birikim tarihinde iç bağlantılar kurulurken, bu birikim zaman

⁵ Fuat Ercan, Müslüm Baba, Marx'ın Kapital'ini Öğretiyor-I, 2009.

<https://fuatercan.wordpress.com/2009/04/03/muslum-baba-Marksyn-kapitalini-odhretiyor-i/>

Erişim tarihi: 07/09/2017

⁶ Max Horkheimer, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Mustafa Tüzel (Çeviren), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.11.

ve mekânı da kapsayarak, bir sürekliliğin olduğu ve bu sürekliliğin de kendine ait farklı dinamikleri ortaya çıkardığı tarihsel bir süreç içinde işlemektedir.

Fernand Braudel, (sermaye) kapital, (sermayedar) kapitalist, sermaye düzeni kavramlarını detaylı olarak ele aldığı “Medeniyet ve Kapitalizm” adlı çalışmasında, yeniden kavramsallaştırmalarla, daha önceki bir toplumu ya tek bir kapitalistin ya da sermaye birikim mekanizmasının, nasıl bir uçtan diğer uca değiştirdiğini sorgulamıştır.⁷ Bu kavramlara bakarak ele alınan gerçekliğin canlı ve farklılaşarak gelişen bir süreci göstermesi açısından da dikkate değer olduğu düşünülmektedir. Karl Marx’ın erken dönem el yazmalarından aktaran Fuat Ercan’ın, kapitalist sistemin, yapısal duruma gelen bir gerçeklik olmadığını, sistem olarak organik olduğunu belirtmesi kavramsal farklılaşmayı anlamamızı daha da kolaylaştırmaktadır.⁸

Olguları kavrayabilmek için kavramsal düzeyi oluştururken esas kaygı tarihsel bir sürecin işleyişi olarak sermaye birikim kavramını açıklamak olacaktır. Sermaye birikimi kavramına geçmeden önce şunu vurgulamak gerekmektedir. Sermayeyi anlamaya, işletme tarihine meta⁹’dan başlayan Marx, gelişmiş bir bedenin incelemesi nasıl ki beden hücrelerinden daha kolay inceleniyorsa, kapitalist toplumun da anlaşılabilmesi için hücre biçimi sayılan metayı anlamakla mümkün olabildiğini belirtmiştir. Çünkü meta karışık ve karmaşık biçimlerin analizini kolaylaştırmaktadır.¹⁰ Meta bir taraftan sermayenin ürünüken diğer taraftan da sermayenin varolması için ön koşul sayılmaktadır.¹¹ Bu bağlamda meta, sürecin hem nesnesi hem öznesi denilebilmektedir. Bununla birlikte David

⁷ Fernand Braudel, **Medeniyet ve Kapitalizm**, Mustafa Özel (Çeviren), İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s.16-255.

⁸ Fuat Ercan, “Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler”, **Praksis**, 2009, Sayı:19, s.18.

⁹ “Meta kelimesi Arapça kökenlidir ve alınıp satılır mal ve hizmetler anlamına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu Arapçada ‘emtia’dır. Emtia kelimesi de Türkçe’de kullanılmaktadır. Ancak sıklıkla bu tekil çoğul ayrımı göz ardı edilerek Türkçe çoğul eki kullanılır ve ‘metalar’ denilir. Burada da metnin anlaşılabilirliği ve akıcılığı açısından bu yol izlenerek ‘emtia’ yerine ‘metalar’ kullanılacaktır. (Ed. Benan Eres)” Duncan K. Foley, **Kapital’i Anlamak: Marx’ın İktisat Teorisi**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010, s.6, 1 no’lu dipnot.

¹⁰ Karl Marx, **Kapital I. Cilt**, Mehmet Selik ve Nail Satılğan (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s.18.

¹¹ R. KorayYılmaz, **Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre ‘Arçelik’ İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul: SAV, 2010, s.95.

Harvey, analize metalarla başlamanın son derece faydalı olduğunu zamanın göstereceğini, çünkü herkesin günlük yaşantısında metalarla ilişkiye girdiğini ve onları deneyimlediğini ve metanın sınıf, ırk, cinsiyet, din, milliyet, cinsel tercihten, vb. bağımsız olarak hepimizin aşına olduğu ve hepimizde ortak bir şey olduğunu belirtmektedir.¹²

Meta kavramı ile kapitalizmin analizine başlayan Marx, sermayenin varoluşunun ve varoluş sürecinin tüm dinamiklerinin meta biçimine ait olduğunu bilmektedir.¹³ Ve bu sebeple aşağıda Marx'ın uzun bir pasajıyla meta üzerinden kapitalizm analizine değinilmektedir:

*“Kapitalist üretimden önce ürünün büyük bir bölümü, meta olarak üretilmez... ..belirli sınırlar içindeki meta dolaşımı ve para dolaşımı, dolayısıyla ticaretin belirli bir derecede gelişmesi **sermaye oluşumunun** ve kapitalist üretim tarzının **ön koşuludur, başlangıç noktasıdır**. ..Ama öte yandan **meta** kapitalist üretimin ürünüdür, sonucudur... ..kapitalist üretim temelinde, meta olmak ürünün genel biçimi hâline gelir ve kapitalist üretim ne kadar çok gelişirse bütün üretim bileşenleri, o sürece, meta olarak o kadar çok girer.”¹⁴*

Bu bağlamda, sermayenin çıkış noktası meta dolaşımı, kapitalizm de meta üretiminin özgül bir şekli sayılmaktadır. Bu özgüllüğü işgücünün meta olmuş olmasından ve üretimin amacının sadece kullanım değeri değil aynı zamanda, meta üretimi vasıtasıyla, sermayedarın tahakküm altına alacağı artı değeri elde etmek için değişim değerleri üretmek olan bir meta üretimi biçimi olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵ Metayı “şey” olarak tanımlayan Marx, herşeyden önce şeylerin insanların ihtiyaçlarını temin ettiğini söylemektedir.¹⁶ Bu tanımın yeterli olmadığı aşikârdır çünkü şeylerin çeşitli yönleri ve dolayısıyla birçok sayıdaki kullanım biçimleri vardır. Bunları ortaya çıkarmak

¹² David Harvey, **Marx'ın Kapital'i İçin Klavuz**, Bülent O. Doğan (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.29-30.

¹³ Fuat Ercan, “Meta Neleri İçerir? Sağlık Hizmetlerinin Metalaşması”, Osman Elbek (Derleyen) **Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır** içinde, İstanbul: Hayy Kitap, 2013.

¹⁴ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.825. Vurgular yazara aittir.

¹⁵ Ergin Yıldızoğlu, **Globalleşme**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996, s. 81.

¹⁶ “Şey” in burada, insan ihtiyacını doğrudan bir şekilde geçim aracı yoksa dolaylı yoldan üretim aracı olarak mı giderdiği önem arz etmemektedir. Marx, *Kapital I. Cilt*, s.49.

tarihin işidir¹⁷ şeklinde tarihin işine bırakılan meta tanımının, önemli açıklama gücünün olmasına rağmen tamamlanmamış ve gizemli olduğu söylenmektedir.¹⁸

Muazzam bir meta birikimi olan sermaye birikimin gerçekleşmesi için Marx Kapital I’de sermaye birikimi ile ilgili, biriktirmenin sanayi yolunda yürüyenler için kolay bir zemin oluşturduğunu ve bu zemini sağlamlaştırmak için artı değer veya artı ürünün önemli bir kısmının tasarrufla sermayeye çevrilmesi gerektiğini belirtmiş ve devamında şu cümleleri kullanmıştır: “Birikim için birikim, üretim için üretim; klasik ekonominin burjuva döneminin tarihsel görevini ifade eden formülü işte buydu.”¹⁹

Kapitalistin, sermaye biriktirmek için ilk olarak dolaşımda olan artı değer bir kısmını para olarak dolaşımdan alması, bunu zamanı gelene kadar yani işini genişletmede ya da farklı iş alanlarında büyümede kullanmak için “gömü” şeklinde biriktirmesi gerekmektedir.²⁰ Ve bunu Marx: “Tahılın, tamamı tüketilmez de bir kısmı üretim için ayrılıyorsa, şarabın, şarap olması için zaman gerekiyorsa, bu, kapitalistin kaçınması anlamına gelmektedir”²¹ şeklinde ifade etmektedir.

Sermaye biriktirme hareketinin arkasındaki potansiyel güç rekabettir. Kapitalistlerin sermayelerini korumaları veya şirketlerini ayakta tutmak için, büyümek, gelişmek, emeğin verimliliğini artırmak ve mevcut ürünler dışında yeni ürünler geliştirmek gayesiyle yenilik ve yatırım yapma zorunluluğu oluşmakta, bu da girilen rekabet mücadelelerinin sonucu olarak açığa çıkmaktadır.²² Bu sebeple büyümek için işletmeler birçok strateji gerçekleştirmektedir. Sanayi işletmelerinin birçoğuna göre büyüme stratejisinin esas olarak uzun dönemde sağlanabileceğini belirten Alfred D. Chandler’e göre, bu büyüme ölçek ekonomilerinden yararlanma yoluyla elde edilmekte ve işletmelerin, mesafesi uzak, farklı bölgelere yönelmesi ise örgütsel yetenekleri tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca bu yetenekler işletmelere rekabet avantajı da

¹⁷ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.49-50.

¹⁸ Harvey, *Marx’ın Kapital’i için Kılavuz*, s.21.

¹⁹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.575.

²⁰ Karl Marx, **Kapital II. Cilt**, Mehmet Selik (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s.118.

²¹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.577.

²² Simon Clarke, **Neoliberal Toplum Kuramı**, Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.98.

sağlamaktadır.²³ Rekabet mücadelelerinde sermayedarların yeni teknolojileri kullanması rekabet ortamında kendilerine sağlanan bir avantaj olarak görülmektedir. Kârlarını teminat altına alabilme, bulundukları konumu koruyabilme ve üretim maliyetlerini azaltma da bu avantajlar arasında sayılmaktadır.

Kapitalistin, sermaye birikimi genişledikçe masraflarında artış boy göstermekte ve kapitalistin yaşamından düşünce biçimine kadar herşey buna eşit bir şekilde değişmektedir.²⁴ Bu çerçevede, sermayedarların birikimleri genişledikçe mekanizmanın işleyişini hızlandıracak olan finans faaliyetleri de önem kazanmaktadır. Bu açıdan kapitalist üretimdeki ilerlemeyle birlikte kredi sistemi de gelişmektedir. Kapitalistin henüz para-sermayeyi kendi işi doğrultusunda kullanmamışken, kullanımı karşılığında ona faiz ödeyen başka kişilerce kullanılmaktadır.²⁵ Yanis Varoufakis, “Dinler için cehennem neyse, piyasa toplumları için de borcun o olduğu, piyasa toplumlarında servetlerin borçla beslendiğini” belirtmektedir.²⁶

Diğer yandan devlet-sermaye iş birliği işletmelerin gelişimi için sermaye birikim mekanizması işleyişinde her alanda görüldüğü gibi işletmelerin finans hareketlerinde de görülmektedir. Ekonomi kötü bir girdaba girdiğinde veya sermayenin genişlerken farklı alanlardaki taleplerinde devlet önemli bir rol üstlenmektedir. Devletin, işletmelerin gelişiminde rolünün olup olmadığı ise hem İngiliz hem Hollandalı işletme tarihçilerinin önemli bir araştırma konusu olmuştur. İngiliz hükümetleri, ABD hükümetlerinden daha çok Adam Smith'in piyasa serbestliğini savunan²⁷ liberal “laissez-faire” görüşünü benimseseler de işletmeler üzerinde kurdukları etkiyle, devlet rolünün önemli ölçüde varolduğunu göstermektedir.²⁸ Hollanda’da işletme ve devlet arasında araştırılan ilişkilere bakıldığında, özelleştirmenin kamuyu da içermesi, devletin sanayileşme

²³ Alfred D. Chandler, “Organizational Capabilities and the Economic History of the Industria Enterprise”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol.6, No.3, Summer 1992, s.83.
<http://img.bimba.pku.edu.cn/resources/file/9/2015/05/13/20150513212956958.pdf>
Erişim Tarihi:19/09/2019

²⁴ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.174.

²⁵ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.308.

²⁶ Yanis Varoufakis, **Kızımla Ekonomi Sohbetleri**, Sinan Arslaner (Çeviren), İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2019, s.53-54.

²⁷ Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, Haldun Derin (Çeviren), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.500.

²⁸ Franco Amatori ve Geoffrey Jones, **Dünya İşletme Tarihi**, Abdullah Ersoy (Çeviren), Ankara: Dost Yayınları, 2007, s.160.

politikası konusuyla bir ölçüde ilgilenmesi, devletin kartellere karşı tutumu ve onları teşvik edecek ilişkileri gibi konular sonucu devletin bir girişimci rolünü üstlendiği gözlemlenilmiştir.²⁹ Bu dönüşümün küresel ölçekte devlet-sermaye ilişkileri alanında olduğu söylenmektedir.

Sermaye birikim mekanizmasının işleminde işletmelerin gelişmesi açısından önemi büyük olan bir diğer unsur da mekândır. Henri Lefebvre, gündelik hayatın iş, boş vakit, “özel” yaşam, ulaşım, kamusal yaşam arasında ilişkiler dayatan (belli bir) toplumun örgütlenme ve varoluş kiplikleriyle sıkı ama henüz çok iyi anlaşılmamış bir ilişki içinde olduğunu söylemekte ve bu ilişkilerin de mekân üretiminin çözümlemesiyle anlaşılabilirliğini göstermekte³⁰, Harvey ise sermaye birikimi biçimlerinin ürettiği yeni mekân ve zaman deneyimleriyle ilişkisi hakkında genel bir yorum yapılabileceği sonucunu çıkarmaktadır.³¹ Böylece Lefebvre ve Harvey’in çalışmaları, kapitalist sistemde değer ilişkilerinin ortaya çıkması ve tarihsel süreç içerisinde sermaye birikimlerinin oluşturulmasının mekân ile dolaysız bir şekilde bağlantılarını göstermektedir.

Sermaye birikiminin temel eğilimleri/dinamikleri ile bağlantılı olan bu süreç aynı zamanda kendi disiplinini oluşturmuş ve *gelişme yazını* olarak genelleyeceğimiz bir düşünce biçimi açığa çıkmıştır. *Gelişme yazını* içinde merkezi konumda olan “gelişme iktisadı” azgelişmiş ülkeler-gelişmiş ülkeler arasındaki farkı “sanayileşme” ve “ekonomik büyüme” oranlarıyla formülize etmiştir. Bu oranlar aynı zamanda ülkelerin gelişmiş ya da az gelişmiş olmasının ifadesini oluşturmuştur. Aradaki farkın kapatılması için “ilerleme” ve ilerleme için planlamanın zorunluluğu ile sürece müdahalenin önü açılmıştır. Kalkınma, sanayileşme için işaret edilen her müdahale aynı zamanda sermaye birikimi ve dolayısıyla Sanko Holding gibi bireysel sermayelerin gelişiminin alt yapısını hazırlamıştır. Kuşkusuz ülkelerin toplumsal pratiğine bağlı olarak sermaye birikim süreci ve bi-

²⁹ Amatori ve Jones, s.161-162.

³⁰ Henry Lefebvre, **Gündelik Hayatın Eleştirisi III**, Işık Ergüden (Çeviren), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s.9.

³¹ David Harvey, **Sermayenin Mekânları**, Başak Kıcı, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar ve Seda Yüksel (Çevirenler), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012, s.158.

reysel sermaye oluşumları gerçekleşmiştir. Tüm bu kavramların muhatabı az gelişmiş ülkeler alınarak, tarihsel konjoktürün gerekliliklerine göre yeniden formüle edilerek bu kavramlara yeni bir misyon yüklenilmiştir.³²

Konumuz açısından önemli olan nokta ise sermaye birikiminin/sanayileşmenin ilk olarak başladığı ülkeler ve zamanlar ile Türkiye gibi sürece daha geç giren geç kapitalist ülkelerin durumu ve arasındaki ilişkilerin analize dahil edilmesidir. Sermaye birikim mekanizması, sermayedar ve işçi mevcudiyetinin koşullarını oluşturmaktadır. Ve bu mekanizma toplumsal tüm alanlara dokunarak, dokunduğu her alanı geçen süre içerisinde kapitalist sistemin etkisi altına almaktadır. Bu nedenle başvurulacak temel nokta olmaktadır. Türkiye’de kapitalist sistemin geliştiği dönemlerde her yerde bir sermayedar yaratma söylemi, ulus devletin geç bir zamanda ortaya çıkışı ve geç kapitalistleşmenin en gizemli hâli olmasının yanı sıra sermayedar ile sermaye düzeni oluşumunun ne oldukları ve nasıl oluştuklarını da anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Her yerde sermayedar yaratma amacı ele alındığında Türkiye tarihi, sermayedarın, sermaye mekanizmasının ve sermaye düzeninin teşkil ettiği tarih biçiminde okunabilmektedir.³³

1.1.1. Genel Olarak Sermaye

Genel olarak sermaye kavramının tam olarak ifade edilmesinin Marx tarafından yapıldığı söylenebilmekte ve burada iki farklı soyutlama düzeyinden bahsedilmektedir. İlki, “genel olarak sermaye”, sermaye birikiminin tarihsel ve topluma ilişkin yeniden üretim koşullarını, en soyut düzeyde idrak etmemizi kolaylaştırmakta, ikincisi ise “birçok sermaye”, sermaye birikiminin belirli bir andaki somut koşullarının taşıyıcı ya da gidişata göre dönüştürücü öğelerini açığa çıkarmaktadır.

Genel olarak sermaye kavramı sadece gerçekliğin aktarılmasındaki bir araç olarak değil aynı zamanda tekil sermayeler ve onların bireysel menfaatlerinin toplumsal olarak belirlendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bir adım daha atılacak olursa, tarihin belirli bir dönemini kapsayan, toplumsal ilişkilerin yeni bir düzenek içinde

³² Mehmet R. Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik “Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar”**, İstanbul: SAV Yayınları, 2009, s.104-114.

³³ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.23-27.

biçimlenmesi ile alakalı olan sermaye olgusu, “emek-sermaye” ve “sermaye-sermaye” arası ilişkiler emek, meta, para arasında birtakım içsel bağlantılar çerçevesinde çözümlenebilmektedir.³⁴

Genel olarak sermaye olgusunu çözümleyebilmek için iki önemli nokta vardır. İlki sermaye ve sermayeyi oluşturan, meta, para ve emek arasındaki içsel bağlantıları sergilemek, diğeri ise bu içsel bağlantılar sergilenip, kurulduğu oranda sermaye birikim mekanizmasının etkin bir şekilde tahliline yönelmektir.³⁵ Genel olarak sermaye ve sermayenin toplam döngüsü bakımından üretken sermaye alanında ortaya çıkan problemler, para sermaye veya ticari sermaye döngüsündeki birkaç değişikliklerle çözülebilmektedir. Genel olarak sermaye açısından bu düzenlemeler, sermayenin genel mantığının koşulları şeklinde analiz edilebilmektedir.³⁶

Tarihsel süreç içerisinde kapitalist sistemde, meta üretiminin genelleştiği toplumlarda metaların alıcıya ulaştırılması bireysel sermaye olarak işletmeleri gerektirmektedir. Bireysel sermaye olarak işletme bu anlamda hem artı değer yaratıldığı, sömürü ilişkilerini içinde barındıran bir ilişki olarak karşımıza çıkmakta, hem de işçinin, yabancılaşma ve fetişizme bağlı bir bilinç yaratma sürecini de kapsamaktadır.³⁷ Bu açıdan bakıldığında insanların toplumsal ve kişisel ilişkilerinde şirketlerin belirleyiciliğini, şirketlerin nasıl egemen kurumlar haline geldiğini ve refah yaratma kurumları olarak görülmesini, idrak edebilmek açısından, ilk olarak şirketleri anlamak gerekmektedir. Kapitalizmde, genel olarak sermayenin temsili biçiminde olan şirketler ve anonim şirketler ayrıca sermayedarın tüzel kişilik kazanmış en fetiş formu sayılmaktadır.

Geç kapitalistleşmiş ülke toplumlarından biri olan Türkiye’nin kapitalistleşme süreci, sermaye birikiminin sağlanması için gerekli koşulların oluşturulması ve sermaye mekanizmasının yerleştirilmesi şeklinde iki mühim safhayı içermekte, bu iki safhada tekil sermayenin³⁸ ve genel olarak sermayenin tarihi olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında tekil

³⁴ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.28.

³⁵ Ercan, s.31.

³⁶ Ercan, s.35-36.

³⁷ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.113.

³⁸ Individual capital olarak İngilizce metinlerde kullanılmaktadır. Türkçe’de tekil sermaye ya da bireysel sermaye olarak kullanılmaktadır. Anonim, **Marksist İktisat El Kitabı**, Nail Satılğan (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s.89.

sermaye ve genel olarak sermayenin tarihine bakıldığında tam da Türkiye'nin tarihi ile uyduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, genel olarak sermaye birikimi ile sermaye birikiminin taşıyıcısı tekil işletmeler arasındaki ilişkinin analizi sadece kavramsal düzeyde önemli bilgiler vermez, ele alınan ülke/toplumun kendine özgü özelliklerini de ele vermektedir. İşletmelerin bu yüzden genel işleyiş içinde kendine özgü tarihsel gelişme çizgileri vardır. Ele alınan çalışmada Türkiye kapitalizminin gelişimi ile birlikte merhum Sani Konukoğlu ve Sanko Holding'in tarihsel gelişimi hem kendine özgü koşulları hem de Türkiye'de sermaye birikim sürecine ait bir dizi özel bilgi sunmaktadır.

1.1.2. Sermaye, Sermayedar ve Sermaye Düzeni

Sermaye denilince, sermaye ilişkisi içindeki sınıfların varlığı anlaşılmalıdır. Bir tarafta üretim ve geçim araçlarını elinde tutan sayıca az bir topluluğun, diğer bir tarafta da bunların adına çalışan büyük çoğunluğun bulunduğu topluluğun, çelişkili ve çatışmalı toplumsal ilişkileri demektir.³⁹

Sermaye, kapitalist üretim ilişkilerinde merkezi bir öneme sahiptir ve toplumsal bir ilişkiye işaret etmektedir.⁴⁰ İlk elden başlangıçta kapitalist üretim alanları için, kişilerin elinde olması gereken ilk birikim yani asgari düzeyde de olsa bir sermaye gerekmektedir. Marx'a göre ilk birikim "kapitalist üretimin evvelinde oluşmuş birikim" olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Sermayenin varoluşunun ve varoluş sürecinin tüm dinamiklerinin ise meta biçimine ait olması, metanın daha iyi anlaşılabilmesi, ilişkili olduğu kavramları da bilmeyi gerektirmektedir. Bu da ilk olarak meta analizinin yapılmasıyla mümkün olmaktadır.

Ticarete konu olmuş mallara meta denmekte ve meta özünde kullanım değeri ve değişim değeri barındırmaktadır. Ve bu aşamada söz konusu olan "kullanım değeri" ve "değer" kavramlarına bakılması gerekmektedir. Marx, bir şeyin yararlılığı, onu kullanım

³⁹ Fuat Ercan, "Kapitalizm, "Türkiye'de Kapitalizm, Türkiye'nin 25 Haramisi" ", Özgür Öztürk, **Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi** içinde, İstanbul: SAV Yayınları, 2011, s.11.

⁴⁰ Fuat Ercan, **Para ve Kapitalizm**, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1997, s.253.

⁴¹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.686.

değeri haline getirmekte ve bu yararlılığın meta cisminin özellikleriyle belirlendiğini söylemektedir.⁴² Bu yararlılık, kullanım değerine dönüşmediğinde bir anlam ifade etmemektedir. Metanın bu yararlılığı en az birden fazla insan için aynı şekilde yararlılık sağlamalıdır ki üretilen şey, o vakit değişime konu olabilmektedir.⁴³ Ayrıca bir şey değer olmadan da kullanım değeri de sayılabilmektedir. Hava, insan eli değmeyen topraklar gibi. Ürünüyle kendi ihtiyacını karşılayan kişi kullanım değerine sahip bir ürün yaratmış olsa da bu meta olarak adlandırılmamaktadır. Meta olarak adlandırılması için, bu ürünün, başkasının elinde kullanım değerine sahip olması gerekmekte ve bu da değişim yoluyla mümkün olmaktadır.⁴⁴ Yani suyun kendisi, tek başına bir meta olamaz ancak değişime konu olursa meta olarak adlandırılmaktadır. Marx'a göre, kullanım değerleri, kullanım ya da tüketim ile bir gerçekleştirilmektedir. Kullanım değeri, toplumsal biçimi ne olursa olsun servetin özünü oluşturmakta, kapitalist toplumda ise aynı zamanda değişim değerinin maddi taşıyıcıları sayılmaktadır.⁴⁵

Metaların birbirleriyle karşılaştırılabilmesi kullanım değerleriyle açıklanamamaktadır. Metaların kullanım değeri bir yana bırakılırsa, emek⁴⁶ ürünleri olması geriye kalan ortak tek özellikleridir. Yani emek gücünün⁴⁷ taşıyıcısı olarak karşımıza çıkan metaların ortak özellikleri kendilerinin üretimi sırasında harcanan ve biriken insan emeğidir. Metanın üretiminde harcanan ve biriken insan emeği miktarı metanın değerini oluşturmaktadır. Değerin özünü oluşturan emek ise eşit insan emeğine yani soyut insan emeğine indirgenmiştir.⁴⁸ Metanın değerini yaratan her tür emek, bir yandan insanın fizyolojik anlamda emek gücü harcaması, soyut insan emeği olma özelliğiyle diğer yandan da insan emek gücünün belirli bir amaç doğrultusunda özel bir biçimde harcanması olmaktadır ve bu somut yararlı olma özelliğiyle de kullanım değeri üretmektedir.⁴⁹ Buna dayanarak Harvey, emeğin soyut ve somut yönlerinin bölünmez bir emek harcama eyleminde birleştiğini, soyut ve somut emeğin farklı bölümlerde

⁴² Marx, *Kapital I. Cilt*, s.50.

⁴³ Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı: Cilt I**, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, s.59.

⁴⁴ Marx, *age*, s.54.

⁴⁵ *Age*, s.50.

⁴⁶ Emek, üretici bir amaca ulaşmak için insan enerjisinin harcanmasıdır. Foley, *Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi*, s.44.

⁴⁷ Emek gücü, üretimde yararlı bir emek ortaya koyma kapasitesidir. Foley, s.44.

⁴⁸ Marx, *age*, s.52.

⁴⁹ *Age*, s.60.

harcanmadığını söylemektedir. Bu yüzden de somut emek ile soyut emek arasında bir ilişki olduğunu, somut emeklerin çokluğu sayesinde soyut emek denen temel ölçü ortaya çıktığını belirtmiştir.⁵⁰ Soyut emek ise para olarak nitelendirilmektedir. Değişim değerinin zorunlu bir ürünü olarak para, farklı türden emek ürünlerinin fiili metalara dönüşmesine aracılık etmektedir.⁵¹ Marx'ın ifadesiyle:

*“Kişisel emeğin toplumsal karakterini ve dolayısıyla tek tek işçilerin toplumsal ilişkilerini açıklığa kavuşturmak yerine nesnel olarak perdeleyen şey, metalar dünyasının işte bu tamamlanmış biçimidir: para biçimi.”*⁵²

Böylece para kavramının anlaşılması, sermaye birikiminin anlaşılmasını sağlamaktadır çünkü kapitalizmi tanımlayan metaların birikmesi değil para biriktirme hareketi olmuştur.⁵³ Paranın konu olduğu herşey değişim değeri içermektedir. Soyut emeği kullanan ise değişim değeridir. Değişim iki metayı birbirine eşitlerken, para bütün metaları birbirine eşitlemektedir. Para, böylece evrensel eş değer biçimini almaktadır. Evrensel eş değer işlevi ile para, artık dolaşım alanından çıkarak üretim ve dolaşım alanını birbirine bağlayarak üretim sürecinin başlamasına öncülük etmektedir.⁵⁴

Marx, *“Metalar, kullanım değerleri olarak herşeyden önce, farklı niteliklere sahiptir; mübadele⁵⁵ değerleri olarak ise, yalnızca farklı niceliklerde olabilirler, yani bir zerre bile kullanım değeri içermezler”* demektedir.⁵⁶ Metaların değişim ilişkisinde ya da değişim değerlerinde açığa çıkan ortak şey, onların değeridir. Metanın tanımı için diğer kavramsallaştırmalar olan “değişim değeri” ile “değer” arasındaki ilişkiyi açıklarken, değer zorunlu bir ifadesi olarak ya da görünüm biçimi olarak bahsetmektedir.⁵⁷ Yani meta üretimiyle birlikte zorunlu olarak metaların değişimi de gerekmektedir. Bir meta bir kişinin elinde kullanım değerine sahipken, bir başka kişinin elinde kullanım değeri olarak işe yarar bir hâle geldiyse, o meta, değişim alanından çıkıp, tüketim alanına girmiş

⁵⁰ Harvey, *Marx'ın Kapital'i için Kılavuz*, s.44.

⁵¹ Marx, *age*, s.95.

⁵² *Age*, s.85.

⁵³ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s.251-252.

⁵⁴ *Age*, s.293.

⁵⁵ Mübadele, değiş etmek, değişim anlamına geldiği için, değişim ve mübadele birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

⁵⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.51.

⁵⁷ *Age*, s.52.

olmaktadır.⁵⁸

Şöyle ki üretimin pazar için yapıldığı kapitalist sistemde, üretimin amacı sadece tüketim değil aynı zamanda değişimdir. İki metanın doğrudan birbirleriyle değiştirilmesi (takas) dışında genel olarak bakıldığında kapitalist toplumda meta değişiminin dolaylı bir şekilde gerçekleşmesine aracı olan para olmaktadır.

“Metalar değişim sürecine ilk olarak nasıl bir biçimdelerse öyle girmekte ve bu süreçte para ve meta olarak ikiye ayırarak, kullanım değeri ve değer arasındaki, metalarda içkin karşılığı açığa çıkaran bir dış karşıtlık yaratır. Bu karşıtlıkta, kullanım değeri olarak metalar, mübadele değeri olarak paranın karşısına çıkar.”⁵⁹

İlk olarak her ikisinin satılarak paraya dönüşmesi, daha sonra da diğer ürünün satın alınmasıdır. Metanın iki başkalaşım halinde geçirdiği bu süreci Marx, *M(meta)-P(para)-M(meta)* olarak ifade etmektedir. Metanın paraya dönüştüğü ilk başkalaşımı, *M(meta)-P(para)* safhasıdır diğer bir ifadeyle de *satış* adını almaktadır.⁶⁰ İkinci başkalaşım geçirdiği safha ise *P(para)-M(meta)* safhasıdır, bu da diğer ifadeyle satın alma aşamasıdır.⁶¹ P-M süreci aynı zamanda üretim sürecini başlatmaktadır. M-P safhası aynı zamanda P-M safhası olarak da görülmektedir. “*Her satışın bir satın alma*” olduğu bu süreç metanın paraya dönüşmesinin aynı zamanda paranın metaya dönüştüğünü ifade etmektedir.⁶² Satış aşamasında (M-P), satışı gerçekleştiren kişi “*satıcı*”, satın alma aşamasında (P-M), alımı gerçekleştiren kişi ise “*alıcı*” adını almaktadır.⁶³ M-P-M olarak ifade edilen sürecin bütünü, metaların dolaşımını oluşturmaktadır.⁶⁴ Metaların dolaşımı sürecinde, para, meta dolaşımının aracı işlevini yüklenerek, meta dolaşımını kolaylaştırmaktadır.⁶⁵ Marx, M-P-M (satın almak için satmak) sürecini “*basit meta dolaşımı*” olarak adlandırmaktadır.

⁵⁸ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.111.

⁵⁹ Age, s.111.

⁶⁰ Age, s.111-113.

⁶¹ Age, s.116.

⁶² Age, s.114-117.

⁶³ Age, s.117.

⁶⁴ Age, s.118.

⁶⁵ Age, s.120.

Basit meta dolaşım biçimin yanı sıra birbirine ters bir biçim daha görülmekte, bu da $P(para)-M(meta)-P(para)$ süreci olan “satmak için satın almak” olarak adlandırılmaktadır. Tamamen farklı olan bu biçimde, para dolaşımını tamamlayarak sermaye hâlini almıştır. M-P-M ile formülize edilen *satın almak için satmak* safhasında, kullanım değerine sahip olmak, ihtiyaçları karşılama amacı mevcuttur. Fakat P-M-P yani satmak için satın almak safhasında ise paranın sermaye olarak dolaşımı kendi içinde bir amaçtır. Çünkü değer büyümeye sadece bu hareketin devamlı bir şekilde yenilenmesiyle gerçekleşmektedir. Bunun içindir ki sermayenin hareketi sınırsızdır.⁶⁶

Bununla birlikte, amacın kâr olduğu ve bunun için üretimin devam ettiği kapitalist üretim sistemi, basit meta üretimi ile sınırlı olmamaktadır. Jacob Vanderlint’ten aktaran Marx’a göre, “*Kâr; işin biricik amacıdır.*”⁶⁷ Üretimin amacı ihtiyaçların karşılanması değil, daha fazla değer, artı-değer elde edebilmektir. Kapitalist üretim, sadece meta üretimi değil, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere esasında artı değer üretimidir.⁶⁸ Metaller niye üretilir sorusunu sorulduğunda, realize edilmek ve artı-değer elde etmek için cevabı alınmakta bu açıdan da sermaye değer kendi genişlemesi veya artı-değer sağlayabilme kapasitesi ve gücü olarak görülmektedir. Öyleyse, bunun sadece basit meta dolaşımıyla gerçekleşmesi olanaksızdır.

Tarihsel akış içerisinde kapitalist sistem, meta üretimini genelleştirmekte ve her türlü üretimi meta üretimi haline dönüştürmektedir. Metallerin toplamına ilişkin bu süreç, genelleşmiş meta üretiminin olduğu toplumlarda, metallerin üretiminde ve üretimi önceleyen üretim için gerekli olan üretim araçları ve emek gücünün satın alınmasında olduğu gibi, onun alıcıya ulaştırılmasında da yani M-P ve P-M süreçlerinde bireysel sermaye olarak işletmeleri gerektirmektedir.⁶⁹ Buna dayanarak meta üretimi ve değişimi olmadan sermaye birikiminin gerçekleşmeyeceğini söylemek yanlış olmaz.⁷⁰

Sermayenin çıkış noktası meta dolaşımıdır⁷¹ ve yalnızca tek gayesi, daha fazla

⁶⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.156.

⁶⁷ Age, s.322.

⁶⁸ Age, s.486.

⁶⁹ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.106.

⁷⁰ Gaye Yılmaz, **Suyun Metalaşması: Kıtlığın Nedeni Kıtığa Çare Olabilir Mi?**, İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 2013, s. 24.

⁷¹ Marx, age, s.151.

zenginleşme, yani kendini büyütme faaliyetidir.⁷² Amacın para olduğu bir dolaşım biçimi olan P-M-P sürecinde, bu dolaşım biçiminin anlamlı olabilmesi için başlangıçta yatırılan paradan, süreç sonunda para olarak daha fazlasının geri alınması gerekmektedir. Böylece *meta mübadelesi aracısı olarak para* dolaşımı ile *sermaye olarak kullanılan para* arasındaki farkın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her malın, meta olmadığı gibi her para da sermaye değildir. Sermaye, paranın dolaşım sonucu daha fazla para elde etmek için yeniden dolaşıma sokulduğunda ortaya çıkmaktadır ve sermayenin kendine koyduğu hedefleri ve bu sistemdeki mevcudiyeti, sermayesinin genişlemesi yani kendini büyütme faaliyeti gerçekleştikçe varolmaktadır. Marx, sermayenin içinde doğduğu tarihsel zemini, gelişmiş dolaşım biçimi olan ticaretin oluşturduğunu ve meta dolaşımındaki bu süreçte, son biçim olan paranın ise sermayenin ilk görünüm biçimi olarak karşımıza çıktığını söylemektedir.⁷³ Bu süreç ise $P-M-P^*$ döngüsüdür ve bu döngü yani daha fazla değere ulaşmak için satın alma en doğal haliyle ticaret sermayesinde görülmektedir.⁷⁴ Bu süreçteki P^* işin sonunda elde edilen genişlemiş paradır, yani $P^* = P + \Delta P$ 'dir. Şöyle ki, (P) başlangıçta dolaşıma sokulan para, (ΔP) ortaya çıkan fazlalık, P^* ise başlangıçta dolaşıma sokulan para ile ortaya çıkan fazlalığın toplamıyla birlikte işin sonunda elde edilen para miktarıdır. Bu fazlalık, başlangıçtaki değeri aşan kısım artı değer olarak adlandırılmıştır.⁷⁵ Aynı zamanda, P-M- P^* döngüsü *sermayenin genel formülüdür* ve bu süreç bireysel sermaye olarak işletme kavramsallaştırmasının da temelini oluşturmaktadır. Ana hatlarıyla ortaya konan bu süreç bireysel sermaye olarak işletmelerde karşılığını bulmakla birlikte iki eksiği de bulunmaktadır: Üretim ve birikim.⁷⁶ Marx, meta ve para dolaşımının tek başlarına sermayenin tarihsel varoluş koşullarının meydana gelmesini açıklamamakta olduğunu söylemiş ve sermaye;

“ancak üretim ve geçim araçları sahibinin özgür işçiyi piyasada kendi emek gücünün satıcısı olarak karşısında bulduğu durumda doğar ve bu tarihsel koşul dünya tarihini kapsar. Sermaye bundan ötürü, başından itibaren,

⁷² Karl Marx, **Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Sevan Nişanyan (Çeviren), İstanbul: Birikim Yayınları, 2018, s.292.

⁷³ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.151.

⁷⁴ Age, s.167.

⁷⁵ Age, s.155.

⁷⁶ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.109.

toplumsal üretim sürecinin yeni bir çağını ilan eder”⁷⁷

şeklinde ifade etmiştir. Metanın, meta olabilmesi için, emek, para ve metanın iç bağlantılarına bakılması, paranın sermaye olabilmesi için, para sahibinin emekçi ile buluşması gerekmektedir. Bu da emekçinin yarattığı artı değere tahakküm şeklinde olabilmektedir.⁷⁸ Bu süreç; $P-M (EG, \dot{U}A) \dots \dot{U}R \dots M^* - P^*$ şeklinde sembolize edilmiştir.⁷⁹

Bir ilişki ve süreç halinde işleyen sermaye, mekân ve tarih olgularını da içermektedir. Harvey’in sermaye tanımında ise bunu görmek mümkün olabilmektedir. Sermayenin tek ya da kurumların oluşturduğu bir topluluk değil üretim ile realizasyon arasında geçen dolaşım süreci olduğunu söylemekte, sürekli genişlemesini sürdüren ve birikmiş olan bu süreçte, dolaşımın biçimleri, boyutları değişmekte ve bundan dolayı toplumsal üretim ilişkileri de devamlı farklı şekiller aldığını belirtmektedir.⁸⁰

Gregory Albo kapitalist ekonomilerde, değer ve metaların tahsis edilmesi ve üretilmesi sürecinde, emeğin sömürülmesi mekânsal olarak spesifik üretim yerlerinde gerçekleşmekte olduğunu ancak metaların dolaşımı ve değerlerin değişim akışlarındaki dağılımın potansiyel olarak herhangi bir yere bağlı olmadığını belirtmiştir.⁸¹ Bu bağlamda sömürü ilişkisinin ilk aşama olarak *ulusal mekânda* gerçekleştiği görülmektedir. Mekâna yönelik vurguları Philip Scranton’dan aktaran Koray Yılmaz, 1990’ların sonunda önemle altını çizdiği 2000’li yıllarla birlikte bölgesel oluşumlar, yenilik mekânları gibi gelişmelerle önem derecesi gittikçe artan bir dinamik olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Yükselmekte olan şehir, bölge, bölgesel kalkınma yazınına referansla kısaca, “hangi şeyin hangi yerde üretileceği, firmalar arası koordinasyonu, kentsel ve mekânsal düzenlemeler çevresinde işletme stratejilerinin mekânsallığına yönelik ya da işletmelerin mekânsallığının sonuçlarını başka deyişle işletme ve mekân arasındaki

⁷⁷ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.172.

⁷⁸ Age, s.171-173.

⁷⁹ Burada P; para, M; meta, EG; emek gücü, ÜA; üretim araçları, ÜR; üretim süreci, M*; genişlemiş meta, P*; genişlemiş parayı ifade eder. Ayrıca noktalar dolaşım sürecinin kesintiye uğradığını gösterir. Marx, *Kapital II. Cilt*, s.35.

⁸⁰ David Harvey, “The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of the Marxist Theory”, *Antipode*, Vol:7 Issue:2, 1975, s.20.

⁸¹ Gregory Albo, “Cracks in the Facade: The U.S. and the World Economy”, May 2003, s.6.
https://www.uibk.ac.at/wuv/pdf/ehem/albo_us-economics.pdf Erişim Tarihi: 18/09/2019

karşılıklı ilişkinin önemine” de vurgu yapmaktadır.⁸²

Yaşanan bu süreçte para sahibi, girişimci adını almakta ve girişimciye “iş adamı”⁸³, “yönetici”, “patron” gibi ünvanlar verilmekte ya da “kendi işini kurmaya çalışan kişi”, “sürekli yeni ve risk barındıran fikirleri gerçekleştirmeye çalışan kılavuz” tanımlamaları yapılmaktadır.⁸⁴ Sermayedarı anlamak sermaye ilişkisi ya da sermaye düzeneğine bakmayı gerektirmektedir. Hiroshi Uchida’dan aktaran Ercan, “*Sermaye, sermayedar olarak kişilik kazanmakta, sermayedar bilincinde sermayenin değerlerini içselleştirmektedir*”⁸⁵ diyerek konuyu daha anlaşılır bir şekilde ifade etmektedir. Marx, Kapital I’de, Edward G. Wakefield’in sermayeyi şeyler vasıtasıyla inşa edilen toplumsal bir ilişki⁸⁶ olarak tanımladığını belirtmiştir. Zamanla bu ilişkinin toplumsal nitelik kazanmasını Marx şu şekilde ifade etmektedir:

“Şeylerin kişilerle ilişkileri biçiminde kendilerini sergiler veya belirli toplumsal irtibatlar, şeylerin toplumsal doğa özellikleri şeklinde yansır. Ücretliler olmadığında, bireyler özgür bir şekilde karşı karşıya geldiği anda artık değer üretimi gerçekleşmez ve buna bağlı olarak; kapitalist üretim yani sermaye ve sermayeci olmaz!”⁸⁷

Sermayedar bu süreçte eline geçen para ile üretim araçları, emek gücü, hammadde gibi girdileri almaktadır. Üretim faaliyetinde bulunmak için alınan girdiler bu süreci takiben üretken sermayeye dönüşmektedir. Bu safhada sürecin esas belirleyeni emek-sermaye ilişkisi ve diğer girdilerin tedariği sürecinde de dolaysız bir şekilde sermaye-sermaye ilişkisi inşa edilmiş olmaktadır. Böylelikle sermaye devamlı bir şekilde P-M-Ü-M*-P* devrini gerçekleştirmektedir. (Ü) olarak adlandırılan üretim sürecinde (EG) işçiler emek güçlerini harcayıp ve (ÜA) üretim araçlarını kullanarak satın alınan metaları (M), farklı ve yeni bir biçime dönüştürerek genişlemiş metelar (M*) ortaya çıkarmaktadır. “Biçimsel dönüşüm” olarak kavramlaştırılan bu sürecin işleyişi, yeni değerlerin yanı sıra artı-değerin ortaya çıkarıldığı (M-M*) dolaysız üretim sürecini

⁸² Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.8.

⁸³ Birebir alıntı ya da tanımlamalar dışında, “işadamı” kavramı yerine, “iş insanı” kavramı kullanılmıştır.

⁸⁴ Tınaz Titiz, **Girişimcilik**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994, s.3.

⁸⁵ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.23.

⁸⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.732.

⁸⁷ Age, s.769-770.

başlatmaktadır. Değerlenme süreci olarak tanımlanan bu safhada, üretim sonucunda yeni bir değer, yeni bir meta oluşmaktadır. Metaların üretim süreci ile kapitalist üretim süreci farklı süreçlerin birlikteliklerinden meydana gelmektedir. Emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliği olarak üretim süreci, metaların üretim süreciyken, emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliği olarak üretim süreci ise kapitalist üretim süreci, meta üretiminin kapitalist biçimidir.⁸⁸

Adam Smith'in, tüm üretimdeki biricik amaç ve gayenin tüketim olduğunu belirtmesine⁸⁹ karşın sermaye düzeni kavramında, değişim değerinin toplumsal ilişkilerde gün geçtikçe hâkimiyetinin arttığı görülmekte yani üretimin ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilmesi mantığı ve hedefi baştan aşağı değişmektedir. Çünkü kapitalist toplumda ortaya çıkan ürünler yalnızca insanların ihtiyacını karşılamak için üretilmemekte, sermayedar, sermayesini biriktirmek için kâr peşinde koşmaktadır. Üretim insanların gereksinimlerini karşılamamanın aksine değişim değeri sebebiyle gerçekleştirilir şeklindeki basit ifade, bir başka minvalde esasen toplumun topyekün değişmesidir. Değişimle, yani kâr anlaşılmakta, kâr sermaye birikimi için gerçekleştirildiğinde, “*metaların genişleyen yeniden üretimi*” olarak adlandırıldığı süreç ve mekanizma ile karşılaşılmaktadır.⁹⁰ Değişim değeri uğruna yapılan üretimin yegâne sebebi “üretimin dolaysız amacı ve belirleyici dürtüsü olarak artı değer” üretilmesi olarak ortaya çıkmaktadır.⁹¹ Artı-değerin kaynağı emektir. Ve insanlar birbirleri için çalışmaya başladıklarında emekleri toplumsal bir biçim özelliği kazanmaktadır.⁹² Değişim değerinin hükümlanlığı, üretim alanında emek-sermaye çelişkisinin ya da ilişkilerinin mevcut olmasına etki ettiği ölçüde, sermaye mantığı çerçevesinde dolaşım alanında bölüşüm ve tüketim de yeniden şekillenmektedir. Üretim alanındaki ilişkiler ya da çelişkiler geliştiği ölçüde, sermayenin dolaşım alanındaki belirleyiciliği de o ölçüde olmaktadır.

Geç kapitalistleşen Türkiye ekonomileri gibi ülkelerdeki bu hâlin bir parça daha farklı görüldüğü söylenebilmektedir. Sermaye birikimi oluşturmak için üretim sürecine giren bireysel sermayeler, üretken sermaye oluşumunun yanı sıra üretken oluşum süreci

⁸⁸ Marx, *Kapital I.Cilt*, s.199.

⁸⁹ Smith, s.732

⁹⁰ Fuat Ercan, “Kriz: Tekrar ve Fark”, *İktisat Dergisi*, 2009, Sayı:501, s.8-16.

⁹¹ Marx, *age*, s.744.

⁹² Age, s.82.

başlangıcında olunması itibariyle sermaye ilişkilerinin yaygın olmaması yüzünden, aynı zamanda bu sermayeyi destekleyecek birtakım çalışmaları da kendileri başlatmaktadır.⁹³

Sermayedarların çoğalması, daha fazla işçinin yaratılması ya da dolaşım alanındaki yatırımları mevcut işin genişletilmesi için yapmak anlamına gelmektedir. Yani kapitaliste kapitalist diyebilmek için birçok mekanizmanın oluşması gerekmektedir. Nasıl ki üretim ve geçim araçları bir başlarına sermaye olarak değerlendirilmiyorsa, para ve metalar da bir başlarına sermaye olarak değerlendirilememektedir. Bunların sermaye olarak adlandırılması için birbirlerinden çok farklı türden iki meta sahibinin karşı karşıya gelmesi ve etkileşim, ilişki halinde olması gerekir. Bu noktada bir yanda bir başkasının emek-gücünü satın alarak, portföyündeki değerler totalini arttırmak gayesinde bulunan para, üretim aracı ve geçim aracı malikleri dururken, öbür yanda kendi emek-güçlerini, emeklerini satan özgür emekçiler olmak üzere bir ayrışma söz konusu olmaktadır. ...Meta pazarındaki bu ayrışma ile kapitalist üretimin ana şartları sağlanmış olmaktadır.⁹⁴

Sermaye birikim düzeneği, hane halkı ile fabrikalar ve bürolar arasında bağlantıları emek-gücü açısından kurmak mecburiyetinde olduğu ölçüde, bu düzenek kapitalist sistemin evvelindeki ilişkilerde daha ağırlıklı görülen patriyarkal düzen dönüştürülerek sistemle bütünleşmiştir. Emek-gücü olarak üretim veya sermaye birikim sürecine bütünleştirilen, toplumun oldukça büyük bir kısmı olmuştur.⁹⁵ Emek-sermayedar arasındaki sözleşmenin özgür bir biçimde yapılmış gibi görünmesine rağmen emek kullanımının her daim sermayedarın çıkarına işlediği görülmektedir.⁹⁶ Tamamen iktisadi bir güç olan zor, yeni bir toplumu oluşturacak olmasının yanı sıra, her eski toplumu da oluşturmuştur⁹⁷ ve kapitalist üretimde, kapitalist çalışmanın zorunlu hale getirilmesinde büyük rol üstlenmiştir.

Sonuç olarak kapitalistin, parasını elinde tutabilmesi, onu elinden çıkartması ile mümkün olabilmektedir. Bu süreç emek gücü ve üretim araçlarının satın alınması, üretim süreci ve artı değerın yaratılması, metanın realizasyonu yoluyla artı değerın paraya

⁹³ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.29.

⁹⁴ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.687.

⁹⁵ Ercan, *Kriz: Tekrar ve Fark*, s.8-16.

⁹⁶ Marx, *age*, s.177-178.

⁹⁷ Age, s.719.

dönüşümü ve bunun önemli bir miktarının yeniden üretim sürecine yatırılmasını içermektedir. Bu süreçte biriken paranın yeniden üretim sürecine yatırılmasını Marx “*sermaye birikimi*” olarak adlandırmaktadır. Böylelikle sermaye, toplumsal yaşamın meta üretimi yoluyla yeniden üretimine işaret eden “bir şey olarak değil” bir süreç ve ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁸ Marx, bu şekilde işleyen süreci, merkantilistlerin⁹⁹, P-P* para doğuran para olarak adlandırdıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁰ Bu noktada bilhassa önem kazanan bu ilişkinin devam edebilmesi için genişleyen paranın yeniden üretime aktarılması gerekmektedir. Yani, kapitalizmde temel amaç birikim süreci vasıtasıyla kârların ve zenginliğin arttırılması olarak görülmektedir. Bu açıdan sermayeyi yaratan ve mükemmel kılan özellikler en fetiş şekilde, sermaye birikim mekanizması geliştikçe, sermayedarda görülebilmektedir. Bu sürecin anlaşılması ise bütünsel bir bakışı gerektirmekte, bu da ancak sermaye ilişkisi ve sermaye düzeneğine bakmakla mümkün olmaktadır. Fakat sermayedar, sermaye ve sermaye düzeni kavramlarının Türkiye bağlamında ilişkilerini kuracak çalışmalar oldukça yetersizdir.

1.1.3. Sermayenin İşlevleri, Fonksiyonları ve Biçimleri

Kapitalizmin tarihsel olarak şekillenme sürecine bakıldığında sermayenin sermaye olarak ortak özellikleri genel anlamda en belirgin özellikleridir. Eğer sermaye sermaye olarak mevcudiyetini sürdürüyorsa bu yalnızca belirli fonksiyonların süreç içinde gerçekleşmesi ile mümkün olmaktadır aksi takdirde bu mümkün olamamaktadır.

Sermaye birikim sürecinde finansal (para) sermaye, ticaret (tüccar) sermayesi ve sanayi (üretken) sermayesi soyut düzlemde sermayenin üç fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır ve bu üç fonksiyon sermayenin işlevlerine karşılık gelmektedir. Somut düzlemde sayılan sermayeler sermayenin biçimlerini karşılayacak farklı şekillerde

⁹⁸ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Sungur Savran (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s.376.

⁹⁹ İktisat alanında ilk sistematik düşünce sahipleridir. Merkantilist düşüncenin ana uğraş alanları; kıymetli madenler, ticaret ve kralın gücünün nasıl artacağı konularıdır. Merkantilistlere göre; kralın gücünün arttırılması, ülkenin dış ticaret fazlası vermesinden geçiyordu yani ülkeye daha fazla altın ve gümüş sağlamak anlamına gelmektedir. Bu nedenle ihracatı arttıracak, ithalatı azaltacak bir dizi önlemler almışlardır. Günümüzde dahi uluslararası ticarete uygulanan ithalatı önleyici engellerin temeli merkantalizme dayanmaktadır. İlker Parasız, **İktisada Giriş**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006, s.619-620.

¹⁰⁰ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.159.

örgütlenebilmektedir.¹⁰¹ Sermayenin fonksiyonları bir başka deyişle sermayenin fraksiyonları olarak da adlandırılmaktadır. Sermayenin fraksiyonları denildiğinde ise Bilal Kargı, bu fraksiyonlar “ekonomik hegemonya çerçevesinde belli zamanlarda liderliği ele alarak birikim stratejisinin dümeni görevini üstlenebilmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, sermaye çevriminin ve birikiminin kalbi, üretken sanayi sermayesidir” şeklinde belirtmiştir.¹⁰²

Sermaye, tarihsel süreç içerisinde içsel bağlantıların gerçekleştiği ölçüde varolabilmektedir. Ercan’ın çalışmasında, sermayenin genel anlamda işleyişi için zorunlu olan döngüler, “sermayenin işlevleri” olarak adlandırılmıştır. Sermayenin işlevleri “soyutlanabilirliği yüksek” bir kategori içinde değerlendirilen bir kavramsal düzendir.¹⁰³ Ana hatlarıyla sermaye işlevleri kavramsallaştırmasına bakıldığında birbirini dışlamamakta ve içsel bağlantılar aralarında yoğunlaşarak zaman geçtikçe artmaktadır ve bir işlev yerine getirilmediğinde sermaye birikimi dolayısıyla sermaye düzeninin egemenliği gerçekleşmemektedir.

Geç kapitalistleşen Türkiye gibi ülkelerde sermayenin toplam sosyal döngüsünün yani sermaye birikim süreci oluşumunu kolayca anlamamızı, büyük ölçüde sermaye işlevleri sağlamaktadır. Genel olarak sermayenin oluşumu için sermayenin işlevlerinin gelişmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu da geç kapitalistleşmiş ülkelerin sermaye birikim sürecinde, içselleştirme ve uluslararasılaşma olarak tanımlanan mekanizmaların gelişmesine yol açmaktadır. Sermayenin toplam sosyal döngüsünün üretken sermaye açısından temel ögeleri olan (üretim malları üretimi-nitelikli girdi)

¹⁰¹ Fuat Ercan ve Derya Gültekin Karataş, “Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi”, Londra: Association for Heterodox Economics Sekizinci Yıllık Konferansı, Temmuz 2006, s.6.
https://www.researchgate.net/publication/323542815_TURKIYE'DE_ULUSLARARASILASMA_SU_RECINDEKI_SERMAYENIN_URETKEN_VE_PARA_SERMAYE_Derya_Gultekin-Karakas_ve_Fuat_Ercan Erişim Tarihi:23/09/20129

¹⁰² Bilal Kargı, Sermaye Birikimi ve Sermaye Fraksiyonları Sentezinde Kamu Kesimi Etkinliğindeki Değişim: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Özelleştirme, adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2010, s.233.

¹⁰³ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.32-35.

Departman-I malları¹⁰⁴ ile (tüketim malları üretimi) Departman-II malları¹⁰⁵ arasında içsel bütünlüğü oluşturan ilişkilerin senkronik oluşumu geç kapitalistleşmiş ülkelere ait değildir. Erken kapitalistleşmiş ülkelere ait olan bu özellik aynı zamanda bu ülkelerin, geç kapitalistleşen ülke toplumlarına yönlerini çevirmeleri ve onların verili sistemlerini dönüştürmelerine sebebiyet vermektedir. Geç kapitalistleşen ülkeler bakımından eşitsiz ilişkiye girilen/girilmek zorunda bırakılan bu etkin süreçte, zamanla sermayenin temel işlevleri de eşitsiz biçimlenmeye doğru yol almaktadır.¹⁰⁶

Bu nokta da kavramsal düzeneği anlamamızı sağlayan Türkiye gibi ülkelerin kapitalistleşme sürecinde devamlı bir şekilde sermayeye (döviz biçiminde sermayeye) duyulan ihtiyaç önemli bir olgu sayılmaktadır. Üretken sermayenin varolabilmesi için döviz biçiminde sermaye gerekmektedir ki bu süreç dayanıksız tüketim mallarının üretimiyle başlamıştır. Çünkü dayanıksız tüketim mallarını üretirken daha az sermayeye sahip olmak yeterli sayılmaktadır. Döviz biçiminde sermayeye duyulan ihtiyaçta birikimin zorunluluğu gereği içselleştirme ve uluslararasılaşma düzeneklerini su yüzüne çıkarmaktadır. Bu düzeneklerin uluslararası iş birliğinde esasen iki koşulu ciddi boyutta önemli sayılmaktadır. İlk olarak sermaye, ihracat olanaklarının artmasıyla daha önce erişilemeyen pazarlara erişmekte, ikinci olarak, yüksek teknolojiye ulaşmada kolaylaştırıcı imkânların sağlamasıyla yeni teknolojileri içselleştirebilmektedir. Zamanla farklılaşan bu mekanizmaların temel belirleyeni küresel ölçekte süregiden sermayenin toplam döngüsüne ihtiyaç çerçevesinde eklemlenme olmaktadır.¹⁰⁷ Kısaca sermayenin toplam döngüsüne ilişkin olan sermayenin işlevleri sermayeye gerçek anlamda sermaye denilmesi için gerekli ve dahası zorunludur. Bu zorunluluğu Marx, *“Birbirlerinin hem kılavuzları olan hem de birbirlerini gerektiren bireysel sermayelerin devreleri içiçe girmiş ve tam da bu devrelerin içiçe girmesiyle toplam toplumsal sermayenin hareketi*

¹⁰⁴ Sermaye malları olarak da bilinen üretim malları, dayanıklı (üretim araçları gibi...) ve dayanıksız (hammadde gibi...) üretim malları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve başka ürünlerin üretimi için girdi olarak kullanılmasını ifade etmektedir.

¹⁰⁵ İhtiyaçları karşılamak için tüketilen malların üretimi olarak tanımlanmaktadır. Tüketim malları ise dayanıklı (otomobil gibi...), yarı dayanıklı (giyim gibi...) ve dayanıksız (gıda gibi...) tüketim malları olarak üçe ayrılmaktadır.

¹⁰⁶ Fuat Ercan, Ferimah Yusufi Yılmaz ve Derya Gültekin Karakaş, ““Yeni Türkiye”nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak”, Tolga Tören ve Melehat Kutun (Derleyenler), **“Yeni” Türkiye Kapitalizm, Devlet, Sınıflar** içinde, İstanbul: SAV Yayınları, 2016, s.136.

¹⁰⁷ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.35-36.

oluşturmuşlardır”¹⁰⁸ diyerek açık bir şekilde ifade etmiştir.

Ayrıca sermaye birikiminin belirli aşamalarında (mutlak, görece artı-değer), sermaye fraksiyonları ile devlet arasında ittifak ve çelişkileri içeren gerilimli çok boyutlu dönüşümler yaşanmaktadır. İlişkiler yeniden düzenlenmekte, teşviklerin içeriği, kime verileceği ve kaynakların nasıl yaratılacağı yeniden düşünülmektedir.¹⁰⁹ Çelişkili ve çatışmalı toplumsal ilişkiler bütününde devlet yine görülebilir noktada durmaktadır. Sermaye birikiminin oluşmaması ve kriz olgusuyla karşılaşılması anlatılan tüm işlevlerden birinin eksik yani yerine getirilmediğini göstermektedir.

1.2. SERMAYENİN TEMEL EĞİLİMLERİ

Sermayenin dinamiği, bir yandan sürekli olarak daha çok artı-emek yaratmaya yönelirken, bir yandan da bunu karşılayıp bütünleyen mübadele odaklarını yaratmaktadır ve böylece sermayeye dayalı üretim tarzı yayılmaktadır.¹¹⁰ Marx’ın Grundrisse’de yaptığı piyasa, tanımı gereği birbirlerinden farklı hareket eden ve bu ilişki eksenindeki karşıt mübadelecilerin oluşturduğu ilişkilerden doğmaktadır ve:

“Sermayenin piyasa koşullarını kendine uydurması, karşıtlıklar içinde ve sayesinde oluşan, karşıtlığı yeniden üreten bir birlik olmak; uyumsuzluktan doğan bir uyum, rekabet ve mücadeleden doğan bir düzenek olmak zorundadır. Piyasa koşullarını oluşturmak, sermaye için içsel bir zorunluluktur; oysa bu koşullar, sermayenin dışında dışsal koşullardır. Bu çelişki de dönemsel krizlere yol açmaktadır.”¹¹¹

Sermaye birikiminin temel eğilimleri/dinamikleri ile bağlantılı olan bu süreç aynı zamanda kendi disiplinini oluşturmuş ve gelişme yazını olarak genelleyeceğimiz bir düşünce biçimi açığa çıkartmıştır. Kapitalist ilişkiler içinde sosyal bir ilişki olarak sermayenin temel eğilimi, sürekli değer yaratarak kendini genişletmesi olarak görülmektedir.¹¹² Gelişme yazını içinde merkezi konumda olan gelişme iktisadı azgelişmiş ülkeler-gelişmiş

¹⁰⁸ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.339.

¹⁰⁹ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.136.

¹¹⁰ Marx, *Grundrisse*, s.379.

¹¹¹ Age, s.369.

¹¹² Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s.350.

lkeler arasındaki farkı “sanayileşme” ve “ekonomik büyüme” oranlarıyla formülüze edilmektedir. Bu oranlar aynı zamanda ülkelerin gelimi ya da az gelimi olmasının ifadesini oluşturmaktadır. Aradaki farkın kapatılması için ilerleme ve ilerleme için planlamanın zorunluluğu ile sürece müdahalenin nnn açılması sağlanmıştır. Birikim mekanizmasının işlevselliğini oluşturmak, geliştirmek ve sürekliliğini sağlamak için strateji tercihleri belirlenmektedir ve bu tercihleri belirleyen ise devlettir. Bu strateji tercihleri “ie yönelik birikim stratejisi” ve “dışa yönelik birikim stratejisi” olarak kalkınma stratejileri olarak adlandırılmakta, bu stratejilere “kalkınma, büyüme ya da birikim stratejileri” anlamları yüklenmektedir.¹¹³

Konumuz açısından önemli olan bir nokta sermaye birikiminin/sanayileşmenin ilk olarak baladığı ülkeler ve zamanlar ile Türkiye gibi sürece daha geç giren geç kapitalist ülkelerin durumu ve arasındaki ilişkilerin analize dahil edilmesidir. Kalkınma, sanayileşme için işaret edilen her müdahale aynı zamanda sermaye birikiminin ve dolayısıyla Sanko Holding gibi bireysel sermayelerin gelişiminin alt yapısını hazırlamaktadır. Kuşkusuz ülkelerin toplumsal pratiğine bağlı olarak sermaye birikim süreci ve bireysel sermaye oluşumları gerçekleşmektedir. Bireysel sermaye oluşumlarının gerçekleşmesi birtakım zorunlulukları da beraberinde getirmektedir. Sermayeler bu merhalelerden geçmek durumundadır. Sanko Holding’in kurucusu özel kişi olarak Sani Konukoğlu’nun bu merhalelerden geçtiği bilinmektedir. Bu sebeple sermaye birikiminin oluşum sürecinde zorunlu olan merhaleler bir sonraki kısımda anlatılacaktır.

1.2.1. Birikimin Zorunlulukları/Sermayenin Yoğunlaması

Marx kapitalist sistemde büyümek için, sermaye birikiminin gerçekleşmesine ciddi derecede önem atfetmitir. Marx’ın yanı sıra Harvey, birikimin, kapitalist üretim tarzında büyümeyi güçlendiren motor görevi gördüğünü bu sebeple kapitalist sistemin, oldukça dinamik ve kaçınılmaz olarak yayılma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴ Eric Wright ise sermaye birikimi denildiğinde, artı değerin yeni değişmez ve değişir ser-

¹¹³ Kargı, s.92-94.

¹¹⁴ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s.287-288.

mayeye dönüştürülmesi vasıtasıyla kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekli bir şekilde genişleyen ölçekte yeniden üretilmesi olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.¹¹⁵ Sermaye birikimi, artı değerın yeniden sermayeye çevrilmesi ile oluşmaktadır.¹¹⁶ Kapitalist üretimde artı-değerlerin, üretken sermayedar için ilave bir sermayeye dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu da sermayedarın daha çok ilişki kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Yani sermayedarın mevcut işçi dışında daha fazla işçi ile buluşması ya da üretim aracının sayısını çoğaltıp üretim etkinliğine katmayı gerektirmektedir. Daha çok işçi demek aynı zamanda üretim yapılan mekânın da genişletilmesi anlamına gelmektedir.

Sermaye biriktirmeye ait işleyiş, Marx’a ait *sermayenin genel formülünde* (P-M-P*) en iyi açıklamasını bulmuştur. Bu dolaşımda sürecin anlamlı olabilmesi için sondaki P’nin, baştaki P’den büyük olması gerekmektedir yani daha fazla para olan para, bundan dolayı *sermayenin genel formülü* esas olarak P-M-P* biçimini almaktadır.¹¹⁷ Değişim alanına konulan belirli bir miktardaki para, miktar olarak daha fazla değerlendirilip değişim alanından çeken kişinin ise kapitalist olarak adlandırıldığı daha önce belirtilmiştir. Öte yandan, paranın yatırılardan miktardan daha çok çekilmesi süreci aynı zamanda paranın sermayeye dönüştüğü süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşüm, artı-değer üretmek için kullanılmasını da ifade etmektedir.¹¹⁸ Bu sürecin basit meta dolaşımından farkı, sınırsız olması ve amacında sermayenin birikiminin yer aldığı görülmektedir.

Dünyada değişen koşullar, ilerleyen teknoloji, gelişen standartlar, fiyat dalgalanmaları gibi konular karşısında, kendini koruyabilmesi ve genişletebilmesi için kapitalistin yedek sermaye tutması zorunluluk olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁹ Örneğin, sadece makinalarda ufak çapta yapılan değişiklikler dahi daha fazla gider demek olup, başka diğer tür makinalarının arttırılmasını da gerektirebilmektedir. Bundan dolayı P, zamanla biriktirilmekte ve onun birikimi kendi vazifesi değil, yinelenen Ü...Ü’nün

¹¹⁵ Eric O. Wright, “Marxist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler”, Nail Satılğan ve Sungur Savran (Derleyenler), **Dünya Kapitalizminin Bunalımı** içinde, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988, s.174.

¹¹⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.567.

¹¹⁷ Age, s.159.

¹¹⁸ Özgür Öztürk, Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları “Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi”, adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, s.13-14.

¹¹⁹ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.118.

sonucu olmaktadır.¹²⁰ Marx’a göre kapitalizmdeki temel amaç “değerin büyümesidir.” Fakat bu değer:

“sırayla para ve meta biçimini alırken, bu esnada da kendi büyüklüğünü değiştirmekte, artı değeri bir kenara bırakarak kendini farklılaştırmaktadır. Şöyle ki: ilk baştaki değer kendi kendine büyümektedir. Çünkü kendisine artı-değer yüklediği devinim, kendi hareketi olduğu için de büyümesi otomatik büyüme olmaktadır.”¹²¹

İçinde bulunulan toplumsal koşullara göre kapitalistler, sermaye birikim düzeneğinin hem nedenini hem de sonucunu oluşturmaktadır.¹²² Bütün kapitalistler, daha az emekle daha fazla ürün elde etme sebebiyle yeni metot arayışlarına çıkmaktadır. Emek üretkenliğini arttırmanın ana yolu ise daha çok sayıda üretim aracı, daha çok sayıda makina kullanmaktan geçmektedir. Buna bağlı olarak, kapitalist üretim sürecinde, üretimi arttırmanın yanı sıra maliyetleri düşürmek böylece üretim ölçeğini büyütmek, daha az emekle daha fazla ürün elde etmek ve daha çok sayıda üretim aracı kullanmak doğrultusunda sürekli bir eğilim meydana gelmekte ve bu durum ise sermayenin yoğunlaşması/birikmesi olarak adlandırılmaktadır.¹²³

Kapitalizmde üretim, genelleşmiş meta üretimidir ve kapitalistin amacı kâr, sermayesini genişletmektir. Kâr ise artı değerden kaynaklanmaktadır. Artı-değere yönelik rekabetçi çaba ve emekçileri birikim formunun yasaları uyarınca disipline etme ihtiyacı, daha önce gördüğümüz üzere kapitalizmin teknolojik dinamizminin temelini oluşturur. Emeğin üretici güçlerine sermaye tarafından el konması organizasyonel yenilikler gerektirmektedir. İşbirliğinin analizi, emek ve makina arasındaki detaylı işbölümü, çalışma sürecinde hiyerarşik bir organizasyona ve kafa emeği ile kol emeğinin birbirinden ayrılmasına dair ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Bu ayrım da iş bölümü ile emeğin kendi ürettiği ürüne yabancılaşmasını beraberinde gelmektedir. Yani, kendi emek ürünü karşısında işçi, yabancı bir nesne karşısındaki ile aynı ilişki içinde içerisindedir.¹²⁴

¹²⁰ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.85.

¹²¹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.325.

¹²² Ercan, *Kapitalizm, Türkiye’de Kapitalizm, Türkiye’nin 25 Haramisi*, s.8.

¹²³ Paul Sweezy, *Kapitalizm Nereye Gidiyor*, Arslan B. Kafaoğlu (Çeviren), İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970, s.340.

¹²⁴ Karl Marx, *Yabancılaşma*, Barışta Erdost (Derleyen), Ankara: Sol Yayınları, 2013, s.19.

Kapitalist üretim sürecinde yaratılan artı değerin sermaye birikimini sağlaması diğer bir deyişle sermaye birikiminin artı değer üzerinden sağlandığını açıkça göstermektedir. Bu şekilde sağlanan birikim bir yandan da emek sömürü ilişkilerini gündeme getirmektedir. Şöyle ki, büyüyen üretim ölçeği aynı zamanda, temel olarak birikim vasıtasıyla, sermayenin yoğunlaşmasını/birikmesini gerektirmekte bu da daha fazla artı değer, daha fazla sömürü ilişkisinin gerçekleşmesi demektir. Harvey, “*birikim madalyonunun öbür yüzüne baktığımızda bunun sadece sermayedar sınıfın emek üzerindeki tahakkümünü yeniden üretirken kendini de yeniden üretmesine yarayan bir araç*” olduğunu söylemektedir.¹²⁵

Sermaye, zorunlu olarak birçok sermaye arasında piyasada gerçekleşen mübadele ve rekabet ilişkisini gerektirmektedir. Bu rekabet giderek artan oranda piyasanın kontrolde tutulmasını ve sermaye yoğunlaşmasını doğurmaktadır.¹²⁶ Sermayenin yoğunlaşmasıyla/birikimiyle birlikte kapitalistlerin sayısında az ya da çok bir şekilde artış meydana gelmektedir.¹²⁷ Kapitalist toplumda pek çok bireysel sermayenin büyümesi neticesinde paralel bir şekilde toplumsal sermaye de büyümekte ve egemen hâle gelmekteyken, birbirlerinden ayrı türde iş gören bireysel sermayeler de çoğalmaktadır. Birikim süreci içerisinde, hem üretim araçlarının giderek artan yoğunlaşması ve emek üzerindeki hâkimiyetin artması, hem de bu sürecin pek çok bireysel sermayeye ayrılması anlamını barındırmaktadır. Bunun yanı sıra bireysel sermayelerin çoğalması ile sermayenin yoğunlaşması, farklı bireysel sermayelere yayılarak ilerlemesini sürdürmektedir. Farklı üretim dalları arasında ortaya çıkan iş bölümü kapitalistler arasında bir iş bölümünü meydana getirmektedir. Bir kapitalist belirli bir üretim malının üretiminde yoğunlaşırken, diğer bir kapitalist belirli bir tüketim malının üretiminde yoğunlaşmaktadır. Böylelikle kapitalist sanayinin gelişmesiyle birlikte, üretimin farklı dalları arasında “ileri-geri bağlantılar” da ortaya çıkmaktadır.¹²⁸ İleri geri bağlantılı sektörler arasındaki ilişki, dünya ölçeğindeki birikim sürecinde ithalat aracılığıyla şekillenmektedir.

¹²⁵ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s.106.

¹²⁶ Marx, *Grundrisse*, s.266.

¹²⁷ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.604.

¹²⁸ Özgür Öztürk, **Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul: SAV Yayınları, 2011, s.69.

Kapitalist toplumlardaki sermaye birikim sürecinde metalar ve toplumsal ilişkiler belirli bir zaman ve mekânda devamlı bir şekilde dönüşüm içerisinde ve bu dönüşüm de artı-değer yönünde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Harvey, sermaye birikiminin daima üretimi artırmanın¹²⁹ peşinde olduğunu, mekânsal engelleri azaltmaya yarayan ulaşım ve iletişim alanlarındaki yeniliklerle ilgili olduğunu belirtmektedir.¹³⁰ Yani birikim getirdiği zorunluluk aynı zamanda mekânsal sınırların aşılması zorunluluğuna da gebe dir. Öncelikle üreticinin ürettiği ürünü satabilmesi için aşırı bir üretim yapılmaması şarttır ve talep sınırlıysa satış pazarı her üretilen malı satacak şekilde derinlik ve yaygınlık anlamında devamlı bir şekilde genişletilmektedir. Bu ürünleri satın alacak tüketiciler yaratılmakta ve yeni ülke mekânlarına yönelinmektedir. Ürüne erişmede sorun yaşayan her kesim için ulaşım gibi hizmetler geliştirilmektedir. Üretilen ürünleri tüketen kitlelerin satın alma gücü arttırılmaktadır. Dahası alıcılar tüketime heveslendirilmekte ve böylece yeni ihtiyaçlar yaratılmaktadır.¹³¹

Tüm bu olanlar için uluslararası hareket edilebilirliği artan sermayenin önündeki mekânsal engellerin kaldırılması gerekmekte ve zaman, sermaye için oldukça önem kazanmaktadır. Mekân ve zamanla ilgili Harvey, iletişim, ulaşım, taşıma, teknolojik alanda ilerlemeler, online olarak yürütülen üretim sistemleri gibi hizmetleri zaman mekân sıkışması olarak adlandırmakta ve bu sebeple dünyanın çok daha küçük gelmeye başladığını belirtmektedir.¹³² Bu sebeple olabildiğince genişlemek isteyen pazarın ve mekânın zaman ile elden geldiği kadar çok öldürülmesi için çalışmaktadır.¹³³ Sermaye birikiminin sağlanmasında katedilen yola bakıldığında, bu birikime katkının aynı zamanda sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesinin de sağladığı görülmektedir.¹³⁴

Sanko Holding, sermayesinin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan birikimin değer kaybetmemesi için yeni alanlara yatırım yapmış, ilk birikimlerinden günümüze kadar yaşanan süreçte elde edilen sermaye birikimi ile (yani sermayenin yoğunlaşması) entegre

¹²⁹ Üretim süreçleri, teknolojik yenilikler, pazarlama vb. faktörler sayılabilmektedir.

¹³⁰ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s.157.

¹³¹ Marx, *Grundrisse*, s.35-36.

¹³² Harvey, *age*, s.157.

¹³³ Şebnem Oğuz, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, Demet Yılmaz (Derleyen), **Kapitalizmi Anlamak** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s.7-8.

¹³⁴ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.627.

tesislerle büyümesini sürdürmüştür. Sanko Holding'in farklı yatırım alanlarına yönelmesinde, "sürdürülebilirlik" kurumsal açıdan temel stratejisidir. Sermaye birikiminin sürekliliği açısından kendileri için mekânsal olarak Gaziantep'in konumu da oldukça önem arz etmektedir.¹³⁵

1.2.1.1. Üretim

Kapitalist üretimin başlangıç noktasını, "aynı tür metanın çokça işçinin aynı zamanda aynı mekânda ve aynı kapitalistin kumandası altında faaliyet göstermesi"¹³⁶ oluşturmaktadır. Kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen modern endüstriyel üretimin gelişiminde çoğu kişi, modern endüstriyel verimliliğin kapitalist üretim biçimiyle bağlantısının kopamayacağını ve ancak kapitalist üretim sayesinde toplumsal bir verimliliğe ulaşacağını düşünmektedir.¹³⁷ Duncan K. Foley, çoğu kişinin aksine Marx'ın, toplumsal üretim verimliliğinin sadece kapitalist üretim ilişkileriyle gerçekleşmeyeceğini, kapitalist toplumsal ilişkilerle üretken güçlerin gelişimi arasındaki bağlantının yapısal olmadığını, bunun tarihsel süreç içinde geliştiğini söylemektedir. Kapitalist üretim sürecinde, kapitalist, üretim faktörlerini bir araya getirip üretim faaliyetine başlamaktadır.¹³⁸ Üretimin ihtiyaçlar için yapıldığı söylenen üretim sürecinde başlayan sosyal ilişkiler, bir yandan dolaşım sürecini ve dolayısıyla bölüşüm ve tüketim sürecini belirlerken, her iki değişken de üretim süreci üzerinde etkide bulunmaktadır.¹³⁹ Marx sosyal ilişkilerin, üretici kuvvetlerle oldukça sıkı bir bağ oluşturduğunu belirtmekte ve devamında şunları söylemektedir:

*"İnsanlar, yeni üretici güçler edinirken, kendi üretim tarzlarını değiştirirler; ve üretim tarzlarını değiştirirken, hayatlarını kazanma yolunu değiştirirken kendi sosyal ilişkilerini tamamen değiştirirler. Elle işletilen değirmen size, derebeyli toplumu verir; buharla işleyen değirmen, size sanayici kapitalistli toplumu verir."*¹⁴⁰

¹³⁵ Erişilen ve ulaşılan kaynaklar doğrultusunda verilen bu bilgiler ikinci bölümde kaynaklar belirtilerek daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

¹³⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.314.

¹³⁷ Foley, *Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi*, s.74-75.

¹³⁸ Age, s.75.

¹³⁹ Fuat Ecan, "Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik", **95'-96 Petrol İş Yıllığı**, Türkiye Petrol Kimya Lastik Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul, 1997, s.661-693.

¹⁴⁰ Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Erdoğan Başar (Çeviren), Ankara: Sol Yayınları, 1966, s.122.

Paranın öncülüğünde, üretim ve dolaşım alanının birbirine bağlanmasıyla üretim sürecinin başlaması, bu süreçte birikimin sağlanması artı-değerin tahakküm altına alınmasıyla gerçekleşmektedir. Marx bunu şu şekilde açıklamaktadır.:

“artı değer tahakküm altına alınmasını, her bireysel sermaye, öyle ya da böyle ölçüde üretim araçlarının yoğunlaşması olup, buna münasip düşen büyüklükte bir emek üzerinde kumanda etme hakkı vardır.”¹⁴¹

Artı-değerin tahakküm altına alınması ve yeniden sermayeye dönüşmesiyle bireysel sermayelerin elde ettikleri birikimler artmakta ve üretim ölçekleri büyümektedir. Kapitalist üretim genişlerken, nüfusun geniş bir kesimi işçi statüsünü almaktadır. Zamanla ilişkiler daha sistematikleştikçe de üretimin ve çalışmanın kapitalist biçimi yaygınlaşmaktadır. Böylece *“üretken sermaye büyüdükçe, işçiler arasındaki rekabet çok daha büyük bir oranda büyür. Emegın ödölü herkes için azalır; emegın yükü ise bazıları için çoğalır.”¹⁴²*

Üretime yönelik bu etkinlik kapitalisti toplumda birçok ilişkiye girmeyi gerekli kılmakta, emek gücü için ücretliler ile enerji için devlet ya da zaman içinde diğer sermayeler ile hammadde ve makinalar için diğer üretici/ticari sermaye ile ilişkiye girmektedir. Emek sürecinde kullanım değeri ve değişim değeri, işçilerin emeği ile biçimlenmektedir.¹⁴³ Kapitalistin, emek gücü ve üretim aracı olarak elindeki parayı dolaşım sürecine sokması ile kapitalistin parasının para-sermaye hâlini alması dolaşımın ilk aşamasını oluşturmaktadır. P-M (EG, ÜA) formülü aslında, paranın üretken sermayeye dönüşmesi için, ilk olarak emek gücü ile üretim araçlarını metalaştırması gerekmekte olduğunu ifade etmektedir. Metalaşan emek gücü böylece üretim araçlarından ayrılmakta kapitalist böylesine özel bir metayı yani EG’nü piyasada bulabilmektedir.¹⁴⁴ Emeğin metalaşması ile emek nesne haline gelmekte, emeğin kendisi, ürettiği ürüne yabancılaşmaktadır. Emek gücünün ve metaların piyasada alınır satılır bir meta olması bir değişim söz konusu olmaktadır. Böylece üretim, metaların elden ele değişmesiyle toplumsallık kazanmaktadır. Kapitalist üretimin dokunduğu her noktayı metalaştırması, toplumun artık herşeyi meta olarak görmesini kolaylaştırmaktadır. Emek ürünlerinin metalar olarak üretilmeye başlandığı andan itibaren metaların emeği

¹⁴¹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.604.

¹⁴² Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s.225.

¹⁴³ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s.356.

¹⁴⁴ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.170.

perdelemesini Marx “*meta fetişizmi*” olarak adlandırmaktadır.¹⁴⁵

Dolaşımın ikinci aşaması ise, kapitalistin elindeki parayla aldığı emek gücü ve üretim araçlarını, üretim sürecine sokarak, üretken tüketimi gerçekleştirmesidir. Dolaşımın bu aşaması ise üretken sermaye aşamasıdır. Bu aşamada üretim sürecine giren metalar (EG ve ÜA), bu sürecin sonucunda genişlemiş metalar (M*) olarak ortaya çıkmaktadır. M-M* sürecinde açığa çıkan fark işgücüdür ve bu süreç emek ile sermaye arasında eşitsiz ilişkileri de açığa çıkarmaktadır. Fakat açığa çıkan genişlemiş metaların (M*) tekrar para biçimine dönmesi gerekmektedir. Kapitalist pazara giderek M*’larını paraya dönüştürmektedir.

Dolaşımın son aşamasını oluşturan ticari sermaye aşaması M*’ların paraya ama genişlemiş paraya (P*) dönüştüğünü ifade etmektedir. Sermayenin bu hareketleri sermayenin sosyal dönüşümü olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁶ Bu sebeple üretim sürecinin amacında meta, kullanım değeri olarak fayda sağlamanın yanı sıra ortaya çıkan değer taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, yatırılmış olan sermaye, değer varolduğu biçimini temsil ederken, ÜA ve EG, değer ve artı değer yaratıldığı süreç içerisinde, farklı işlevlerinden dolayı Marx tarafından, “değişir sermaye” ve “değişmez sermaye” olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁷

Emeğin toplumsal üretkenliğindeki gelişmenin boyutları gittikçe bir iş birliği meydana getirmektedir. Zaman içerisinde iş bölümü ve iş birleştirilmesinin örgütlenmiş, üretim araçlarının daha iktisadi bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Makina sistemi gibi emek araçlarının ortaya çıkarılması, üretim sürecinin bilim ve teknolojik uygulamasına dönüştürülebilmesi ve doğa güçlerinin üretime girdi olarak kullanılması da beraberinde gelmiştir. Teknolojik uygulamaların gelişmesi, makinalaşmanın artması yani daha çok sermaye yoğun malların üretimde kullanılmasıyla birlikte makinalar yavaş

¹⁴⁵ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.82-83.

¹⁴⁶ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s.356-359.

¹⁴⁷ Değişir Sermaye, Sermayenin emek gücüne çevrilen kısmı üretim sürecinde değerini değiştirir. Bu kısım kendi değerine eş bir değeri yeniden üretir ve ek olarak artı değer üretir. Bu nedenle sermayenin değişir kısmı olarak adlandırılmaktadır.

Değişmez Sermaye, sermayenin, üretim araçlarına yani hammaddelere, yardımcı maddelere ve emek araçlarına çevrilen kısmı, üretim sürecinde bir değer büyüklüğünü değiştirmez. Bu nedenle sermayenin değişmez kısmı olarak adlandırılmaktadır. Marx, *age*, s.210.

yavaş üretim alanını ele geçirmektedir.¹⁴⁸ Makinaların üretim alanını ele geçirmesi bireysel sermayeler açısından artı değer çoğunluğunun artması anlamına gelmektedir. Üretim sürecindeki artı değerın ortaya çıkarılması, teknoloji, disiplin, kontrol, üretim organizasyonu, idari koordinasyon ve rekabet gibi dinamiklerin yanı sıra satın alma ve satma süreçlerine ve bu bağlamda dolaşım zamanı ve dolaşım zamanı ile üretim zamanı srasındaki ilişkiye bağlı olarak belirlenmektedir.¹⁴⁹ Bu süreç her daim tüketim düzeyini etkilemektedir. Marx bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Makinalı üretimin muazzam bir şekilde ve sıçramalarla yayılma yeteneği ile dünya piyasasına olan bağımlılığı, hummalı bir üretim faaliyetine yol açar ve bunu pazarların dolup taşması izler; sürüm alanlarının daralması üretimi felce uğrattır.”¹⁵⁰

Üretimin felce uğramaması için yani üretimin devam edebilmesi için ilk olarak tüketicinin varlığı gerekmektedir. Fakat üretim düzeyinin ulaştığı aşamaya tekabül etmeyen bir tüketim kalıbı ve alışkanlıkları varsa açıkça bu sosyal ilişkilerde açığa çıkan bir krizdir ve bunun mutlaka bir dizi uygulama dolayımında düzenlenmesi gerekmektedir. Yani bölüşüm ilişkilerinin gözden geçirilmesi anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Bölüşüm ilişkileri, üretim sürecinin tarihselliği içerisinde belli özgül toplumsal biçimlerine ve insanların kendi insani yaşamlarını yeniden üretme sürecinde birbirleri aralarında girdikleri ilişkilere karşılık gelmektedir ve her bölüşüm biçimi kendisine karşılık gelen belirli üretim biçimiyle birlikte ortadan kalkmaktadır.¹⁵²

Sanko Holding’de ilk olarak pamuk, iplik, dokuma, boyama gibi birimlerden oluşmakta ve bu birimler entegre tesislere dönüşerek, buradan sağlanan birikim, daha sonradan sınai girişimlere adım atmaya yani dayanıksız tüketim mallarına (tekstil, gıda) ve ara mallara (çimento, yapı malzemeleri...) ilişkin olmuştur. Daha sonra dayanıklı tüketim mallarının üretimi için yatırıma dönüşmüştür.¹⁵³ Emek-yoğun sektörlerde yol

¹⁴⁸ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.411.

¹⁴⁹ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.124.

¹⁵⁰ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.433.

¹⁵¹ Ecan, *Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik*, s.661-693.

¹⁵² Karl Marx, **Kapital III. Cilt**, Mehmet Selik ve Erkin Özalp (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.864.

¹⁵³ Sanko Hangi Sektörlerde Büyüyor?, Ekim 2008.

<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Sanko-hangi-sektorlerde-buyuyor/51664>

Erişim Tarihi:28/06/2019

aldıkça ulusal düzeyde realizasyon krizi ile karşılaşmaktadır. Ortaya çıkan bir diğer kriz ise, artan dayanıklı meta üretimi ve ara-sermaye metaları üretimine ithal girdi geri bağlantısının, daha fazla döviz biçiminde sermaye ihtiyacını açığa çıkarmaktadır.¹⁵⁴ Bu bağlamda Sanko Holding'in meta üretiminde çeşitlenmeye gitmesi ve farklı alanlarda girişimlerde bulunması kapitalistleşmenin artmasıyla birlikte ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Yılmaz'ın dediği gibi bu ölçüde üretim ölçeğinde yaşanan artış veya ürün gamının gelişmesi ürünlerin aynı mekân içinde üretilmesiyle birlikte artan zaman hızı ve daralan mekân arasında bir çatışma meydana getirmektedir. Ayrıca;

“Bir yandan teknolojinin gelişimi diğer yandan emek verimliliğinin artması ya da aynı mekânda farklı metaların üretimine yönelinmesi genişleyen toplumsal taleple birlikte düşünüldüğünde, üretim mekânının üretim kapasitesinin genişlemesine engel oluşturması söz konusu olmaktadır. Bu durum şirketleri ya varolan üretim mekânlarının genişletilmesi ya yeniden organizasyonu ya da farklı bir mekânda yeni bir mekânsal yatırıma yönelmektedir.”¹⁵⁵

Günümüzde emek yoğun sektörlerden (tekstil gibi) ve sermaye yoğun sektörlerle (enerji gibi) kadar birçok faaliyet alanında üretimini sürdüren Sanko Holding, bu anlamda ülkenin kalkınmasında ve sağladığı iş olanaklarıyla istihdam yaratmada büyük rol üstlenmektedir. Bu rolü üstlenirken ana sektörü olan tekstilde ilk olarak üretim mekânı olarak Gaziantep kenti sermaye birikim sürecinde vazgeçilmez bir konumda olmuştur. Çünkü Gaziantep'te yatırım ve istihdam düşük katma değerli ve düşük teknoloji gerektiren tekstil, gıda gibi emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmıştır.¹⁵⁶ Ürün çeşitliliği arttıkça yurtiçinde mekânsal sıçramalara yönelmiştir. Örneğin, Bursa OSB'de İSKO faaliyete geçmiştir.¹⁵⁷ Zamanla elde biriken sermaye arttıkça, sermayenin değersizleşmesini engellemek adına farklı mekânlarda, farklı alanlarda yatırımları da

¹⁵⁴ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.172.

¹⁵⁵ R. Koray Yılmaz, Eleştirel Politik İktisat Çerçevesinden “Bireysel Sermaye Olarak İşletme”; Türkiye ve Arçelik Örneği, adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2009, 299-300.

¹⁵⁶ Zeynep Başak ve Şirin D. Saracoğlu, “Sermayenin Mekân Arayışı, Kapitalist üretim ilişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep Quo Vadis?”, Mehmet N. Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011, s.434.

¹⁵⁷ İSKO Doküman İşletmeleri.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sektorel-tekstil-isko-dokuma-isletmeleri.aspx> Erişim Tarihi: 20/10/2019

olmuştur.

1.2.1.2. Realizasyon

Birikimin ilk şartı, Marx'ın da belirttiği gibi, *“kapitalistin elindeki metaları satabilmesi ve karşılığında aldığı paranın büyük bir bölümünü sermayeye dönüştürebilmesidir.”*¹⁵⁸ Marx, metanın paraya dönüşümünü *“metanın ölüm parendesi”* olarak adlandırmaktadır. M*-P* dönüşümünde açığa çıkan metanın realizasyonu yani satış aşamasında, meta biçiminde olan artı değerden para biçimine geçmektedir. Bu sürecin başında para sahibi olarak yer alan kapitalist, süreç sonunda da yeniden para sahibi olarak yer almaktadır. Böylelikle kapitalistin gayesinin, genel eş değer biçimi olarak para olduğu ortaya çıkmaktadır. Metanın paraya dönüşmesi safhası, yani yaratılan değerlerin realizasyonu olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁹ Realizasyon; artı-değer yüklü metaların, paraya yani kendisi için bir tüketici bir diğer deyişle kullanım değeri olarak karşılık bulması anlamına gelmektedir. Bu sürecin sonunda, başta yatırılan değerden daha fazla değer ortaya çıkmaktadır.

Metaların realizasyonunun tüketicinin varlığı olmadan gerçekleşmesi olanaksızdır. Tüketicinin varlığı, metaların tüketiciye ulaşması aynı zamanda alt yapı gibi hizmetlerin oluşmasına da olanak sağlamaktadır. Ulaşım, iletişim, reklam, pazarlama gibi ihtiyaçları da beraberinde getirmektedir. Böylece zaman içinde sermayelerin mekânsal açıdan genişlemesi de bu çerçevede gerçekleşmektedir. Metaların realizasyonu, esas olarak işletmeler açısından bakıldığında maliyetli bir aşamayı ifade etmektedir. Bu sebeple üretilen ürünlerin alıcı bulması gerekmekte ancak satışı gerçekleştiğinde kapitalist için metalarının değeri olmaktadır. Bireysel sermayelerin gelişim sürecinde bir aşamayı temsil eden uluslararası piyasalarda realizasyona yönelme süreci de realizasyonun bir diğer konusu olmaktadır.¹⁶⁰ Yani M*-P* sürecinin uluslararasılaşması olarak nitelendirilmektedir.

Böylece, Marx'ın sermaye birikim döngüsüne bakıldığında, bugün büyük sanayi işletmelerinden holding sahipliğine çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Sanko

¹⁵⁸ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.545.

¹⁵⁹ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.32-33.

¹⁶⁰ Yılmaz, doktora tezi, s.282.

Holding'in, yurtiçinde birçok sektörde faaliyette olması, sermaye birikiminin sürekliliğini ve bu birikimi arttırmak için yurtiçinde veya yurtdışında farklı alanlara yatırım yaptığını yani bu döngünün işlediğini göstermektedir.

1.2.1.3. Yeniden Üretim

Üretim süreci sonucunda sadece bir ürün açığa çıkmaz, sermayeyi artıran bir ek değer (artı-değer) ürüne içkin olur ki, bu yüzden ürün/hizmetin dolaşım alanında üretken tüketim/tüketim için tüketilmesini gerekli kılmaktadır. Fakat kapital ile kapitalist arasındaki ilişkinin bir toplumsal ilişkiler alanına dönüşmesi için üretim ve dolaşımdan fark yaratarak çıkan sermayenin yeniden değerlendirilmesi (revolarisation) yani yeniden üretime aktarılması gerekmektedir.¹⁶¹ Sermaye yeniden üretime aktarılırken, bütünsel bir bakışla bakan kişi, sermayenin yeniden üretiminin bir kopuş olmadığını, birikimin süreklilik içerdiğini görmektedir.

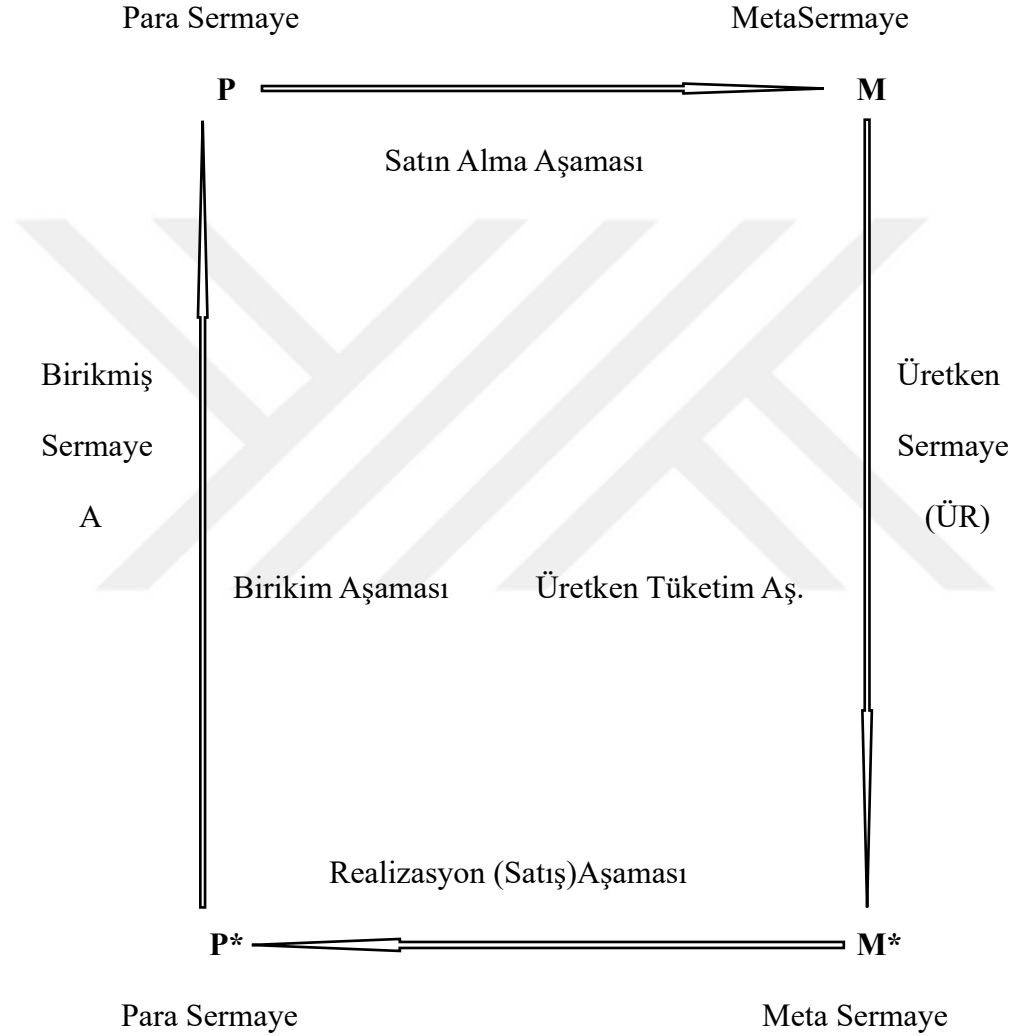
Sermaye oluşumu ve birikim süreci sonrası oluşan artı-değerin, para sermaye şeklinde yeniden üretken sermayeye dönüşmesiyle, sermaye genişleyerek yeniden üretilmiş olmaktadır. Genişleyerek yeniden üretilen sermaye ancak tekrardan döngüye aktarılırsa sermayenin değerlendirilmesi süreci gerçekleşmektedir. Üretim sürecinde yaratılan değer (artı-değer) yeniden üretim sürecine aktarılması (yeniden değerlendirilmesi süreci) bir aşamada sadece faaliyetin sürdürüldüğü sektör içinde teknolojik gelişmelere yol açmamaktadır. Zamanla farklı alanlara/sektörlere yönelme şeklinde de olmaktadır. Kapitalist böylece kendi varlığını koruyabilmektedir.

Sanko Holding büyüklüğü ve iş imkânı, gücü yönünde, tekstil sektörünün tamamen dışında kâr getirecek, tekstilden sağladığı birikimlerini yeniden değerlendirilmek üzere gelecekte de varlığını sürdürebilecek gıda, enerji gibi sektörleri farkedip bu sektörlerle yatırımını yapmıştır. Bu noktadaki yatırımlara bakıldığında hammaddeye yönelik olan, az emek, çok yatırım gerektiren işler olduğu görülmektedir. Bütün bu gelişmeler genişlemiş sermayeyi işaret etmektedir. Yani Marx'ın ifadesiyle; P-M (EG, ÜA).....(ÜR).....M*-P* aşamasının gerçekleşmesidir. Bu durum ele alınan tüzel kişilik

¹⁶¹ Ercan, *Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu*, s.661-693.

Sanko Holding'in, özel kişisi olan Sani Konukoğlu'nun sermaye birikim sürecinde de açığa çıkmaktadır.

Şekil 1. Bireysel Sermayenin Yeniden Üretimi ve İşletme Aktivitesinin Evreleri ya da Bireysel Sermaye Olarak İşletmenin Evreleri

Kaynak: Koray Yılmaz, "Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre", s.128.

İşletme etkinliklerinin safhalarını ele alan bu şekil bireysel sermaye olarak işletme kavramsallaştırmasını işaret etmektedir. Bütün bu sürecin uygulanabilirlikte nasıl gerçeklik kazandığı, nasıl su yüzüne çıktığı ise Sanko Holding örneği üzerinden ilgili bölümde ele alınacaktır.

1.2.2. Sermayenin Merkezileşmesi

Tekil sermaye birimlerinin çoğalması ve yoğunlaşma süreci emek-sermaye arasındaki ilişkilerin sonucunda açığa çıkan farkların birikmesi anlamına gelmektedir. Birikimle sadece bireysel değil tüm toplumda kapitalist ilişkilerin de gelişmesi ile aynı hızda olmazsa bile içsel yoğun ilişkilerin olduğu söylenebilmektedir. Toplumsal düzeyde birikimin gerçekleşmesi emek-sermaye ilişkisinin yanı sıra sermayeler arası çok düzeyli ilişkilerin gelişmesine neden olmaktadır. Sermayeler arası ilişkilerde bir sermayenin diğer sermaye grubunun birikimini içerecek bir güce erişmesine yani bu içermeye “*sermayenin merkezileşmesi*” denmektedir.

Sermayenin merkezileşmesi, bazı kapitalistlerin kâr elde edip bazı kapitalistlerin zarara uğramasıyla, zarar edenleri mülksüzleştirerek ya da kendi içlerine katarak, sermayenin az sayıda insanların elinde toplanması anlamına gelmektedir. Emek-gücü ve doğa üzerindeki tekil sermayenin de gücünün artması, sermaye birikiminin yani sermayenin yoğunlaşması aynı zamanda zaman içinde sermayenin merkezileşmesine bağlı olmaktadır.¹⁶² Özellikle bu tür durumlara kriz dönemlerinde rastlanılmaktadır. Ayakta durmayı başarabilen büyük sermaye grupları, enkazı yaklaştırmış işletmeleri bünyesine katarak, büyümelerini hızlandırmaktadır. Merkezileşme bir başka deyişle birikim işini tamamlama görevini yürütmektedir. Sanayici kapitalistler, hangi faaliyet alanlarında işlerini yürütüyorsa, o işlerin ölçeğini büyütmek istedikleri hâle getirerek, merkezileşme merhalesinden geçmek durumundadır. Böylece birikim işi tamamlanmış olmaktadır.¹⁶³ Bunun yanı sıra kapitalist üretim ve birikimin gelişmesine bağlı olarak o ölçüde rekabet ve kredi sistemi de gelişmektedir. Çünkü merkezileşmenin oldukça önemli manivelaları rekabet ve kredi sistemi olarak görülmektedir.¹⁶⁴

Merkezileşme ile birlikte kapitalistlerin birbirini mülksüzleştirdiği bu süreç, bir kapitalistin kârı, diğer bir kapitalistin zararı şeklinde gerçekleşmektedir. Sermayenin merkezileşmesi ile birlikte, birçok küçük sermayeler elenirken, pekçoğu da birkaç büyük sermayeye dönüşmektedir. Üretimin boyutlarının artması ile paralel olarak emek

¹⁶² Fuat Ercan, “Su Üzerinden Kapitalizmi Anlamak, Kapitalizm Üzerinden Suyun Dönüşümünü Anlamak”, *İktisat Dergisi*, Sayı 508-510, 2010, s. 112-126.

¹⁶³ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.606.

¹⁶⁴ Age, s.605,606.

retkenliğinin de artması, bilhassa fiyat rekabeti mevzubahis olduğunda, daha büyük sermayeler, daha küçük diğer sermayelere karşı bir kaide gereği avantajlı tarafta yer almaktadır.¹⁶⁵

Zaman içinde ortaya çıkan değerler bir taraftan kapitalistlerin büyümesine imkân tanımaktayken, diğer taraftan kapitalist toplumsal ilişkilerin, kapitalizmin toplumsal oluşumunun da gerçekleşmesine kılavuzluk etmekte, geliŐip büyüyen sermayeler bu esnada geliŐip büyüyecek yeni sermayelere de olanak sağlamaktadır. Yani sermayenin merkezileşmesi bununla birlikte sermayenin toplumsal alanda etkinliğine dayanarak sermayenin sosyalizasyonuna da tanıklık etmektedir.¹⁶⁶ Sermayelerarası ilişkinin çelişkileri giderek merkezileŐmiŐ maliye ve kredi düzenini, anonim ortaklıkları, hisse senedi piyasasını ve bunlar aracılığıyla oluşan çeşitli hiyerarşik kontrol ve bütünleŐme yöntemlerini doğurmuştur.¹⁶⁷ Ercan, anonim şirketi “retken sermayenin olası getirisi olan krn üzerinde hak anlamına gelen hisse senetleri çıkararak, firma için gerekli para-sermayesini sağlama amacının kurumsallaşması” olarak ifade etmektedir. Yani gerek aşırı para-sermaye ihtiyaı, gerekse bunun getirdiği maliyetler sonuçta, sermayenin daha da merkezileşmesine yol açacak anonim şirketlerin kurulmasına neden olmuştur.¹⁶⁸

Sonuç olarak, rekabetin azaltılması doğrultusunda sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi gerçekleşmektedir. Çünkü yoğunlaşma ve merkezileşme arttıkça şirketinin leği büyümekte ve küçük şirketlerin aksine daha düşük ortalama maliyetlere eriŐebilmektedir. Bu noktada rekabet ise küçük şirketlerin aleyhine işlemektedir. Bu sebeple işleyişin zaman içinde geliŐimiyle birlikte yani birikimin oluşmasına bağlı olarak da özel kişiden hukuksal bir biçim olan tüzel kişiliğe ve Türkiye özelinde ise holding biçiminde organizasyonuna neden olmuştur. Türkiye’de geç kapitalistleşen bir ülke konumunda olduğu için, burada da holdingler, genelde aile şirketi niteliğindedir. Birçok ayrı faaliyeti birlikte yürüten bütünlüklü yapılarıdır.¹⁶⁹ öte yandan Türkiye’nin en büyük sermayedarlarından merhum Vehbi Koç’a bakıldığında da anonim şirketi kurmasının

¹⁶⁵ Sweezy, s.341.

¹⁶⁶ Ercan, *Kapitalizm, Türkiye’de Kapitalizm, Türkiye’nin 25 Haramisi*, s.8-9.

¹⁶⁷ Marx, *Grundrisse*, s.266.

¹⁶⁸ Fuat Ercan, “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital:1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir ereve”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 8, Sayı: 27, Kış 1997, s.171.

¹⁶⁹ ztrk, doktora tezi, s.48.

nedeni, Türkiye’de şahıs firmalarının uzun ömürlü olmadığını görmesi olmuştur.¹⁷⁰

1.2.3. Sermayenin Uluslararasılaşması

Sermayenin uluslararasılaşması kavramının yalnızca ulusötesi şirketlerle ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla aynı tutulması, bu kavramda en çok rastlanılan yanlış anlamalardan birisi olarak görülmektedir. Bu şekil bir tanımlamada göze çarpan üç problem vardır. İlk olarak, para, meta ve üretken sermayenin uluslararasılaşmasını içeren, sermayenin uluslararasılaşması en geniş kapsamlı kavramdır. İkincisi, ulusötesi şirketlerden daha çok bahsedilmesi, sadece kurumların göz önüne alınarak sürece bütün olarak bakmanın engellenmesine neden olmaktadır. Son olarak ise, sadece ulusötesi şirketler göz önünde tutulursa uluslararasılaşmanın ortaya çıkardığı çelişkiler, kurumlar arası çelişkiler olarak görünür oysa ki sermaye içi ve devlet içi çelişkileri de içermektedir.¹⁷¹ Sermayenin uluslararasılaşması geç kapitalistleşen ülkelerin tarihleri incelendiğinde eşitsiz ve bağımlı ilişkiler çerçevesinde gelişmektedir.

Karl Marx ve Friedrich Engels, “Sermayenin ürünlerinin sürümünü sürekli daha fazla yayma ihtiyacı, burjuvaziyi yer küreyi dört dönmeye sevk etmektedir. Her yere yuvalanması, her yeri ekip biçmesi, her yerde bağlantılar kurması gerekmektedir”¹⁷² olduğunu söylemektedirler. Bu sebeple önündeki mekânsal engelleri kaldıran aygıtın sermayenin uluslararasılaşması kavramı incelendiğinde devlet aygıtı olduğu görülmektedir. Bu süreçte devlet işleyişte aktif olarak yer almakta ve bu açıdan incelenmesi ve konuya dahil edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü artan uluslararasılaşma süreci sadece sermayelerin değil devletlerin de sürece eklemlenme istek ve zorunluluğunu açığa çıkarmaktadır. Küresel çaptaki bu sürece eklemlenme için, sermayenin yeni sektörlere ve yeni uluslararası bağlantılara eklemlenme ihtiyacı varolmaktadır. Sermaye, elinde biriken sermaye için yeni değerlendirme alanlarına ihtiyaç duymaktadır. Sermayenin dünya ölçeğindeki işleyişi

¹⁷⁰ Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul: Apa Ofset Yayınevi, 1973, s.63.

¹⁷¹ Oğuz, s.5.

¹⁷² Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Tanıl Bora (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s.56.

için geçirdiği/geçireceği dönüşümler canlı oluş içindeki devlet ve dolayısıyla siyasi iktidara yönelik taleplerin çeşitlenerek artmasına, dolayısıyla ilişkilerin yenilenmesine yol açmaktadır.¹⁷³

Birikimin uluslararası niteliği ile devletin ulusallığı arasında ortaya çıkan çelişki, “sermaye birikiminin gerçekleştiği mekân” ile “birikim koşullarının yeniden üretildiği mekân” ayırımında yer almaktadır.¹⁷⁴ Görüldüğü üzere sermayenin uluslararasılaşması kavramında mekânsal ve tarihsel boyut oldukça önemlidir. Bu bakımdan sermayenin uluslararasılaşması kavramı, para, meta ve üretken sermayenin genişlemesinin zaman ve mekân içinde gerçekleşmesi olarak tanımlanabilmektedir. Aynı zamanda Koray Yılmaz, “*sermaye birikiminin mekânsal olarak gelişmesinin, mekânın bireysel sermaye politikalarına farklı biçimlerde içerilmesini beraberinde getirmekte*” olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Şirketler genişledikçe iç piyasa beslenmekte veya beslenmeye yaklaşmakta ve mallarını satmak için dış piyasaya arayışa çıkmaktadırlar.¹⁷⁶ Ulusal döngüde varolan ve iç pazar doğrultusunda üretim yapan küçük bir şirket ihracat yapmak istediğinde, yatırımlarını sınırlandırmakta ve ihracatı destekleyen devlet politikalarını benimsemeye başlayabilmektedir.¹⁷⁷ Bunun yanı sıra, ticari sermayenin uluslararasılaşması anlamına gelen ve Türkiye’nin birikim sürecinde bu alanda güç elde etmenin usûllerinden biri büyük işletmelerin, küçük işletmelerle, girdi sağlamak adına ilişkiye girmesine sebep olmuştur. Küresel çapta aşırı biriken sermaye ile Türkiye gibi ülkelerde yeni birikim şartlarının aynı noktada buluşması küçük üreticilerinin adının daha sık duyulmasına neden olmuştur. Bu aynı zamanda küçük işletme olarak adlandırılan biçimlerin sermaye birikim sürecinde hızla ilerlemesi anlamını da taşımaktadır.¹⁷⁸ Örneğin Türkiye’de, uluslararasılaşma sürecinde, uluslararası sermayenin Türkiye’deki hareketleri artarken, aynı zamanda içerideki yerli sermayenin uluslararası hareketliliğinin zaman içinde ilerlemesi, sürecin birbirini destekleyen iki formatıdır.¹⁷⁹ Yani bu tanımlardan yola

¹⁷³ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.140-141.

¹⁷⁴ Oğuz, s.6.

¹⁷⁵ Yılmaz, doktora tezi, s.296.

¹⁷⁶ John Bellamy Foster, **Marxist Ekoloji**, Barış Baysal (Çeviren), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012, s.53.

¹⁷⁷ Oğuz, s.26.

¹⁷⁸ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.39-41.

¹⁷⁹ Öztürk, age, s.130.

çıkarak, sermayenin, zaman, mekân ve devlet olarak üç ana boyutu içerdiği anlaşılmaktadır.

1.2.4. Sermayenin Aşırı Birikimi

Sermaye, toplumsal düzeneklere yavaş yavaş yayılıp hâkimiyetini arttırdığı ölçüde, patronlar artık girişimci statüsüyle öne çıkmakta ve önem kazanmaktadır. Bu süreç, saldırgan birikim tarzını ve farklı emek kullanım stillerini da harekete geçirmektedir. Harvey bu süreçte sermayedar sınıfın içinde bir çelişki ortaya çıktığını, rekabet ortamında kâr peşinde olan yalnız kendi çıkarı için hareket eden sermayedarların, kendi sınıflarının çıkarının aksine bir durum ürettiklerini dile getirmektedir.¹⁸⁰ Marx’a göre bu çelişki devamlı bir şekilde aşırı birikim eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Böylece aşırı birikim eğilimi de çok daha fazla üretim yapılması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Marx aşırı üretimi şu şekilde ifade etmektedir:

“hiçbir zaman, sermaye olarak iş görebilen yani emeğin belli sömürü derecesinde sömürülmesi için kullanılabilecek olan üretim araçlarının aşırı üretiminden başka bir anlama gelmez; ancak, söz konusu sömürü derecesinin belli bir noktanın altına düşmesi kapitalist üretim sürecindeki bozulmalara ve duraklamalara, bunalımlara, sermaye yıkımına yol açar.”¹⁸¹

Harvey de aşırı birikimin aşağıdaki listede sayılanlarla çeşitli şekillerde ortaya çıkabildiğini söylemektedir. Kısaca başlıkları ise şöyledir: Metaların aşırı üretimi; gerekenin üstünde ve ötesinde değişmeyen sermaye girdileri ve artık stoklar; üretim sürecinde kullanılmayan sermaye, artık para-sermaye ve atıl nakit yığınları; emek gücü artıkları-eksik istihdam, işsizlerin normalden fazla genişlemesi, artan sömürü; azalan faiz ve kâr oranları ile azalan rantlar ve getiri oranları.”¹⁸² Sermayenin sınırsız üretkenliği sınırsız bir sömürü anlamına gelmektedir. Sermayenin bu dinamiğinde, sermayenin artı değer üretme hareketinde, imal edilen ürün değerinin, başta yatırılan paraya oranla artması gerektiğini belirten Marx sınırsız sömürünün nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁸⁰ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s.106.

¹⁸¹ Marx, *Kapital III. Cilt*, s.260.

¹⁸² David Harvey, *Sermayenin Sınırları*, Utku Balaban (Çeviren), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2012, s.266.

“Artı-değer dinamiği uyarınca, bir yandan piyasanın toplam alım gücü görece azalırken bir yandan piyasada satılmak üzere sunulan toplam ürün değeri artacaktır. Bu nedenle, artı değer sömürüsünü giderek arttırdığı her “istikrar” döneminin sonunda sermaye kendi eliyle daralttığı piyasa tarafından boğulmak ve aşırı üretim krizine düşmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.”¹⁸³

Şöyle ki; ulusal mekân içinde aşırı birikmiş olan sermaye belirli bir safhada değerlenme imkânları oluşmadığında değersizleşme sürecine girmektedir. Örneğin, Türkiye’de yaşanan değersizleşme süreci, 1970’lerden itibaren kapitalist sistemin de yoğunlaştığı oranda gittikçe artmıştır. Patronlar ellerindeki sermayeleri değerlendirmek için birçok yolu denemiştir. Bunlardan biri sermayeyi değerlendirmek için yeni değerlenme alanlarına yönelmek ki, böylece eğitim, su gibi mecraları sermayenin yeni değerlenme alanları olarak bu sürece çekmektir. Farklı ülke-mekânlara açılarak, o mekânlarda değerlenme imkânları aramak da patronların denedikleri bir diğer yolu göstermektedir.¹⁸⁴

Sermayelerin yeni sektörlerle doğru yönelmesine sebep olan, aşırı sermaye birikimi ve buna bağlı olarak sermayenin değersizleşme sürecine girme eğilimleri, sermaye birikiminin en önemli iki eğilimidir.¹⁸⁵ Aşırı birikimin olduğu mekânlarda ortaya çıkan merkezileşme, yoğunlaşma ve değersizleşme süreci krizin de etkisiyle aşırı biriken sermayelerin mekânsal (relokalizasyon) ve zamansal (kredi mekanizması) engeli geçebilme doğrultusundaki faaliyetlerini arttırmıştır.¹⁸⁶ Bu bağlamda sermayenin değersizleşmemesi için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde zaman ile mekânın çözümlenmesi gerekmektedir. Tüm bu hareketlilikler Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde “sermayenin sosyalizasyonunun” hızını arttırmaktadır.

1.2.5. Sermayenin Sosyalizasyonu/Sektörleşme

Zaman içinde aynı şirket, aynı mekân, aynı iş, kişilerin monoton gidişatı

¹⁸³ Marx, *Grundrisse*, s.370.

¹⁸⁴ Ercan, *Türkiye’yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi*, s.8-16.

¹⁸⁵ Ercan, *Su Üzerinden Kapitalizmi Anlamak, Kapitalizm Üzerinden Suyun Dönüşümünü Anlamak*, s.112-126.

¹⁸⁶ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.39-41.

hareketlendirme isteğine yol açmakta ve bu sebeple kişileri karşı karşıya getirmektedir. Oysa diğer ortaklarına karşı yükümlülüğü olan ve farklı alanlarda faaliyet gösteren kişinin gücü kendi işini, işlevini ya da firma/işletme/şirketini pozitif anlamda daha genişletmek yönünde olmaktadır.¹⁸⁷ Yalnızca mevcut sermayelerin ilerlemesi anlamına da gelmemektedir bu durum. Bu süreçte devlet teşvikleri de oldukça önemli olduğu için, mevcut sermayeler dışında, yeni kapitalist girişimciler de ortaya çıkmaktadır. Devlet teşviklerinin sağlanması bu süreçte kapitalist sosyal ilişkilerin mekânsal olarak yayılmasına sebebiyet vermektedir. O halde Harvey'in dediği gibi, *“kapitalist gelişim, inşa edilmiş çevredeki eski sermaye yatırımlarının değerini korumak ile birikim için taze alanlar açmak için bu yatırımları yıkmak arasındaki bıçak sırtında yürümek zorundadır.”*¹⁸⁸

Tekil sermayeler açısından bakıldığında açığa çıkan farkın (artı-değerin) yeniden değerlendirilme/yeni yatırımlarda nasıl kullanacağı önem kazanmaktadır. Bu noktada Marx, iki çeşit makina arasındaki ayrıma değinmektedir.

“Pamuk fabrikatörlerinin seçilmiş sözcüsü Potter, her ikisi de kapitaliste ait olan, biri kapitalistin kendi fabrikasında duran, diğeri gecelerini ve pazar günlerini fabrikanın dışındaki bir kulübede geçiren iki tür “makina” arasında bir ayrım yapar. Bunların biri cansız, diğeri canlıdır.”

Cansız olan demirbaşların kapitalist sistemdeki hız arttıkça yıpranmaları daha hızlı olmakla birlikte, teknolojik gelişmeler sebebiyle de değer kaybetmektedir. Değer kaybeden makinaların yerine teknolojiye uygun makinaların alınması sermaye birikiminde daha fazla kâra yönelik yatırım yapıldığını göstermektedir. Aksine canlı olarak adlandırılan insanın ise ömrü ne kadar uzun olursa becerisi de o denli genişlemektedir.¹⁸⁹ Yani, toplam sermaye içinde temel mantık, tekil sermayelerin birim zamanda daha fazla fark yaratmasıdır. Yaratılan farkın (artı-değerin) aynı sektörde kullanılması halinde daha fazla emek-gücü mü, nitelikli emek-gücü mü yoksa değişmez sermaye yani sermaye yatırımlarına mı gideceği söz konusu olmaktadır. Bununla

¹⁸⁷ Fındıkçı, s.130.

¹⁸⁸ Harvey, *Sermayenin Mekânları*, s.298.

¹⁸⁹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.556-557.

bağılantılı olarak canlı emeğin yerini ölü emeğin aldığı sermaye yatırımları ise katma değeri yüksek alanlara yapılan yatırımlarla daha fazla artmakta, bu artış beraberinde artan oranda işsizlik ortaya çıkarmaktadır. Bu krizle başedebilmek ise üretim ve dolaşım alanında birçok farklılığı beraberinde getirmektedir. Esneklik ve uluslararası rekabet kavramları bu çerçevede tartışılmaktadır. Her iki alanda maliyetleri azaltma yönünde girişimde bulunan sermayedarlar, sermaye birikimi adına emek maliyetlerini azaltma doğrultusunda, en uygun mekânın seçilmesi ile okunabilmektedir.¹⁹⁰ Bu bağlamda üretim, farklı ülkelere, farklı bölgelere, aynı ülkede farklı bölgelere ya da en küçük üretim yapılacak alanlara (ev gibi) bölünebilmektedir.

Sermayeyi tüketmek yerine yoğunlaştırarak, günümüze kadar farklı alanlarda şirketler kurup, farklı mekânlara yayılma süreci dünyadaki rekabetin getirdiği belirli sektörde yoğunlaşma eğilimine yol açmıştır. Fakat belli bir sektörde yoğunlaşmak sektörün tekel hâline gelmesi ve aşırı üretim sonucu, birikimin değersizleşme krizine girmesini ifade etmektedir. Bu sebeple kapitalizmin Türkiye’yi iyice etki altına almaya başlaması, sermaye birikiminin mekân olarak Anadolu’yu seçmesine sebep olmaktadır. Bu seçim esasında bir saçılma ve “sermayenin sosyalizasyonu” olarak adlandırılmaktadır. Yani sermaye ilişkilerinin gittikçe yayılıp iyice derinleşmesidir. Saçılma durumu sembolik/anlam dünyaları perspektifinden bakıldığında da bir hayli önemli sayılmaktadır. Ama her anlamda saçılma olgusu, sermayenin birikim zorunluluğu ile bağlantılı olmaktadır.

Sermayenin toplam döngüsüne bakıldığında sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi arttıkça bireysel sermayenin verili ilişkiler ağında kontrol gücünün artarak bağımsızlaştığı söylenebilmektedir. Bu durum bireysel sermayeler çerçevesinde ele alınacak olursa hem sermayenin genişleme hem de kriz dönemlerinde para kaynaklarına erişebilme imkânı, halihazırda kârdan yararlanma veya zarardan kurtulma olarak okunabilmektedir. Para kaynaklarını elinde bulundurma veya bu kaynaklara erişebilme imkânı ise sermayelerin sahip olduğu varlığı belirlemektedir. Sonuçta para sayesinde mevcut değerler hızlıca nakde çevrilebildiği boyutta ekonomideki güç ilişkilerinin de çeşitlenmesine yol açmakta, bu ilişkilerin yeniden anlamlandırılmasında

¹⁹⁰ Başak ve Saracoğlu, s.413.

da para ve finansal ilişkiler ayrıca önem arz etmektedir.¹⁹¹

Kriz dönemlerinde ülkelerin sermayeleri içselleştirme ve uluslararasılaşma mekanizmalarını hızlandırmakta önemli bir değişken sayılmaktadır. Sermayedarlar toplam sermaye içinde değişmez sermayenin oranını düşürmek istemektedir. Bilhassa üretim faaliyetinde bulunan sermayeler, sermayenin organik bileşeninin¹⁹² yükselmemesi için üretim sürecini yeniden yapılandırmaktadır. Uluslararası altsözleşme ilişkileri de bunlardan birisi sayılmaktadır. Bu ilişkiler Türkiye gibi ülkelerde sermayenin Anadolu'ya sosyalizasyonunda itici bir güç oluşturmaktadır. Alt sözleşme ilişkisinin kurulduğu bölgelere tanımlanan isimler vasıtasıyla (öğrenen bölgeler gibi) bu bölgeler birbirleriyle rekabet ettirilmektedir. Bu neticede cazibe merkezleri veya alanları meydana getirilmekte ve bu alanda kazanan-kaybeden ilişkilerinin ortaya çıktığı bir mecra oluşturulmaktadır.¹⁹³

Sermaye biriktikçe, sermayedarlar daha farklı yatırım alanlarını yönelmekte ve bu birikimlerini daha çok arttırmak için sermaye yoğun sektörlerle yönelmektedir. Farklı alandaki yatırımlar da sektörel bazdaki görev değişikliklerini ortaya çıkarmaktadır. Sanko Holding örneğinde olduğu gibi diğer yandan bir sektörün doyum noktasına ulaşması, bulunulan sektörde fark yaratma (katma değer yaratma) olanağı diğer sektörlerle göre az ise katma değeri yüksek olan yeni değerlendirme alanlarına geçme işleyişe ait özel öneme sahip olmakta ama aynı zamanda Sanko Holding'i anlamak için farklı patikaları görmemizi sağlayacak önemli bir değişken sayılmaktadır.

1.3. MADDİ YENİDEN ÜRETİMİN, İKTİDAR VE SEMBOLİK YENİDEN ÜRETİMİLE BAĞLANTILARI

Sermaye birikimini sürekliliğini sağlama açısından sermayenin yeniden üretime aktarılması gerekmektedir. Sermayenin yeniden üretimi ise beraberinde birtakım etkenlerin yeniden üretilmesini getirmektedir. Kapitalizmde sürekliliği devam ettirme

¹⁹¹ Ercan, *Meta ve Para Analizinde Finans Kapital: 1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve*, s.163-164.

¹⁹² Değişir ve değişmez sermaye arasındaki ilişkidir. Marx, *Kapital I. Cilt*, s.592-593.

¹⁹³ Berna Güler Müftüoğlu, "Türkiye'de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanları: Kalkınma Ajansları", *Çalışma ve Toplum*, 2/2012, s.98.
<http://www.calismatoplum.org/sayi33/muftuoglu.pdf> Erişim Tarihi:29/09/2019

açısından ilk olarak toplumun toplam yeniden üretilmesidir. Toplumun toplam yeniden üretimi ise maddi yeniden üretim, sembolik/kültürel dünyanın yeniden üretimi ise, iktidarın yeniden üretimini kapsamaktadır. Devlet kapitalist üretim ortamında dolaylı olarak kendini göstermekte, kendisi için gerekli kaynakları, yani maddi yeniden üretimi kapitalist işleyişe bağlı kalmaktadır. Devletin yeniden üretimi Ercan ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, Claus Offe'nin analizinden şu şekilde aktarılmıştır:

“devlet sermaye ve ücretlerden elde ettiği vergi gelirleriyle ayakta kalır, bu yüzden politika dışarıdan yani sermaye mekanizmasından gelen bir zorunluluk ile değil, doğrudan devletin içsel işleyişi, kurumsal yapısı ile bağlantılıdır.”¹⁹⁴

Kapitalizmin yapısal işleyişinin hakimiyeti, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde maddi yeniden üretiminin genişleyerek değiştirmektedir ve bunun yanı sıra sembolik/kültürel yapıların da değişmesine yol açmaktadır. Sembolik/kültürel farklılıklar, ülkelerin tarihi ve toplumsal nitelikleri dolayımında bir hâl alırken, kapitalist işleyiş sürecine bağlı bir şekilde kendini açığa çıkarmaktadır. Sembolik/kültürel yapılar, maddi yeniden üretimde ortaya çıkan değişiklikleri, maddi yeniden üretimle dolaysız bir şekilde ilgili olduğu için, bu değişimleri perdeleyebilmektedir.

Maddi yeniden üretim açısından sermaye, dereceli ve tek taraflı ilerleyişi, farklı ve aynı zamanlı olarak mekân olarak ülkenin dört bir tarafına saçılmış bir biçimde gelişim göstermektedir. Bu açıdan kapitalizmin esas işleyişince içselleştirilen yeni dinamikler gerek daha hızlı birikim ve gerekse süreç içinde varlığını yitirmemek için birtakım tepkimeler oluşturmaktadır. Bu tepkimeler genel anlamda sembolik ve anlam dünyaları üzerinden şekillenmektedir. Değişimle birlikte genel anlamda iktidarın özel anlamda ise merkezi siyasal iktidarın yeniden biçimlenmesi ve farklı bir biçimde teşkilatlanması konunun en çarpıcı tarafıdır.¹⁹⁵

Sembolik ve anlam dünyaları ve maddi yeniden üretim üzerindeki değişimler, iktidarın yeniden üretimini de şekillendirmektedir. Diğer önemli nokta ise bilginin

¹⁹⁴ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.139.

¹⁹⁵ Fuat Ercan, “Türkiye’yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi”, Ali R. Güngen vd. (Derleyenler), **Emek ve Siyaset** içinde, Ankara: Dipnot Yayınevi, 2010, s.179-206.

yeniden üretimdir. Bilginin yeniden üretimi, değişim sürecinin değişimine karşı, değişime bütünsel bir bakış açısıyla bakmayı, iç bağlantıları da kavramayı gerektirmektedir. Maddi yeniden üretim, sembolik/kültürel yeniden üretim ile iktidarın yeniden üretimi detaylı bir şekilde incelenirse eğer, kapitalistleşme sürecindeki ilişkilerin esasen bilgisine ulaşılmaktadır.

Türkiye özelinde bu bilgilere dayanarak sermayenin ve iktidarın kendini yeniden üretimi sembolik/anlam dünyaları üzerinde yükselmektedir. Toplumsal ilişkilerin gelişmesinde sermayedarların önemli bir membağı siyaset dünyası sayılmaktadır. Ele alınan Sanko Holding'in Gaziantep'de önde gelen firmaların ekonomi ilişkileri ile siyasi ilişkileri arasındaki bağın güçlü olduğu hatta aile ilişkileri kurmaya kadar gittiği de bilinmektedir. Örneğin Sani Konukoğlu Tıp Merkezi'nin kurucusu ve genel müdürü olan İbrahim Konukoğlu¹⁹⁶ TBMM 21. Döneminde Doğru Yol Partisi'nden parlamontaya girmiştir. Aynı şekilde 2014 yılından beri Gaziantep Belediye Başkanlığı yapan Fatma Şahin¹⁹⁷ vekilliği öncesinde Sanko Holding'in bir çalışanı ve hâlâ Sani Konukoğlu Vakfı Mütevelli Heyeti üyeliğini yürütmekte¹⁹⁸ ve Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekili Özlem Müftüoğlu'nun eşinin de aynı holding çalışanı olduğu bilinmektedir.¹⁹⁹

Bu bağlamda kentte muhafazakâr Gaziantep sermayesinin varolması, hayırseverlerin sosyal yardımlarını alması kentin dönüşmesine sebep olmakta ve bu dönüşüm de en çok işçi-işveren arasında bağımlılık ilişkilerinin ve toplulukçu aidiyetlerin güçlendiği kentsel bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁶ TBMM 21. Dönem Milletvekilleri.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=21&p_sicil=5654

Erişim Tarihi:31/10/2019

¹⁹⁷ Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Fatma Şahin-Özgeçmiş.

<https://gaziantep.bel.tr/sayfa/ozgecmis-5> Erişim Tarihi:31/10/2019

¹⁹⁸ Sani Konukoğlu Vakfı, Mütevelli Heyeti.

<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=Mw&sayfa=Mw> Erişim Tarihi:12/11/2019

¹⁹⁹ Ayşen Uysal, "Antep'te Siyaset: Yerli, Muhafazakâr, Sermayedar", Mehmet N. Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011, s.462-463.

²⁰⁰ Uysal, s.465.

İKİNCİ BÖLÜM

BİREYSEL SERMAYE OLARAK SANKO HOLDİNG ÖRNEĞİ

Sermaye kavramını daha somut düzeye taşımak için seçilen bir aile ve ailenin bireyi merhum Sani Konukoğlu'ndan, tüzel kişilik olarak Sanko Holding'e geçişin tarihine bu bölümde bakılacaktır. Genel bir kavram olarak sermaye ile sermayenin kapitalist toplumsal ilişkiler içinde hukuksal bir kişilik kazanma biçimi olarak firma/işletme arasındaki bağları seçilen örnek Sanko Holding dolayında analiz edilecektir.

“Kapitalisti ve toprak sahibini, kesinlikle pembe gözlüklerle bakarak resmetmiyorum. Ama burada, kişiler üzerinde, yalnızca iktisadi kategorileri temsil ettikleri, belirli sınıf ilişkilerinin ve çıkarlarının taşıyıcıları oldukları ölçüde duruluyor.”²⁰¹

Marx, kişilerin ancak yukarıda belirtildiği şekliyle analiz edilebileceğini belirtmiştir. Bu sebeple, ele alıp incelemeye çalışılan üretim faktörlerini bir araya getiren özel kişi olarak Sani Konukoğlu ile gerçekleştirdiği organizasyonlarının sahip olduğu hukuksal tüzel kişi olarak şirketi Sanko Holding. Aynı şahısta toplanan iki kişilik, şahsın sahip olduğu şeylerden biri, bir tarafta cüzdanında kendiyile alakalı harcamaları kapsarken, diğer tarafta hukuksal düzenekler içinde düzenlenen sermaye hesaplarını içermektedir. Sanko Holding, Türkiye gerçeğinin somut oluşumunu idrak etmemize olanak vermekle kalmayıp aynı zamanda Türkiye pratiğinde şekil kazanan ve şekil kazanmasında katkısı olan bir şirkettir. Bu bağlamda da kavramsal düzenek dinamik bir işleyiş kazanmaktadır. Geçmiş Türkiye'nin de geçmişi olan özel kişi olarak Sani Konukoğlu ve onun sahip olduğu tüzel kişi olarak Sanko İşletmesi çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Ürünlerinin sayısı ve çeşitliliği arttıkça büyüyen, büyüdükçe farklı mekânlara yayılan ve yayıldıkça daha su yüzüne çıkan bir şirket olarak görülmektedir.

Hızla önemli bir sermaye biriktiren “Anadolu geçisinden kaplana dönüşen” Sanko Holding'in tekstil sektöründen inşaat ve enerji sektörüne büyük oranda yatırım

²⁰¹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.20.

yapması, sermayenin yoğunlaşması sonucunda açığa çıkan birikimin değersizleşmemesi için yeni alanlara yönelme zorunluluğunu göstermektedir. Sanko Holding Yönetim Kurulu Eski Başkanı Abdülkadir Konukoğlu'nun “Gözümüz açıldı” tabirinden hareketle gözü açan yalnızca bilinçlenme olarak görülmemeli, elde değer kazanması gereken sermayenin birikmesi olarak görülmelidir. Sermayenin daha kuvvetlenmesi ve kristalize olması, sermayeler arası ilişkilerin yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte yoğunlaşarak artmasına sebep olduğu ölçüde, sınıf içi uzlaşma ve çelişkileri de yine farklı ölçeklerde ve farklı alanlarda (faiz, döviz kuru, teşvikler, vergiler vb.) artırmaktadır.²⁰²

Sermayenin devamlı farklı biçimler içinden geçerek genişlemesi, herhangi bir safhada yaşanacak kopukluğun kriz olgusunu ortaya çıkarması durumunu da işaret etmektedir. Sermaye devrinin her merhalesi özgül problemlere gebe dir: makûl fiyat, nitelik ve miktarda üretim aracı, hammadde ve emek gücü varolmalı; üretim süreci kopukluk olmayacak şekilde devam etmeli; üretilen metaların satışı problemsiz bir şekilde gerçekleşmelidir. Rekabet ortamında bütünüyle bu hareket, ayrıca, sermaye bakımından zorunlu maliyetlerin düşürülmesini ve sermayenin devir süresinin mümkün olduğunca kısa tutulmasını gerektirmektedir.²⁰³

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zorunluluk alanının genişlemesi ile şirketlerin varlığı arasındaki ilişkiden hareketle, Sanko Holding'in farklı sektörler alanında, alternatif arayış ve yönelişlerine işaret edilmektedir. Farklı sektörlerde de yatırım yapan holdingin, ana sektörü tekstili bırakmayıp son olarak enerji sektöründe adını duyurması, tekstil sektöründen enerji sektörüne uzanan süreçte yaşanan bir dönüşümdür ve çalışmanın asıl konusu bu dönüşümü analiz etmek olacaktır. Bu konuda Sanko Holding'in doğanın talanına sebebiyet verecek enerji yatırımlarında adını duyurması, sermaye biçimleri olan sektörel değişikliklerin üzerinde daha fazla durulmasını gerekli kılacaktır. Sermaye birikiminin arttığı ölçüde daha üretken yatırımlara yönelme ya da son zamanlarda çokça duyulan “yüksek katma değer yaratan sektörlerle” geçiş, Türkiye’de kapitalizmin görece artı-değere yönelmesinin esas belirleyenlerinden biridir.²⁰⁴ Hem tekil sermayelerin hem de sermayeler arasındaki

²⁰² Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.41.

²⁰³ Öztürk, age, s.33.

²⁰⁴ Ercan, s.43.

ilişkilerin kuvvetlenmesi, sermaye düzeneğinin geniş mekânlara yayılması ile olmaktadır. İç içe geçen bu iki dinamik ise devletin sermayenin toplam yeniden üretim için gereken işlevlerini dönüştürmektedir.²⁰⁵ Bu dönüşüm sürecinin arkasındaki politikalar, uluslararası kurum, kuruluş ve anlaşmalar da konu edilecektir. Bu sebeple neoliberal politikaların, erken kapitalistleşmiş ülkelerin ve/veya geç kapitalistleşmiş ülkelerin yani yabancı ve ülke içi sermayelerinin, yeniden yapılanma sürecinde kârlı alanlara yatırım hizmetinde, faaliyette bulunduğu alanlarda, coğrafyalarında yarattığı tahribatlar, suistimaller, ekolojik kaygılarda önem arz etmektedir. Çünkü kapitalist üretim biçimi insanın doğayı dönüştürme serüveninde üretimin yanı sıra birikim, artı değer, sömürü kavramı gibi kategorileri en yüksek seviyede içinde barındırmaktadır.²⁰⁶

Tekstil de karşılaşılan aşırı üretim ve değersizleşme krizine karşı birikim ve birikim sürecinin önemli bir uğrağı olan yeniden değerlendirilmenin aynı sektörde değil de yeni farklı bir sektörde gerçekleşerek enerjiye yönelmelerini göstermeleri açısından Sanko Holding incelemeye değer²⁰⁷ görülmektedir. Sanko Holdingin tüzel kişilik kazanmadan önce onu var eden koşullarını/süreçlerini anlayabilmek için Konukoğlu ailesinin Sanko Holding öncesi birikim süreci ele alınacaktır. Fakat süreç içinde tüzel kişilik kazanmasının temel belirleyeni/öznesi olan sürecin belki de en önemli karakteri Sani Konukoğlu üzerine odaklanarak, O'nu nasıl anlamak gerektiği sorunsallaştırılacaktır. Bu bağlamda incelemeye ailenin tarihsel gelişiminden başlamak daha doğru olacaktır.

2.1. OSMANLI'NIN SERDAR PAŞA'SINDAN TÜRKİYE'NİN KONUKOĞLU GRUBU'NA TARİHSEL OLARAK GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye uzanan bir aile tarihi aynı zamanda değişim ve farklılaşmanın tarihini de ele verecek niteliktedir. Osmanlı yönetici sınıf konumundan (Paşa konumundan) Türkiye'de sermaye konumuna geçiş toplumsal teori açısından birçok bilgiyi içermektedir. Fakat bu geniş bir zaman dilimine ve farklı

²⁰⁵ Ercan, *Türkiye'yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi*, s.8-16.

²⁰⁶ Metin Altıok, "Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya", **İktisat Politikaları Araştırma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, s.81-98.

²⁰⁷ Ercan, *Su Üzerinden Kapitalizmi Anlamak, Kapitalizm Üzerinden Suyun Dönüşümünü Anlamak*, s.112-126.

toplumsal boyutları içeren aile grubun tarihine, ele alınan çalışmada birikim açısından bakılacaktır.

Koç ve Sabancı Grupları'na göre orta büyüklükte olan Sanko Grubu, bölgesel düzeyde bakıldığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en güçlüsü olarak sınıflandırılabilir. Merkezi Gaziantep olan, 1990'larda bölgesel düzeyde büyük sayılan Sanko Holding, 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin en büyük şirketlerinden biri olarak görülmektedir. Sanko Holding, yerel çaptaki atölye çalışmasından, günümüzde Türkiye'nin devlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzün devlerinden biri haline gelen Sanko Holding'in tarihsel gelişimine bakmak için ilk olarak ailenin soyağacına bakmakta fayda vardır.

Kaynak: Fındıkçı, "Aile Şirketleri", s.357.

Sanko Grubu'nun tekstilden enerjiye uzanan yolunun başında, ailenin ulaşılabilen ilk atasının Serdar Paşa olduğu görülmektedir. Serdar Paşa, Cumhuriyet öncesi dönemde, İstanbul'da yaşamaktadır ve padişah buyruğu ile Rus sınırına gönderilmiştir. Dört yıl görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a geri çağırılmış, geldiğinde bütün ailesinin, İstanbul'da o yıl yaşanan salgın veba hastalığından vefat ettiklerini öğrenince, bu vefat haberinin kendisine bildirilmemesi üzerine görevinden istifasını istemiştir. Padişah, Serdar Paşa'nın istifasını kabul etmemiş, bir süre dinlenmesini, kendine gelmesini

beklemiştir. Fakat Serdar Paşa, görevinden istifa etmiş ve İstanbul'dan çıkıp, ilk olarak Konya, daha sonra Maraş ve en sonunda Antep'e varmıştır. Antep Sancak Bey'i, Serdar Paşa'nın silah arkadaşıdır bu sebeple Antep Sancak Beyi, Serdar Paşa'nın kim olduğunu gizlemiş ve kendisini soranlara misafir olarak takdim etmiştir. Misafir olarak tanınan Serdar Paşa, Antep Sancak Beyi'nin kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu çocuk herkes tarafından "Misafiroğlu" olarak anılmıştır. Ailenin Serdar Paşa'dan sonra dede olarak bildiği, 5 kuşak öncesini temsil eden Sani Bey'dir.

Sani Bey el tezgâhlarında dokumacılıkla uğraşmaktadır. Nasıl ki, Vaucanson'un dokuma tezgâhlarıyla birlikte, daha önce iki insanın el emeğiyle işledikleri dokumaların sayısından, daha fazla sayıda ipeğin renkli dokularının sayısının artmasıyla çeşitli dokumlar elde edilebilmiş ise²⁰⁸ 1904 yılında Sani Bey'in dokuma tezgâhlarıyla da dokuma sayıları artarak çeşitli dokumalar elde edilmiştir. Daha sonra Sani Bey silah altına alınıp Yemen'e gönderilmiştir. Yemen'den dönmemesi üzerine, dokuma işi duraksama dönemine girmiş, bu iş ise Sani Bey'in eşi ve oğlu Zekeriye Bey'e kalmıştır. Savaşın getirdiği olumsuz koşullar sonucu Zekeriye Bey savaş sırasında tüm dokuma tezgâhlarını satmış, sadece elinde kalan tek tezgâhla baba mesleğini bırakmamış, 1926 yılında da tezgâh sayısını ve çalışan sayısını artırarak dokumacılığa devam etmiştir. Ayrıca 1934'te çıkan Soyadı Kanunu ile "Misafiroğlu" lakabı "Konukoğlu" olarak değiştirilmiş ve böylece "Konukoğlu" soyadı alınmıştır.²⁰⁹

Tek tezgâhla iş hayatına başlayan Zekeriye Bey'den sonra, 3. kuşak konumunu alan oğlu Sani Konukoğlu, 1943 yılından itibaren sermaye birikiminin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Türkiye'de henüz oluşacak sanayi sermayesinin uluslararası piyasada rekabet edecek imkânı oluşmamıştır ve ithal ikameci sanayileşme politikaları ile sanayi sermayesi için birikim sağlanmaktadır. Sani Konukoğlu üretim arttıkça, ilerleyen yıllar içerisinde iplik tesislerini faaliyete sokmuş, sermayesi genişleyip tekstil işi yetmeyince elindeki sermayeyi yeni değerlendirme alanlarına (inşaat, gıda gibi) yatırım eğilimine yönelmiştir. Birikim sürecinin dinamik yapısını ele verecek bu gelişme kavramsal olarak önemlidir. Üretim sürecinde yaratılan değer (artı-değer) yeniden

²⁰⁸ Richard Sennet, **Zanaatkâr**, Melih Pekdemir (Çeviren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.11.

²⁰⁹ Fındıkçı, s.355-357.

üretim sürecine aktarılması (yeniden değerlendirme süreci) bir aşamada sadece tekstil sektörü içinde teknolojik gelişmelere yol açmamış, zamanla farklı alanlara/sektörlere yönelme başlamıştır. Tekstil sektöründe yaratılan fark zamanla sadece yeni sektörlerle yönelmenin önünü açmamış, Konukoğlu özel kişiliğinden Sanko Holding’e dönüşen tüzel kişiliğin de varlığına neden olmuştur.²¹⁰ Yani merhum Sani Bey tarafından 1904 yılında veresiye alınan 18 kg’lık ipliğin, atölye ölçeğinde çalıştırılan 7 dokuma tezgâhında ufak çapta üretiminin başlatılmasıyla ilerleyen süreç, Türkiye’de büyük sermaye grupları arasında kendine yer bulan Sanko Holding’i incelemeye olanak sağlamıştır. Bu noktada ise fark yaratarak dönüşen sermaye birikimini, aile içindeki değişiklikleri, girişimci bir aile üzerinden aktarmak faydalı olacaktır.

Sani Konukoğlu’nun 1994’de ani vefatından sonra büyük oğlu Abdülkadir Konukoğlu Yönetim Kurulu Başkanlığı görevine getirilmiştir. Abdülkadir Konukoğlu, 1970’li yıllarda tekstil sektörü ile elde edilen birikimi, farklı alanlarda ve farklı süreçlerde yatırımlara dönüştürmüştür. 1996 yılında grup bünyesindeki şirketlerini Sanko Holding çatısı altında toplasa da dokuma tezgâhında ilk çalışmaya başlanılan 1904 yılı Sanko Holding’in kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir. 1997 yılında ilk kez uluslararası bir şirketle iş birliği gerçekleştirmiştir. Bu gelişme sermayenin uluslararasılaşması ve uluslararası ittifaklar üzerinden birikim olanaklarını artırması açısından önemlidir. Gelişmenin sağladığı olanak Sanko Holding’in inşaat sektörüne girişini sağlamıştır yani uluslararası iş birliğini gerçekleştirerek elde ettiği birikimi inşaat sektörüne kanallandırmıştır. Uluslararasılaşma ile birlikte ihracat yapma olanaklarının artmasıyla büyümesini sürdürmüş ve böylece sağlık, imalat, eğitim, enerji gibi sektörlerle uzanmıştır. Bu dönemlerde de hükümetle kurduğu yakın ilişkiler de dikkat çekmektedir.²¹¹ Yılların kattığı tecrübeyle birlikte tekstil sektörünün zor duruma düşeceğini önceden gördükleri için bulunduğu bütün sektörleri aynı kap içerisinde büyütmeyen Sanko Holding yönetimi, bu sektörleri aynı kapta büyütmemenin, onları farklı kaplara ekerek, bulundukları

²¹⁰ Fark yaratarak genişleyen sermaye birikim analizi için bkz: Fuat Ercan, “Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu”, Mehmet C. Ecevit ve Fatime Güneş (Derleyenler), **Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik** içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2001, s.242-281.

²¹¹ Sanko Hangi Sektörlerde Büyüyor?, Ekim 2008.
<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Sanko-hangi-sektorlerde-buyuyor/51664>
Erişim Tarihi:28/06/2019

kaplarda sulamalarının karşılığını da fazlasıyla almışlardır.

1997 yılında Sanko Holding, grup şirketlerinin gereksinim duyduğu enerjiyi temin etme hareketiyle enerji sektörüne ayak basmıştır.²¹² Çokça marka filtrelerinin Türkiye distribütörlüğünü yapan Sanko Holding 2000'lerin başlarında, enerji sektöründe yatırımlarını, elektrik dağıtımını özelleştirmelerini hedefleyerek sürdürmüştür. 2003 yılında kazııcı-yükleyici üretimi ile birlikte 2006 yılında Gaziantep OSB'de teleskobik yükleyici üretimini gerçekleştirerek imalat sektöründe önemli yatırımlar yapmıştır. Bunun dışında, iş ve tarım makinaları, gayrimenkul değerlendirme, AVM, inşaat, sağlık, eğitim, enerji, bilişim, ambalaj, finans ve gıda gibi sektörlerle girişimlerini gerçekleştirmiş ve bu sektörlerde çeşitlenme derecesini arttırmıştır.²¹³

Türkiye enerji piyasasının önemli yatırımcılarından biri haline gelen Sanko Holding, gerçekleşen ve planlanan enerji yatırımlarıyla elindeki mevcut yenilenebilir enerji kaynaklarını 2006 yılında ise Sanko Enerji şemsiyesi altında birleştirmiştir.²¹⁴ Artık Sanko Holding, yatırımını yaptığı tüm sektörlerin dışında, yeni dönemde büyük oranda yatırımını yaptığı enerji sektörüyle birlikte gelişimine farklı boyutlar kazandırarak yoluna devam etmektedir.²¹⁵ Enerji sektörünü de içerek büyüyen bu birikim Ercan'a göre, *"kapitalizmin üretim sürecinde yaratılan sermayelerin değersizleşme krizine karşı, yeni değerlendirme alanı olarak ve yeni enerji kaynağı olarak yaşam ortamı-doğaya yönelmesi"*²¹⁶ olarak görülmektedir.

Kısaca, tekstilden enerjiye uzanan süreçte Sanko Holding ilk birikimlerini ticaretten sağlayan Koç Holding ve Sabancı Holding'in aksine ilk birikimini üretimden sağlamıştır. Daha sonra ticaret ve sanayiciliğe adım atmış, yabancı şirketlerle de iş

²¹² Murat Gökdemir ve Murat İ. Kömürcü, Taylan U. Evcimen, "Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış", İMO Su Yapıları Kurulu, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, 471, 2012/1, s.18-27.

http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16298_09_57.pdf Erişim Tarihi:30/09/2019

²¹³ Sanko Holding, İş ve Tarım Makinaları.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sektorel-is-ve-tarim-makinalari-sanko-makina.aspx>

Erişim Tarihi:17/01/2019

²¹⁴ Sanko Enerji, Hakkımızda.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/hakkimizda> Erişim Tarihi:24/01/2019

²¹⁵ Öztürk, doktora tezi, s.161.

²¹⁶ Ercan, *Su Üzerinden Kapitalizmi Anlamak, Kapitalizm Üzerinden Suyun Dönüşümünü Anlamak*, s.112-126.

birliğini gerek ticaret gerekse de sanayicilik düzeyinde devam ettirmiştir. El dokuma tezgâhlarıyla başlayan bu iş yaşamı 115 yılın sonunda ortaya 2019 cirosu rakam olarak tüm sektörlerinin toplam miktarı belirtilmese de milyon dolarlara ulaşan, 11 sektörde 100'e yakın şirketli²¹⁷ büyük sermaye grubunu ortaya çıkarmıştır. 2019'da ise Sanko Holding yaklaşık 15 bin'den fazla kişi çalıştıran ve yıllar geçtikçe artan ciro hacmiyle, Türkiye'de büyük sermaye grupları kümesinde bulunmaktadır.

2.2. TÜRKİYE'DE SANAYİ OLUŞUMUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

18. yy'la birlikte Avrupa'daki "Sanayi Devrimi" ile makinalaşma ortaya çıkmış ve bu kapsamda fabrikaların yaygınlaşmasıyla Avrupa'da esasen tekstil sanayi kurulmaya ve gelişmeye başlamıştır. Avrupa'da ki bu gelişmelerden faydalanamayan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise üretim, evlerde ve atölyelerde²¹⁸ el tezgâhlarıyla devam etmiştir.²¹⁹ Atölyelerde usta,²²⁰ emir verme meşruiyetini maharetleri aracılığıyla kazanmışken, itaat eden kesim çırak-kalfaların sadakati, bu maharetleri öğrenmek, çaba göstermek ve özümsemekle artmaktadır. Esas itibarıyla böyledir.²²¹ Eugene Staley ve Richard Morse'den aktaran Ayhan Aktar, Üçüncü Dünya ülkelerinde fabrika olmayan işletmelere örnek geleneksel zanaat atölyelerini göstermektedir. Bu atölyelerde henüz işyeri içinde işbölümü gerçekleşmemiş, üretim ve kontrol işlevleri ayrılmamış ve işverenin kendisi üretimde bilfiil çalışmaktadır. Burada kullanılan üretim teknolojisinin son derece ilkel olduğunu ve dolayısıyla üretim kapasitesinin sınırlı olduğunu belirtmektedir.²²² Sani Bey'in, atölye ölçeğinde çalıştırdığı 7 adet dokuma tezgâhıyla birlikte holdingin temellerinin atılması da buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Kendisinin de üretimde bilfiil çalıştığı el dokuma tezgâhlarının olduğu atölyeden bugün büyük sermaye

²¹⁷ Sanko Holding'in Cirou Ne?, Nisan 2014.

<http://www.paralimani.com/sanko-holding-in-cirosu-ne-haberi-36909/> Erişim Tarihi:24/06/2019

²¹⁸ Atölyeler, insanların karşılıklı ilişkiler içinde, otoritenin belirlediği ve üretim faaliyetinin gerçekleştiği bir alan olarak tanımlansa da asıl olarak atölye, sadece iş sırasında emreden ve itaat eden yanı sıra saygınlık ya da meşruiyetin bir kaynağı olarak maharetlere, yeteneklere de odaklanmaktadır. Sennet, *Zanaatkâr*, s.76.

²¹⁹ Sena Erden, Türk Tekstil İşletmelerinin Küresel Rekabetteki Yeri ve Aydın İlinde Bir Uygulama, adlı **Yüksek Lisans Tezi**, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2006, s.19.

²²⁰ "Usta" işyeri sahibi olan küçük girişimci, "kalfa" kalifiye ücretli işçi, "çırak" ise kalifiye olmayan çocuk işçi anlamında kullanılmaktadır. Ayhan Aktar, **Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, İstanbul: Afa Yayınları, 1990, s.19.

²²¹ Sennet, age, s.76.

²²² Aktar, *Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi*, s.33.

kuruluşuna dönüşmek ve asıl önemli olan bu dönüşümün nasıl yaşandığı çalışmanın başlıca konusu olmuştur. Bu dönüşüm başlı başına devleti, metalaşmayı, krizleri, birikimin zorunluluk ve eğilimlerini içeren, kapitalizmin gelişim sürecinin bireysel sermayeler bağlamında açığa çıkan bir örneği olarak değerlendirilmelidir.

Her ne kadar ticari sermaye birikimi ve burjuva sınıfı oluşumu Osmanlı döneminde başlasa da kapitalist üretime geçiş bu dönemde olmamıştır. Osmanlı ticaret ve imalat kesimi, batıda burjuvazinin gelişme çizgisinde otonom şehirlerden de faydalanarak oluşturduğu ekonomik, hukuki, hatta askeri savunma gücünü oluşturamamıştır. Eski fermanların aksine yeni fermanlar karşısında bu zümreyi koruyacak bir güç yoktur.²²³ 19. yy sonlarına doğru Türkiye’de kapitalist gelişmeyle birlikte yeni oluşan burjuvazi, ticaret ve sanayi odaları şeklinde kümelenmeye yönelmiştir.²²⁴ 20. yy’ ın başında Osmanlı’da kapitalist sanayi ölçeği dikkate değer değildir. 1920’lerde Türkiye’de kapitalist sanayiye bakıldığında, kapitalizm öncesi kırsal ilişkiler genelinde küçük, dağınık zayıf bir sanayi yapısı söz konusudur. Genelde ortalama 2-3 işçi çalıştıran, atölye ölçeğinde sayılan bu zayıf sanayi yapısı, geleneksel üretim ağlarında yoğunlaşmıştır.²²⁵

Biliyoruz ki Osmanlı’nın dağılmasının en önemli sonucu ulusal devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu olmuştur. Diğer bir deyişle, kapitalistleşme sürecine girmiş birikim, bu özelliğini yitirmeden “ulusal” bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1920’li yılların başında yaşanan dönüşüm sürecinde ortaya konan irade, Lozan Anlaşması’nın imzalanmasıyla uluslararası sistem tarafından tanınmış ve siyasi iktidar ulusal kapitalist kurgunun sürekliliğini ve meşruiyetini sağlamaya dönük olarak “muassır medeniyetler seviyesine” çıkma Türkiye Cumhuriyeti’nin amacı olarak belirlenmiştir.²²⁶ Bu bağlamda “ilerleme” kavramına büyük önem atfedilmiştir. İlerlemenin, kalkınmanın tüm sınıflara aynı yönde refah sağlaması gerektiğini savunan M. Kemal Atatürk aynı zamanda Türkiye’de milyoner ve işçi yetiştirme çabasını da göstermeye çalışacağını belirtmiştir.

“...Binaenaleyh bu arazi sahipleri himaye edilecek insanlardır.

Sonra sanat sahipleri ile kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir.

²²³ İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007, s.27.

²²⁴ Öztürk, doktora tezi, 135-136.

²²⁵ Sennet, *Zanaatkâr*, s.29.

²²⁶ Türkay, *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik “Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar”*, s.194-208.

*Bittabi bunların menfaatlerini, hâl ve atilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. ...Kaç milyonerimiz var? Hiç. ...Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin yetişmesine çalışacağız. ...Halbuki memleket taali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lazımdır...*²²⁷

Atatürk'ün bu konuşmasından, üretken sermaye ve girişimci yaratmaya yönelik teşviklerin ve korumacılığın sağlanacağı anlaşılmaktadır. Kapitalizmin dünya ölçeğinde ve tüm toplumların aynı yönde dönüştüğüne ilişkin mitin yaygınlaş(tırıl)masıyla birlikte muassır medeniyetler seviyesinin yeri olan “Batı” esas kaynak olarak ortaya çıkmış ve kapitalistleşme sürecine giren toplumlarca dikkate alınmıştır.²²⁸

Türkiye’de 1908’den 1920’lerin sonuna dek uygulanan ekonomi politikası, esas olarak devletin kişiyi/kişileri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlamasıyla temellendirilmektedir. Sermaye birikimini dolaylı yollardan destekleyen yönetim, 1920’lere gelindiğinde sermaye birikimini doğrudan da desteklemiştir.²²⁹ 1923’lerden sonra ağırlık verilen liberal iktisat politikaları ticaret burjuvazisi ve ek bir kalkınmanın getirisi, ulusun “bir hırka, bir ekmek”²³⁰ ruhundan arınması büyük toprak sahiplerinin çıkarına olmuştur. Sümerbank’ın açılması birikimini dokumacılıktan sağlayan kesimi büyük oranda geliştirmiş ve ilerletmiş, el dokuma tezgâhlarında üretilecek bezler için üretimde girdi olarak kullanılan iplik hammaddesi gibi ihtiyaçları da Sümerbank’tan karşılanmıştır.²³¹ 1926-28 dönemine bakıldığında tarım, dokuma, dericilik, seramik gibi hafif sanayi kollarında küçük işletmeler halinde yoğunlaşan Türk sanayisi görece dengeli bir düzeydedir.²³² Devlet tarafından verilen ihaleler, devlet bankaları ve İş Bankası tarafından verilen krediler, sağlanan teşvikler kişileri zenginleştirmenin yollarına örnek verilebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılları bir anlamda devlet ve ekonomi ilişkilerinin yeniden ta-

²²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler II. Cilt**, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959, s.97.

²²⁸ Türkay, *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik “Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar”*, s.104-114.

²²⁹ Örnek için bkz. Yahya S. Tezel, **1923-1928 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1986, s.218-219.

²³⁰ Yaşar Bülbül, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları**, İstanbul: İTO Yayınları, 2010, s.87.

²³¹ Kurtuluş Cengiz, **Yav İşte Fabrikalaşak “Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri-Hacılar Örneği”**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.129.

²³² Bülbül, s.70.

nımlandığı dönemdir. Sanayi ve Teşvik Kanunları çıkarılarak ve girişimcilere vergi muafiyetleri sağlanmış, 1929 Dünya Buhranı'ndan sonra başlayan devletçilik döneminde ise devlet artık piyasada kendi koyduğu kurallarla, tam hareket özgürlüğüne sahip bir oyuncu olarak sahaya inmiştir.²³³ Bu görece denge durumdan çıkıp ülkede sanayileşme arzusunun gerçekleştirmek için yabancı sermaye ile işbirliği içinde ilişkilerini sürdürecektir. Müslüman-Türk burjuvazinin oluşması/oluşturulması amaçlanmıştır.²³⁴ Ne yazık ki bu durum umulduğu gibi olmamıştır. Dünya Krizi'nin de etkisiyle korumacı-devletçi bir sanayileşme modeli arayışına giren genç Türkiye Cumhuriyeti, aynı dönemde bu modelin hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan ve dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden kabul edilen sanayi planları doğrultusunda planlı bir sanayici sürecine girmiştir.²³⁵

Türkiye'de 1945 sonrası dönemin büyük sermaye gruplarının oluşumu için oldukça önemli bir dönem olduğu bilinmektedir. Çünkü ileriki dönemlerde adını duyacağımız büyük sermaye gruplarının ilk nüveleri, sektörel anlamda önemli atılımları bu dönemde gerçekleşmiştir.²³⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde kapitalist sistem içerisinde ciddi bir evrilme yaşanmıştır. Türkiye, bu savaşın sonrasında 1950'li yılların ortasına kadar, ticaret sermayesine bağlı olarak birikim sürecini devam ettirmiştir.²³⁷ Ticaret sermayesine dayalı olarak birikimini sürdüren ticari burjuvazi ve büyük toprak sahipleri, savaşın getirdiği olumsuz koşullara rağmen rantla ve vurgunla çok basit de olsa, DP etrafında bu evrilmenin içsel dinamikleri olmuşlardır.²³⁸ Türkiye'de kapitalist gelişme birikimi 1950'lerin ortalarına kadar çoğunlukla ticari sermayeden kaynaklanmıştır. Zamanla ticari burjuvazi bölümündeki önemli kesimler sanayi burjuvazisine dönüşmüştür.²³⁹ Yani tüccarlıktan sanayiciliğe adım atış bu dönem de kendini göstermiştir. Yine bu dönemde bir yandan ticari sermayeye dayalı yüksek kârlarla sağlanan ticari birikimin tüc-

²³³ Ayhan Aktar, "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.241.

²³⁴ Cengiz, s.118.

²³⁵ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:2 Cilt:4, 2003, s.172.

²³⁶ Öztürk, age, s.153.

²³⁷ Tolga Tören, "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması", Demet Yılmaz vd. (Derleyenler), **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s.111.

²³⁸ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Teori Yayınları, 1987, s.128.

²³⁹ Öztürk, age, s.37.

carlara getirdiği imkânlarla, diğer yandan da 1950’li yıllardaki krizin olumsuz koşullarının ticaretin sürdürülmesine olanak vermemesi sebebiyle bu yıllarda sanayiye atılım yapmaya başladıkları görülmüştür.²⁴⁰

1960’lar ise holdingleşme sürecinin başladığı dönem olmuştur. Holdingleşmede esas olarak 1970’lerin ilk yarısı, atılım dönemi olarak görülmektedir.²⁴¹ Türkiye’de sermaye gruplarının çoğunluğuna bakıldığında holding biçiminde kurulduğu görülmektedir. 1960’ların başında ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarının öngörülmüş, sanayi kuruluşlarının bölgesel konumunu düzenlemek üzere bazı ilkeler getirmiştir. Bu bağlamda sanayinin yoğunlaştığı İstanbul ve civarının problemlerini en aza indirmek ve ülkede yeni sanayi merkezleri yaratmak amacıyla yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu amacın gerçekleşmesine yönelik olarak organize sanayi bölgeleri kurulmaya başlanmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi açısından organize sanayi bölgesi yatırımcıya ucuz ve altyapısı mevcut arazi sağlanan firma bazından verilmiş olan indirimlerinin yoğunlaştırılarak ülke çapında sanayileşmenin düzenlendiği ve yan yana üretim yapan firmaların piyasa rantını birlikte paylaştıkları alanlar olmuştur.²⁴² Holdingleşmenin 1970’lerin ilk yarısından itibaren atılımların hız kazanmasındaki önemli bir neden, örneğin, tekstil sektöründe varlığını sürdüren sermayeler içe yönelik birikim sürecinde kısa vadede tekel durumuna gelmekte, bunun sonucunda elde edilen aşırı kârları, değersizleşme krizine karşı aynı sektöre yatırım yapmamakta, henüz girilmemiş farklı sektörlerle yatırım yaparak değerlendirme yoluna gitmektedirler²⁴³ şeklinde açıklanabilmektedir.

1980 öncesi dönemlerde ithalat kaynaklı oluşan dış denge bozukluklarının IMF borçlarıyla ertelenmesi, Türkiye’nin uluslararası işbölümündeki yerini ne yazık ki sağlamlaştıramamıştır. Türkiye sanayisi sermaye yoğun, ileri teknoloji içeren ürünler imal edemediği için sanayi, emek yoğun sektörler ekseninde gelişebilmiştir. Bu sektörlerin ucuz işgücü ve fason üretime dayalı, gıda, tekstil, giyim gibi sektörler olduğu bilinmektedir.²⁴⁴

²⁴⁰ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.151.

²⁴¹ Öztürk, doktora tezi, s.171.

²⁴² Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, s.246-247.

²⁴³ Öztürk, *age*, s.171-173.

²⁴⁴ Cengiz, s. 213.

1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde ihracatta artış yaşandığı gerçeği ithal mallara ve yatırım mallarına olan ilginin azaldığını göstermemektedir. Bir de buna ek olarak, bu artışla birlikte oluşmuş gelirin üretim kapasitesinin genişletilmesine yönelik değerlendirilememesi sonucu uluslararası sermaye ekonomi politikaları üzerinde baskısını güçlendirmiştir. Türkiye’de 1980 sonrasında yaşanan dönüşümlerin evrensel anlamda yaşanan dönüşümlerden farkı yoktur. Önceleri metalaşma hareketinin dışında kalan çokça toplumsal varlığın hücrelerine kadar nüfuz edip, yaşamın her anını dokunarak metalaştıran, sermaye egemenliği altındaki bu süreç, kapitalist ilişkilerle çevrili ortamın şekillenmesine sebep olmuştur.²⁴⁵ Bu dönemde Türkiye, doğrudan ve dolaylı olarak oluşan ya da oluşacak sermayedarlarına birikim oluşturma bakımından oldukça nitelikli imkânlar sağlamıştır. 1990’lardan sonra Türkiye dünya ekonomisine emek yoğun mallar ihracatçısı olarak eklenmiştir. 1998 verilerine göre, Türkiye’nin ihracatında da en önemli pay tekstil sektörüne aittir ve toplam ihracatın %80’inin ihraç edildiği tekstil sektörünün, ihracatçı sektör olarak gelişmesi bunun en büyük göstergesi olmuştur.²⁴⁶ Daha çok ihracat yapmak ise bir açıdan, özellikle emek yoğun sektör olan tekstilde ucuz işgücü istihdamını, daha çok iş yükünü ve işçileşmeyi de berberinde getirmiştir.

Bu bağlamda ele alınan sermaye birikimine dokumacılık üzerinden başlayan Sanko Holding’in gelişme sürecinde, kendileri için oldukça önemli olan mekânın yani Gaziantep’te emek yoğun sektör olan tekstilin tarihsel gelişimine bakmak faydalı olacaktır.

2.2.1. Gaziantep’te Tekstil Sektörünün Arka Planına Bakış

Tarihsel kökeniyle kendisine ait özel dokuyu yitirmeyen Gaziantep, küresel rekabet ortamında orta büyüklükteki kentlere örnek olarak, yerel dinamiklere bağlı bir şekilde gelişen bir kent olmuştur. Hızlı bir ekonomik dönüşüm yaşamış olan kentin zengin tarihinde üretim ve ticaret merkezi olması yatmaktadır.²⁴⁷ Osmanlının son dönemlerinde de Gaziantep’in adı dokuma dalında geçmekte ve bunun dışında hammadde içerdiğinden

²⁴⁵ Öztürk, age, s.131-132.

²⁴⁶ Faruk Ataay, “Türkiye’de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü”, **Praksis**, Sayı:2, 2001, s.53-96.

²⁴⁷ S. Alev Söylemez, Gülen Elmas, Gülşen Eren Çakarlar ve Levin Özgen, “Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri”, Arslan Yiğidim (Editör), **Gaziantep Sanayinde İhracat, Finansman ve İstihdam Sorunları** içinde, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.

olacak ki üretim faaliyetlerinin de yapıldığı görülmektedir. Coğrafi açıdan bakıldığında ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne erişebilmedeki zorluklar ve kısıtlar bu bölgenin uzun süre ulusal ve uluslararası pazara entegre olmasını engellemiştir.

1930'lu yıllara gelindiğinde Gaziantep'te hakim olan üretim biçimine bakıldığında, el tezgâhlarında yapıldığı bilinen geleneksel dokumacılık olduğu görülmektedir.²⁴⁸ Çevre illerdeki tarımsal ürünlerin verimliliği Gaziantep'in dokumacılık alanında öne çıkmasının yolunu açmıştır. 1930'larla birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkisiyle Gaziantep'te pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları kuruluşu gerçekleşmiş, gümrük tarifelerinin arttırılmasıyla da dokuma sanayinde önem arz edecek atılımların ve gelişimlerin olduğu bir süreç yaşanmıştır.²⁴⁹ Dokuma dalında Gaziantep sanayinde en önemli gelişme bu yıllarda olmuştur. Fakat bununla birlikte iplik üreten fabrikaların nispeten ucuzluğu ve makineler sayesinde büyük ölçekli üretimin girişimcileri cezbetmesi, fabrika tipi üretime geçişe yönlendirmek istemişse de ne yazık ki fabrikalaşma süreci kesintiye uğramıştır. Çünkü makina getirmek oldukça zahmetli ve büyük tesislerin kurulması sonucu Muamele Vergisi söz konusu olmuştur.²⁵⁰ Dolayısıyla dokuma atölyelerine sahip girişimcileri de yukarıda bahsi geçen kanunlar etkilemiştir. Süreç içinde Gaziantep oldukça önemli boyutta gelişmiş ve firmalar belirli sektörlerde büyük çapta uzmanlaşma yeteneğine sahip olmuştur.

1960'lı ve 1970'li yıllar ise büyük sanayilerin gelişmeye başladığı yıllar olarak bilinse de, bu çabalar yarım kalmıştır. Büyükşehirlere yakınlıklarıyla bilinen iller mekânsal açıdan avantajlı sayılmış fakat Gaziantep bu noktada coğrafi açıdan dezavantajlı konumda yer almıştır. Gaziantep'de OSB'nin kurulmasıyla atölyeler bu bölgeye taşınmakta, burada faaliyetlerini sürdürmekte ve sermaye birikimlerini OSB'lerde sağlamaya başlamaktadır. Gaziantep'te ki OSB için dönemin başkanı Cahit Nakıboğlu:

²⁴⁸ Metin Yıldırım ve İbrahim Örnek, "Walt Whitman Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi", Arslan Yiğidim (Editör), **Gaziantep Sanayinde İhracat, Finansman ve İstihdam Sorunları** içinde, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009, s.59-83.

²⁴⁹ Başak ve Saracoğlu, s.426.

²⁵⁰ Celal Pekdoğan, **Gaziantep Ticaret Odası'nın 100 Yılı 1898-1998**, Gaziantep: GTO Kültür Yayınları, 1999, s.15-117.

“İlk arsa tahsislerinin 1972 yılında yapılan OSB bugün 24 milyon metrekairelik 4 kısımdan oluşuyor. Tümüyle dolu olan 4 kısımda aktif 800 firmamız faaliyet göstermektedir. 5. OSB’nin tamamlanmasıyla 43 milyon metrekairelik bir alana ulaşarak Türkiye’nin en büyük Organize Sanayi Bölgesi olacağız”²⁵¹

şeklinde konuşmuştur. Gaziantep’teki firma sanayi kollarına bakıldığında, 2052 işletmenin faaliyet alanının; tekstil, giyim, gıda ve deri sektörlerinin ağırlıkta olduğu sanayi kolunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sektörlerin ise hammaddeye dayalı düşük katma değer yaratan ve göreceli emek yoğun sanayiler olduğu rahatça anlaşılabilmektedir. Tekstil sektörü, Gaziantep’in lokomotif sektörü olarak adlandırılmaktadır. Bu sektörü, kendini *“diğer firmalarla rekabet edebilecek düzeyde”* ve *“dünyada önde gelen firmalarla aynı durumda gören”* firmalar, Gaziantep’te faaliyette bulunan sektörlerin başında görmektedir.²⁵²

1980’lere kadar uygulanan politikalar ve 1980’lerden sonra uygulanan politikaların sonunda Gaziantep şehrinde önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bu yıllardaki değişimi Berna Güler Müftüoğlu şu şekilde özetlemektedir:

“1980’lere kadar ileri kapitalist ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik gelişim politikaları büyük ölçüde bölgeler arası eşitliğin sağlanmasını amaçlayan firma merkezli, teşvik temelli, standartlaşmaya dayalı iken, yeni-liberal politikalar ile birlikte küçük üretime dayalı yerel ve bölgesel ekonomilerin kendi dinamikleri ile etkinleşmesini sağlayıcı uygulamalara geçilmiştir.”²⁵³

Bu bağlamda, bölgesel politikaların uygulanmasında devletin daha küçültülmesi anlayışının yatmakta olduğu ve bu çerçevede yerel kalkınmayı merkeze oturtan, bölgelerin/kentlerin kendi iç dinamikleri ile kalkınmasını amaç edinen ve bu kentleri/bölgeleri küresel rekabet ortamında ön plana çıkartan bir süreç yaşandığı

²⁵¹ OSB’de Paylaşım Yapıldı, Ağustos 2014.

<https://www.gaziantep27.net/osbde-paylasim-yapildi-479533h.htm> Erişim Tarihi: 11/10/2019

²⁵² Söylemez, Elmas Arslan vd., *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri*.

²⁵³ Berna Güler Müftüoğlu, “Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi Yerel ve Bölgesel Dinamikler”, F. Aylan Arı (Derleyen), *Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler* içinde, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s.118.

söylenmektedir. Bu süreçte Türkiye açısından Gaziantep iyi bir örnek oluşturmaktadır. 1980 öncesi ve 1980–1984 döneminde şehirde görece olarak en eski firmaların tekstil sektöründe yer aldığı görülmektedir.²⁵⁴ 1980’lerin başında ise tekstil üretimden ihraç edilen oran %40’ın ve toplam ihracat içindeki pay da %20’nin altındadır.²⁵⁵ Örneğin, 1904 yılıyla dokumacılığa başlayan ve kökeni 1980 öncesine dayanan Sanko Holding’in gelişen süreç içerisinde büyümesi entegre iştiraklerle olmuştur. Sani Konukoğlu, 1943 yılında Sanko Tekstil İşletmeleri’ni kurmuş,²⁵⁶ ardından bu sektörde sağlanan artışla birlikte ürün kapasitesinin genişlemesi ve tekstilde sağlanan birikimle 1983’de İsko Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. kurulmuştur.²⁵⁷

1980’lerden sonra ihracata dayalı sanayileşme modelini benimseyen ve girişimci insan profili ile öne çıkan, gelişmesini temel olarak kendi iç dinamikleri ile sürdüren Gaziantep, “yeni sanayi odakları” olarak tanımlanan kentler içinde yer almaktadır.²⁵⁸ Mekânsal değişim sürecinde tarihsel olarak esnaf ve zanaatkarlık faaliyetleri temelinde gelişmiş ve önemli girişimci potansiyelini barındıran ve “Anadolu Kaplanları”²⁵⁹ olarak tanımlanan kentlerin içinde sayılan Gaziantep kenti avantajlı konumda yer almıştır. Varolan avantajın sürekliliğinin sağlanması ise yerel düzeyde oluşturulabilecek firmalararası ve kurumlararası organizasyon kapasitesine bağlıdır.²⁶⁰ Bu bağlamda firmalar, ucuz emek gibi varolan avantajlarını,

“Emeğin kullanımını esnek üretim adı altında yeniden örgütleyerek gelişmiş olması bağlamında bu süreci, kriz koşulları karşısında yerel kültürel potansiyellerin yeni bir ekonomi inşa etmek üzere değerlendirilmesi aşaması olarak da tarif etmek mümkündür. Böyle bir aşamada Anadolu kentleri yerel sermayenin genişleyebilmesi açısından önemli mekanizmalar olarak

²⁵⁴ Söylemez, Elmas Arslan vd., *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri*.

²⁵⁵ Ataay, s.53-96.

²⁵⁶ Sanko Holding, Sektörel/Tekstil.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-tekstil.aspx> Erişim Tarihi: 03/10/2019

²⁵⁷ Sanko Holding’in Tarihsel Süreci.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx> Erişim Tarihi: 23/01/2019

²⁵⁸ Çiğdem Varol ve Tanyel Ecerel, “Denizli Bir Tekstil Sanayi: Yerel Kalkınmada Bir Başarı Hikayesi mi?”, *İdealkent Dergisi*, Sayı:8, Ocak 2013, s.181.

²⁵⁹ Denizli, Çorum, Kahramanmaraş, Afyon ve Kayseri kentleri de bu tanımlamada yer almaktadır.

²⁶⁰ Metin Özarslan ve Haluk Şeftalici, *Kayseri İl Gelişme Raporu*, Nisan 2002, s. 5-13.

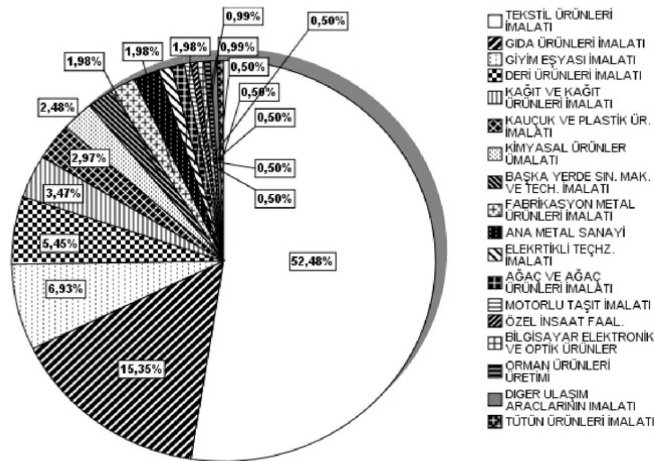
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Kayseri_Il_Gelisme_Raporu%E2%80%8B.pdf

Erişim Tarihi: 13/10/2019

tanımlanan, bölgesel yerel birimlerdeki yenilikçi kapasiteyi, sistemin kendini güçlendirmesine yardımcı olacak kolektif kimlik değerlerini, ortak akıl ve işbirliğini yaratıcı stratejilerle birlikte kullanarak kendilerini farklı bir aşamaya taşımışlardır.”²⁶¹

Alev Söylemez ve arkadaşlarının *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri* adlı metinde belirttiği üzere 1980 öncesinden 2005 yılına kadar baz alınan dönemler arasında Gaziantep’te 1990’lardan sonra yeni işletmelerin kuruluşunda artış yaşandığı gözlenmiştir. İşletmelerin ölçek büyüklüğüne bakıldığında küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluştuğu, büyük işletmelerin ise atölye ve imalathane şeklinde olduğu görülmektedir. İşletmelerin %54,4’ünü ise aile işletmeleri oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte, Gaziantep’te ihracatçı firmaların sektörlere göre dağılımına bakıldığında ise, ihracatçı sektörlerin başında tekstil, gıda, giyim, deri ürünleri imalatı sektörü gelmektedir. Tekstil ürünleri ihracatının, toplam ihracatın yarısı kadar bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.²⁶²

Grafik 1: İhracatçı Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı

Kaynak: Söylemez, Elmas Arslan vd., “Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri”

²⁶¹ Hayat Zengin ve Gökçen Kılınç Ürkmez, “Yaratıcılık, Yaratıcı Stratejiler ve Anadolu Kentleri: Kayseri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *İdealkent Dergisi*, Sayı:8, Ocak 2013, s.94.

²⁶² Söylemez, Elmas Arslan vd., *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri*.

Türkiye’de 1994’le birlikte yaşanan finansal krizler karşısında, Gaziantep, Denizli ve Eskişehir sermayedarlarının geliştirdikleri ortak stratejilerin başını “ihracat için yeni imkanlar yaratılması” konusu oluşturmaktadır.²⁶³ Neoliberal düzende bölgesel güçlendirme politikalarının yeni imkânlar yaratılması noktasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde “*parlayan yıldız*” olarak Gaziantep kenti önemli rol oynamıştır.²⁶⁴ Markalaşma kaygısının en çok olduğu Gaziantep’e bakıldığında, kentin sermayedarı ve sermaye örgütleriyle kendi başına bir marka şehir olarak lanse edilmeye çalışılmasıdır.²⁶⁵ Bu da yatırımların planlanırken “*Dünyada Türkiye, Türkiye’de Gaziantep*” anlayışıyla hareket edilmesinin bir örneği olmaktadır.²⁶⁶ Bu kentte yerel sermayenin markalaşma ya da yüksek katma değerli ürünlere geçiş konusunda çok zorlandığı görülmektedir. “Yeni sanayi odakları” olarak adlandırılan mekânların, dünya kapitalist sisteminde yaşanmakta olan kriz sürecinin de “kazananları” olarak krizden çıkabilmeleri büyük ölçüde buna bağlıdır.²⁶⁷

Küresel ekonomiye oldukça hızlı eklemelenen Gaziantep’in, hızla eklemelenmesini etkileyen çok sayıda unsurun olduğu birçok çalışmada yer almaktadır. Buna şehrin sanayi destekleri, eskiye dayanan ticaret geleneği, küçük aile şirketlerinin varlığı sebebiyle güvene dayalı ekonomisi gibi birkaç unsur örnek gösterilebilmektedir. Ayrıca Gaziantep’in “model kent” olmasındaki en büyük etkenin “kollektif akıl” ekseninde hareket edilmesi yer almaktadır. Bu sayede Gaziantep’in hem küresel ekonomideki ekonomik yeri sağlamlaşmış hem de bölgedeki sermaye hareketleri için de çekim merkezi haline gelmiştir.²⁶⁸

Sonuç olarak Gaziantep’te OSB gibi merkezlerin kurulması, bölgeye teşviklerin sağlanması, ihracatın en çok tekstil sektöründe olması, kalkınma programları içinde Gaziantep’in “yeni sanayi odağı” illeri içerisinde yer alması gibi gelişmeler, kentin sanayileşmesindeki önemli adımlar olmuştur. Sermaye birikimini tekstil sektöründen sağlayan

²⁶³ Pınar Bedirhanoğlu ve Galip L. Yalman, “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de ‘Yerel’ Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir’den İzlenimler”, **Praksis**, Sayı:19, 2009, s.251.

²⁶⁴ Ayşe Seda Yüksel, “Bir Şehir Efsanesi, Göç ve Değişen Antep”, Mehmet N. Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkındır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011, s.375.

²⁶⁵ Bedirhanoğlu ve Yalman, s.252.

²⁶⁶ Yılın “Vakıf İnsanı” Ödülü Konukoğlu’na, Temmuz 2018.

<http://www.hurriyet.com.tr/yilin-vakif-insani-odulu-konukogluna-40883398> Erişim Tarihi:19/06/2019

²⁶⁷ Bedirhanoğlu ve Yalman, s.254.

²⁶⁸ Yüksel, s.376-377.

Sanko Holding de bu sayede büyümesini ve farklı sektörlere girişimini sağlamıştır. Kriz süreçlerini, faaliyette bulunulan sektörlerdeki yatırımlarını küçülterek atlatan Sanko Holding, bu bağlamda kriz sürecinin kazananları olarak nitelendirilebilmektedir. Gaziantep'in yaşadığı değişim süreci ve tekstil sektöründeki gelişimi Sanko Holding'in tarihsel gelişimi hakkında da birçok bilgi vermektedir. Bu bakımdan Sanko Holding'i daha iyi anlayabilmek için kurucusu olan sermayenin kişileştiği Sani Konukoğlu hakkındaki bilgilere bakmak fayda sağlayacaktır.

2.2.2. Sermayenin Kişileşmesine Dair Sani Konukoğlu Hakkında

Marx'ın kişiler üzerinde, sadece iktisadi kategoriye mensup, belirli sınıf ilişkilerinin ve çıkarlarının simgeleri olduklarında ele alınıp incelenmeleri ile mümkün olabildiğini²⁶⁹ belirtmesinin yanı sıra Max Weber, kapitalist sistemde “sürekliliğe” oldukça önem atfetmiştir. Zorunlu ilişkilerin sürekliliğin sağlanması için gerekli olduğunu belirtmiş ayrıca bu ilişkilerin kişiler üzerinde tesiri olduğunda bize göre kişileri (tekleri) varolan herşeyin iktidarı olarak yorumlamak da imkânsızlaşacağını²⁷⁰ söylemiştir. Bireylerin içine doğdukları mevcut kapitalist ekonomik düzen ve kişilere (teklere), hiç değilse birey oldukları ölçüde, yaşamlarını sürdürmesi gereken ve değişmez bir yurt sunan sonsuz bir kainattır. Bu kainatta kişiler (tekler) alışveriş ilişkisi içerisinde olduğu her süreçte, bu ilişkiler kişileri ticari ilişkilerin birtakım kaideleriyle uyum içinde yaşamaya zorlar. Eğer kişiler bu kaidelere karşı gelirse oyundan dışlanır.²⁷¹ Buradan anlaşılacağı gibi Sani Konukoğlu'nun toplumsal ilişkilerin bütünlüğü çerçevesinde ve bu bütünlüğün içerisinde bütünlükle ilişkili olarak anlaşılması gerektiği düşünülmektedir. Peki Sani Konukoğlu kimdir? Nereye aittir? Sani Konukoğlu'nun girişimci ve kapitalist sınıfa ait olduğunu söyleyebilir miyiz? Kendisi toplumsal bütünlüğün neresindedir?

Zekeriye Bey'den sonra, 1929 doğumlu olan, 3. kuşak konumunu alan, babasının ismini verdiği oğlu Sani Konukoğlu ailenin tüm çabalarına, ısrarlarına karşın okumayıp, 1943 yılında, dede mesleği olan dokumacılıkla iş hayatına atılan kişidir.²⁷² Sani

²⁶⁹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.20.

²⁷⁰ Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu*, Zeynep Aruoba (Çeviren), İstanbul: Hil Yayınları, 1997, s.48.

²⁷¹ Age, s.48.

²⁷² Süleyman Doğan, *Başarıya Yürüyenler*, İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2005, s.136-137.

Konukoğlu bireysel özellikleri bakımından bakılacak olursa ılımlı, alçakgönüllü, öngörüsü açık, yenilikçi, çevresindekilere yardımı görev edinmiş, danışma konusunda çok gelişmiş, gerektiğinde öne çıkan onun dışında perde arkasında olan, doğaya düşkün bir kişidir. Sanayi ve iş dünyası ise kendisini “ağabey” olarak tanımlamıştır.²⁷³ Ve Sani Konukoğlu “İşin Hilesi Dürüstlüktür” ilkesi²⁷⁴ ile tanınmaktadır ve bu ilkesi kendisinden sonra gelen kuşakların rotasını oluşturmuştur.²⁷⁵

Gaziantep Sanayi Odası Meclis Başkanı Mustafa Topçuoğlu da Sani Konukoğlu için şu sözleri dile getirmiştir:

*“Sani Konukoğlu’nun Gaziantep sanayisinin gelişmesinde ve çağ atlamasında rehberlik görevi üstlendiğini biliyoruz. Bizlere ışık tutan, müteşebbis, hayırsever insan...”*²⁷⁶

Sani Konukoğlu’nun kim olduğu hakkında genel bir kanıya dair bilgi verecek olursak, Cumhurbaşkanlığı tarafından Devlet Madalya ve Nişanları Yönetmeliği gereğince “Devlet Üstün Hizmet Madalyası ve Beratı” verilmesi örnek gösterilebilmektedir. Madalya verilmesinin sebebi, Türkiye’yi dünyaya tanıtmaya ve devletin ululaştırmasında oldukça iyi bir performans sergilemesinden dolayı ödüllendirilen Sanko Holding’in günümüze kadar gelmesinde büyük emeği olan kurucusudur.²⁷⁷ Sani Konukoğlu’na yapılan tüm bu yorumlar, tanımlamalar, değerlendirmeler, kendisinin nasıl konumlandığının bir göstergesidir. Fakat bu bilgiler kendisini bütünüle ilişkilendirebilmemiz bakımından yeterli olmamaktadır.

Sani Konukoğlu’nun aynı zamanda bir girişimci olduğu, işletme tarihçelerinin tanımlamalarına bakarak söylenebilmektedir. Önemi gün geçtikçe artan girişimcilik kavramının tanımına baktığımızda, girişimcilik, üretim faktörlerini bir alanda

²⁷³ Ağabeyimizi Rahmetle Andık, Ocak 2016.

<http://www.gaziantepolusum.com/default.asp?page=haberdetay&haber=42068442>

Erişim Tarihi:08/07/2019

²⁷⁴ Sanko Holding, Birincilik Ödülü Aldı, Şubat 2017.

<http://www.gaziantepsabah.com/sanko-holding-birincilik-odulu-aldi.html>

Erişim Tarihi: 26/10/2017

²⁷⁵ Fındıkçı, s.357.

²⁷⁶ Ağabeyimizi Rahmetle Andık, Ocak 2016.

<https://gaziantepolusum.com/default.asp?page=haberdetay&haber=42068442>

Erişim Tarihi: 08/07/2019

²⁷⁷ Sanko Holding, Kurucumuz/Sani Konukoğlu.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-kurucusu.aspx> Erişim Tarihi:16/12/2018

birleştirek²⁷⁸ mal veya hizmet üretmektir.²⁷⁹ Girişimciliğin iktisadi kalkınmaya pozitif bir etkisine dair düzenli katkılar ilk olarak 20. yy' ın başında yapılmıştır.²⁸⁰ Girişimcilik ve yenilikçilik kavramlarının ana akım iktisatta yer almasının arkasında sürekli isminin zikredildiği Joseph A. Schumpeter'e rastlanılmaktadır. Schumpeter'da girişimcilik konusu genel olarak yenilikçilik kavramının temelinde şekillenmektedir. Bu yenilikler örgütsel gelişmeyi ve iktisadi yapıyı daimi bir şekilde değiştirmektedir. Eski alanın yok edilerek yeni alanın açıldığı bu süreç yani yıkım “yaratıcı yıkım” olarak adlandırılmaktadır.²⁸¹ Girişimciler için rekabet, belirleyici bir maliyet veya avantaj sayılmaktadır. Avantajları ise yeniliğe adapte olmalarıyla sağlanmakta ve bu faaliyetler sonucu iktisadi anlamda büyüme ve büyüme gerçekleştirebilmektedir. Çünkü girişimciler, teknolojiyi alıp kullanan gerek teknik gerekse finansal açıdan yenilikleri yaratan kişiler olup her yeniliğe uyum sağladığı süre içerisinde firmaları kâr sağlamaktadır.²⁸² Yani, girişimci, içselleştirilen yeniliklerle birlikte piyasadaki döngüsel akıştaki üreticilere göre öne geçmekte, bu yeniliklerin kombinasyonu sayesinde üretim maliyetleri düşmekte ve/veya birikimin sağlanması açısından girişimcinin gelirleri artmaktadır.²⁸³ Bir başka girişimcilik tanımını ise ilk olarak Richard Cantillon 18. yy'ın başlarında yapmıştır. Cantillon'a göre girişimci, piyasaların işleyişini gerçekleştiren görünür el ve daha satış aşamasında olan bir ürünü belirsiz bir fiyattan satmak için bilinen bir fiyattan satın alan kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda girişimci mallarını ve hizmetlerini sattığı fiyat açısından risk üstlenmektedir.²⁸⁴ Yine ana akım iktisatçılarından William Baumol'dan aktaran Fernanda Llussa ve arkadaşları, girişimcinin iki farklı biçimde tanımı olduğunu belirtmektedir. İlk olarak; kaynakları birleştirip, onları işletmeler kurarak üretimde dönüştürmektedir. İkinci tanıma göre ise girişimci, yenilikleri ve bilgiyi ekonomik değeri olan kuruluş haline getirmektedir.²⁸⁵ Marx'ın ifadesiyle de kapitalistin saygıdeğer olarak

²⁷⁸ Emek, teknoloji, sermaye ve doğal kaynaklar üretim faktörleri sayılmaktadır.

²⁷⁹ Ercan Yılmaz ve Ali M. Sünbül, “Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, 2009, Sayı:2, s.196.

²⁸⁰ Murat Çokgezen, **Türkiye’de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma**, Ekonomik ve Bölgesel Kalkınma Etütleri, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012, s.17.

²⁸¹ Joseph A. Schumpeter, **Socialism, Capitalism and Democracy**, London: Unvin University Book, 1966, s.83.

²⁸² Age, s.84.

²⁸³ Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle**, Cambridge: Harvard University Press, 1949, s.6-232.

²⁸⁴ Richard Cantillon, **Entrepreneur and Economist**, New York: Oxford University Press, 1986, s.6-255.

²⁸⁵ Fernanda Llussa, Jose Manuel Albuquerque Tavares ve Ruben Branco, “Entrepreneurship: Concept

görülmesi esasında “sermayenin kişileşmesi” olarak okunmaktadır.²⁸⁶

İşte bu ekseninde yani Schumpeter’in, Cantillon’un, Baumol’un ve Marx’ın girişimciyi tanımlarken kullandıkları kavramsallaştırmalara bakmak anlamlı olmaktadır ama referans alınan nokta girişimcinin ampirik-kişisel bir ifadesi değil, toplumsal işleyiş içinde aldığı nesnel konumdur. Bu sebeple ele alınan ve gerçek kişi olarak sermayenin taşıyıcısı olarak görülen Sani Konukoğlu, bir girişimci, kapitalist kimliğini taşımaktadır. Bunun söylenmesinin arkasında sadece üretim faktörlerini biraraya getirmesi, sermayesini riske atması değil bunlara da yol açan toplumsal işleyişin yeni/farklı olan dinamiği sayılmaktadır. Bu dinamiği sadece üretim yapmak, meta üretmek için üretmek değil kullanım değeri üretmenin, meta üretmenin yanı sıra bir de fark, artı-değer üretmesidir. Bu yüzden para kavramı, üretim sürecine sokulup değer yarattığı anda sermaye olarak tanımlamaya neden olmaktadır. Sermaye yani ana para bu işleyişi başlattığı ölçüde sermaye ilişkilerinin dolayısıyla sermaye birikiminin taşıyıcısı durumundadır. İşleyiş içinde bu işi/eylemliliği başlatan, kişinin kendisi olmakla birlikte sermaye özelliklerinin taşıyıcısı olan özneye, sermayenin kişileşmiş biçimi olan sermayedar ya da kapitalist denmektedir. Tamamen kapitalistin derdi, elinde bulunan belli bir miktarda parayı, birçok miktarlara ulaştırarak çoğaltmaktır. Yani, başlangıçta para olarak yatırdığı değeri, dolaşım sürecinden geçirerek, işin sonunda daha fazla değere ulaşınca dolaşımdan çekmektedir.²⁸⁷ Sermayedar esasında bir yandan kendisi olarak Sani Konukoğlu, ama aynı zamanda ana hatlarıyla sermaye özelliklerinin de taşıyıcısıdır. Toplumsal itibarının, gücünün de böylece arttığı görülmektedir.

Sani Konukoğlu’nın yenilikleri çabuk kabul eden yapısı ve bu yenilikleri iş alanlarında uygulayışı, kendisinin *uygulayıcı bir lider* olduğunun da göstergesi olmaktadır. Tekstilde 500 bin iş ve bin dokuma tezgahı kapasitesine ulaşma hedefi²⁸⁸ doğrultusunda 1943 yılında dokumacılığa başlayan Konukoğlu, 1947 yılına gelindiğinde

and Measurement”, June 2009, s.3.

<http://sistema.semead.com.br/12semead/resultado/trabalhosPDF/425.pdf> Erişim Tarihi: 20/09/2019

²⁸⁶ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.572.

²⁸⁷ Age, s.155.

²⁸⁸ Konukoğlu Tügiad’ın Konuğu Oldu, Aralık 2012.

<https://www.marasgundem.com.tr/egitim/konukoglu-tugiadin-konugu-oldu-321689h>

Erişim Tarihi:17/12/2018

İstanbul’da 24 gözlü yerli bir bobin makinası²⁸⁹ hazırlatmış ve bu anlamda Gaziantep’e ilk olarak bu ölçekte bobin makinası getiren kişi olmuştur.²⁹⁰ Konukoğlu, 1951 yılında apre makinası,²⁹¹ iki yıl sonra da 4 mekikli ekose gömleklik dokuyan tezgahları²⁹² harekete geçirerek üretimini artırmıştır.²⁹³ 1965 yılında ise Bursa’da havlu tezgahlarının imalatını yaptırmış, daha sonra da Gaziantep’teki torna ustalarına jakar makinalarını²⁹⁴ da imal ettirmiştir. Ve böylece Gaziantep’te havlu üretimine başlamıştır.²⁹⁵ Çünkü Türkiye’de yeni oluşacak sanayi sermayesinin dış pazarda rekabet edecek gücü yoktur ve sanayi sermayesi için birikimi ithal ikameci sanayileşme politikaları sağlamaktadır. 1962 yılında saf dışı kalmış eski model makinalardan yararlanarak, Gaziantep’te kendine yetecek kadar büyüklükte bir mağaraya hidrofil pamuk tesisi kurup üretime başlamış, 1963’e gelindiğinde de 1500 iğ ölçekli pamuk ipliği tesisi kurmuştur.²⁹⁶ Sani Konukoğlu, Aktar’ın belirttiği gibi *“Artık küçük fabrika sahibi yenilik peşinde koşan, piyasa hareketlerini iyi değerlendiren, yeni pazarlama yöntemlerini uygulayan modern bir girişimcidir.”*²⁹⁷ Elde biriken sermaye arttıkça Sani Konukoğlu’na tekstil işi yetmemeye

²⁸⁹ Bu bölümde bahsedilen makinalar tekstil sektöründe üretimde kullanılmaktadır. Üretim faktörlerinden birini oluşturan sermaye, her türlü makina, teçhizat, bina gibi üretim araçlarını kapsamaktadır. Bobin makinası, iplikleri birleştirip bobinler haline getirmekte iplik hatalarını gidermekte, büküm dağılımını düzgünleştirmekte ve boyanın ipliğe kolayca yayılmasını sağlamaktadır. Bobin Makinası, Mart 2017.

<https://tekstilbilgi.net/bobin-makinasi-nedir.html> Erişim Tarihi: 01/10/2019

²⁹⁰ Doğan, s.136-137

²⁹¹ Apre, bitim işlemleri olarak bilinmektedir. Tekstil endüstrisi için vazgeçilmez olan bitim işlemleri, tekstil mamülüne yeni özellikler kazandırmak veya mamülün yapısında mevcut olan özellikleri geliştirmek amacıyla uygulanmaktadır. Bu uygulamaları yapan makina ise apre makinası olarak adlandırılmaktadır. Böylece değişen müşteri istekleri doğrultusunda gelişen tekstil teknolojisi ile ürüne olan ilgi artırılarak müşteri istekleri cevaplanmaktadır.

Bitim İşlem (Apre) Makinaları, Mart 2007.

<http://www.muhandisforum.net/index.php?topic=172.0> Erişim Tarihi: 01/10/2019

²⁹² Gerçek kumaş kenarı elde edilmek istendiğinde veya yüksek üretim hızına gerek duyulmadığı noktalarda kullanılmaktadır.

Mekikli Dokuma Makinaları,

<http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/mekikli-dokuma-makinalari.html>

Erişim Tarihi: 01/10/2019

²⁹³ Doğan, s.136-137.

²⁹⁴ İpliklerin kumaşı dokuma esnasında kumaş yüzeyine desen verdiği, çeşitli renklerde ipliklerin kullanıldığı makinalardır.

Jakar Nedir, Jakarlı Dokuma Kumaşlar,

<https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2017/10/jakarli-dokuma-kumaslar.html> Erişim Tarihi: 01/10/2019

²⁹⁵ GSO’nun Kurucu Başkanı Sani Konukoğlu’nun 24. Ölüm Yıldönümü, Ocak 2108.

<http://www.milliyet.com.tr/gso-nun-kurucu-baskani-sani-konukoglu-gaziantep-yerelhaber-2533404/>

Erişim Tarihi: 02/10/2019

²⁹⁶ Doğan, s.137.

²⁹⁷ Aktar, *Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi*, s.33.

başlamıştır, bu da sermaye birikimi için bir takım zorunlulukları beraberinde getirmektedir.

Sani Konukoğlu'nun ilk birikim süreci üretken sermaye dolayımında gerçekleşmiştir ve kendi hayallerine ve hedeflerine ulaşabilmesi açısından bu birikimin sürekliliği sağlanmalıdır. Sermayenin kişileştiği özel kişi olarak Sani Konukoğlu sermaye birikiminin ilk başlarında birikimin devam edebilmesi için büyük sermaye sahiplerine bakıldığında da bu sürecin kişisel ve toplumsal yaşantılarında etkisi olan bir takım kaygılar görülmektedir. Bu kaygılarından içinde öncelikle evliliğin “servet bölünmesin” mantığı çerçevesinde gerçekleşmesi yer almaktadır. Servet bölünmesin mantığına bakıldığında, bu kaygının temelinde, birikimin elden gitmemesi, sürekli kılınması, arttırılması yönündeki hareket olduğu görülmektedir. Bu tür evliliklerin daha önceden birbiriyle akraba olmuş tüccar-eşraf ailelerinden oluşmakta olduğu da bilinmektedir.²⁹⁸

Konukoğlu ailesine bakıldığında da bu tür evliliklerin yaşandığı görülmektedir. Serdar Paşa, Antep Sancak Beyi'nin kızı ile evlenmiştir. Serdar Paşa'nın oğlu Sani Bey'e baktığımızda, Antep'te Hatice Hanım ile evlenmiştir. Sanko Holding'in yönetim kurulu eski başkanı Abdülkadir Konukoğlu'nun eşi, babasının yani Sani Bey'in dayısının kızıdır.²⁹⁹ Sani Konukoğlu'nun diğer oğlu aynı zamanda İsko yönetim kurulu başkanı olan Zeki Konukoğlu'nun açıklamasında da bu tür ilişkinin olduğu görülmekte ve servet bölünmesin mantığını desteklemektedir. Eşi Simin Konukoğlu ile 1981 yılında bir eş-dost öğütlemeleri üzerine tanışan Zeki Konukoğlu, o yıllarda özellikle kendi yörelerinde ailelerinin birbirine uyumlu olan insanları bir araya getirmek için gayret içerisine girdiklerini ve bir nevi görücü usulü ile evlendiklerini dile getirmiştir.³⁰⁰ Neticede Sani Konukoğlu aile kavramına oldukça önem vermiş, aileyi bir arada tutmuş ve bunun yanı sıra birikimlerini aile içinde tutmayı başarmıştır.

Sermaye biriktirmedeki bu tavır Sani Konukoğlu'nun ilerleyen süreçte sanayi sermayesini biriktirmekte de görülmektedir. Türkiye'de birçok makinayı Gaziantep'e ilk

²⁹⁸ Yılmaz, *Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre*, s.172.

²⁹⁹ Fındıkçı, s.356-357.

³⁰⁰ Evimizde Çok Mutluyuz, Ağustos 2017.

<https://www.capital.com.tr/ceo-life/ceo-life-haberleri/evimizde-cok-mutluyuz>

Erişim Tarihi: 17/12/2018

olarak getiren kişi olarak Sani Konukoğlu bu anlamda da Anadolu sanayileşmesinin öncüsü sayılmaktadır.³⁰¹ Sermayenin kapitalist toplumsal ilişkiler içinde hukuksal bir kişilik kazanma biçimi olarak firma/işletme bağları arasındaki ilişkiyi daha iyi kavramak için özel kişiden tüzel kişiliğe geçiş süreci bir sonraki bölümde incelenecektir.

2.3. ÖZEL KİŞİDEN TÜZEL KİŞİYE: SANKO HOLDİNG'E YAŞANAN SÜREÇ

*Vaucanson'un Lyon'daki dokuma tezgâhları
"insanlara,
kendilerine pek de ihtiyaç olmadığını göstermek anlamına geliyor"
idi...*

*Böylece, zanaatkârın
makina ile yer değiştirmesi şeklindeki
ilk hikayesi başlamış oldu.³⁰²*

Osmanlı'nın dağılmasına denk gelen son dönemi ve Türkiye'nin ilk dönemlerinde milli burjuvazinin oluşturulmak istenmesi ve bu çerçevede dünya kapitalizmine ticaret ağırlıklı eklenmesi sürecinde, Konukoğlu ailesi ilk birikimlerini dede Sani Bey aracılığıyla 1904 yılından itibaren 7 adet el dokuma tezgâhlarıyla küçük bir atölye de ufak çapta üretim yaparak sağladığı daha önce belirtilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde başlayan sermaye birikim sürecinin ulusallıkla tanımlanan bir iradenin kontrolüne girmesi, diğer bir deyişle sermaye birikim sürecinin ulusal bir dönüşüm geçirmesidir. Yaşanan dönüşüm kapitalist sermaye birikimi açısından bir sürekliliğe sahiptir. Bu süreklilik temelinde değişen, ulusallıkla tanımlanan yeni aktörlerin devreye girmesi sistemin kurgusunun ve yeniden üretiminin bir formudur. Sermaye birikiminin kendi içinde bütünsel bir mantığa sahip üretim, tüketim, bölüşüm ve kurumsallaşma düzeylerinde farklılaşan bu pratiklerin birbirini dışlayan değil tamamlayan bir özelliğe sahip olduğudur.³⁰³ Kapitalist bir doğrultuda gelişen her toplumda er ya da geç büyük sermaye grupları ortaya çıkmakta ve üretim ve dolaşım süreçleri üzerinde hakimiyet kurmaktadır. Dolayısıyla bunun rastlantısal bir durum değil, kapitalist üretim sisteminin

³⁰¹ Dokuma Tezgahından Sanayi Devine, Mart 2019.

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dokuma-tezgahindan-sanayi-devine-/1409394>

Erişim Tarihi:02/10/2019

³⁰² Sennet, *Zanaatkâr*, s.119.

³⁰³ Türkay, *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik "Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar"*, s.194-208.

temel özellikleriyle ilişkili bir durum olması gerekir.³⁰⁴

19. yy'ın sonlarına doğru Türkiye'de oluşmaya başlayan kapitalist gelişme sürecinde elde tutulan parayla alınan emek gücü ve üretim araçlarıyla birlikte P-M (EG-ÜA) para sermaye bu süreçte üretken sermayeye dönüşmektedir ve dolaşım açısından bu süreç M-P ile bitmelidir. Bu süreç daha önce de belirtildiği gibi mülksüzleştirilme, emek gücünün üretim araçlarından yoksun bırakılarak belli bir ücret karşılığında, emek güçlerini kapitaliste satması olarak bilinmektedir. Sanko Holding öncesi ilk birikimlerini, Sani Bey ve oğlu Zekerriye Bey'in ufak çapta üretimin gerçekleştirdiği atölye, bir bakıma zamanla giderek artan ölçüde amacın oluşmasında araç olarak görülmektedir. Yani, "Fabrikaya giden yolda bir durak olarak atölye."³⁰⁵ İlerleyen bu süreçte hukuken bireysel sermayenin de varlığını gösteren işletmelerin gerekli kılındığı anlaşılmaktadır.

Dede Sani Bey'in başlattığı el dokuma tezgâhlarıyla başlayan bu süreç savaş sebebiyle oğlu Zekerriye Bey'in elinde bir tezgâh kalıncaya dek satması ile birikim kısa bir süreliğine durağanlaşmıştır. İlerleyen süreçte Zekerriye Bey'in dokuma tezgâhı ve çalışan sayılarını arttırması, asgari de olsa elde bir birikimin oluştuğunu göstermektedir. Bu dönemde kalkınmanın ana unsuru sayılan sanayinin, özellikle özel girişimcilik ve maden işletmeciliğinin teşviki için "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmasıyla birlikte özel girişimciye arazi tahsisi, hammadde ve girdilerde gümrük muafiyeti ile resim ve harçlardan muafiyet tanınmıştır. Fakat kalkınma umulduğu gibi olmamış bunun yanı sıra da 1929 buhranının patlak vermesiyle dünya ekonomisinde neredeyse bütün kilit sektörlerde aşırı üretim ve kapasite fazlası rekabetin şiddetlenmesine ve sermayenin yeniden yapılanma arayışlarına yol açmıştır.³⁰⁶ Neyse ki, Türkiye'de burjuvazi sanayiye adım atmak istediği anda, kendisini kollayacak devlet aygıtı hep yanında varolacaktır.

1943 yılında dokumacılığa başlayan Sani Konukoğlu ile birlikte birikim süreci devam etmiştir. Elde oluşmuş olan sermaye birikiminin zamanla iplik tesislerine dönüştüğü süreçte, sermayenin kişileşmesi olarak kimlik kazanan Sani Konukoğlu'nun

³⁰⁴ Öztürk, doktora tezi, s.12.

³⁰⁵ Sennet, *Zanaatkâr*, s.115.

³⁰⁶ Kurtar Tanyılmaz, "Türkiye Ekonomisi'nin 80 Sonrası Sanayileşme Deneyimine Bakarken", Demet Yılmaz, vd. (Hazırlayanlar), **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s.291-305.

çabalarıyla elde ettiği sermaye birikimi 1966 yılında Hilal Kollektif Şirketi³⁰⁷ ni doğurmuştur. İlk olarak pamuk ipliği ile üretime başlayan ve pamuk ipliğinin bu derece önemli hâle geleceğini bilmeden bu sektöre adım atan³⁰⁸ Sani Konukoğlu, daha önce 1943 yılında Sanko Tekstil İşletmeleri'ni kurmuş ve daha sonra bu işletmeler sentetik, suni iplikler olmak üzere ürün gamını genişleterek üretime devam etmiştir.³⁰⁹ 1974 yılında pamuk ipliği ölçüğü 20 bin iğlik tesis kurularak iğ ölçüğü 30 bine çıkarılmış ve 1977' ye kadar hızla büyümesini sürdürerek bu yılda Hilal Kollektif Şirketi'nin adı, Sani Konukoğlu'nun adını ve soyadını temsil eden Sanko Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş'ye dönüşmüştür.³¹⁰

1980 sonrasında uluslararasılaşmanın hızlanması ile finans kapital güç kazanmış ve bu gücün verdiği etkiyle birlikte yine bu dönemde büyük sermaye alanlarına yeni girişimlerden birisi Anadolu'nun yeni sanayileşen şehirlerinden biri Gaziantep'te bölgesel olarak büyüyen Sanko Grubu olmuştur. Örgüde Avrupa'daki en büyük üretim ölçeklerinden birine sahip olan Sanko Holding, Türkiye'nin en büyük, dünyanın da önde gelen iplik üreticileri arasında varlığını korumuştur. Bu başarısını tekstilin entegre alanlarına da taşıyan Sanko Grubu, 1983'de İsko Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş kurmuştur. İsko, üretim kapasitesi ile dünyada sayılı dokuma işletmelerinden biri olarak yerini korumaktadır.³¹¹ Bu başarı 1985'de Asko Tekstil Sanayi Ticaret ve Pazarlama A.Ş kurulmasını beraberinde getirmiştir.³¹² 1987'de Türkiye'de ilk olarak düğümsüz bobin makinaları³¹³ ile üretime başlanmıştır. Sani Konukoğlu, yine bu yılda Gaziantep Sanayi

³⁰⁷ Kollektif şirket; ticari işletmeyi bir ticaret ünvanı altında işletmek amacıyla gerçek kişiler arasında kurulan ve ortaklardan hiçbirisinin sorumluluğu şirket alacaklılarına karşı sınırlandırılmamış şirkettir. Kollektif Şirketler, <http://www.bitlistso.org.tr/Portals/94/ticaret%20sicili/TESCİL%20İŞLEMLERİ/Kollektif%20Şirketler.pdf> Erişim Tarihi:08/10/2019

³⁰⁸ Konukoğlu İplik Sektörünün Cazibesini Kaybettiğini Söylüyor, Ağustos 2008. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/konukoglu-iplik-sektorunun-cazibesini-kaybettigini-soyluyor/2337> Erişim Tarihi: 03/10/2019

³⁰⁹ Sanko Holding, Sektörel/Tekstil. <https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-tekstil.aspx> Erişim Tarihi: 03/10/2019

³¹⁰ Doğan, s.137.

³¹¹ Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanla-devam-ediyorlar-2033553?page=4> Erişim Tarihi: 19/06/2019

³¹² Sanko Holding Tarihsel Süreci. <https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx> Erişim Tarihi: 23/01/2019

³¹³ Bu makinalarda iplik uçları düğümlemeyip, iplik uçları birbirine hava basıncı yardımıyla kaynatılmaktadır.

Odası'nın kuruluşuna öncülük etmiş ve 1989 yılında ilk yönetim kurulu başkanlığına seçilmiştir.³¹⁴ Yine 1989 yılında kurumsal sosyal sorumluluk ve toplumsal dayanışmaya katkı sağlamak amacıyla Sani Konukoğlu Vakfı kurulmuştur.³¹⁵

1990'larda büyüyen ve bundan sonra gelişimini artırarak sürdüren Sanko Holding sanayi merkezli bir gruptur.³¹⁶ 1990'larda ihracata ağırlık veren grup, hidrofil pamuk tesisini ileriye doğru entegrasyona götürerek Bursa'da bir iplik fabrikası kurmuştur. Yine aynı şekilde iplik ihtiyacını karşılamak üzere ileriye doğru entegrasyona giderek havlu, denim, bez, kumaş üreten fabrikaları faaliyete geçirmiştir. Süleyman Doğan kitabında belirttiği üzere, Sanko Holding'in omurgası sayılan tekstilin bugün 500 bini aşan iğ ölçüğüyle üretimini sürdürdüğünü belirterek, tekstil iştiraklerinde ileri doğru entegrasyona örnek verebileceğimiz cümleleri de şu şekilde ifade etmiştir:

“İplik üretimi İsko'da dokunarak, boya terbiyesiyle dokuma kumaş, baskılı kumaş ve baskısız kumaş haline gelmektedir. Tekstilde günlük üretim kapasitesi bugün için 300 ton dolayında. Bu rakamın 100 tonunu holdinge bağlı şirketlerin kendisi kullanıyor.”³¹⁷

Sani Konukoğlu, sermaye birikiminin büyümesini entegre tesislere yatırım yaparak sürdürmüştür. Bu yapılanmayla birlikte sektörlerde oluşabilecek riskler dağıtılmaktadır. Dolayısıyla Sanko Holding'in bu yapılanması esasında aynı alan içinde veya benzer faaliyet alanlarında iştirakler kurması, gelecekte oluşabilecek olumsuzluklar karşısında ve faaliyetlerin birbirlerini beslemesi açısından oldukça fayda sağlamaktadır.³¹⁸ Bunun yanı sıra tekstil sektöründe kumaş üreten şirketin aynı zamanda kuracağı pazarlama şirketi ile kendi üretimi olmayan kumaşları da satabilmesi, ileriki zamanlarda kumaş üretiminde olumsuzluklar yaşansa da pazarlama fonksiyonu aracılığıyla bu olumsuzlukları şirketin başından savacağı söylenmektedir.³¹⁹ Bu bağlamda

Bobin Makinası, Mart 2016.

<https://www.derstekstil.name.tr/bobin-makinasi.html> Erişim Tarihi: 02/10/2019

³¹⁴ Fındıkçı, s.357.

³¹⁵ Sanko Holding'in Tarihsel Süreci.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx> Erişim Tarihi: 23/01/2019

³¹⁶ Öztürk, doktora tezi, s.405.

³¹⁷ Doğan, s.137.

³¹⁸ Fındıkçı, s.130.

³¹⁹ Age, s.130.

1992’de Sanko Pazarlama İthalat İhracat A.Ş, 1993’de de Süper Film Sanayi ve Ticaret A.Ş kurulmuştur.³²⁰

1966 yılında kurulan Hilal Kollektif Şirketi’nin büyüyerek, 1977 yılında Sanko Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş’ye dönüşmesi daha sonra 1992 yılında Sanko Pazarlama İthalat İhracat A.Ş’nin kurulması yaşanan süreç içerisinde ilerlemelerin kaydedildiği, yaratılan değerlerin realize olduğu (M*-P*) gelişmeler olarak nitelendirilebilmektedir. Fakat Sani Konukoğlu’nun 1994’de ani bir şekilde vefatından sonra yerine büyük oğlu Abdülkadir Konukoğlu Yönetim Kurulu Başkanlığı görevine getirilmiştir. Abdülkadir Konukoğlu, 1996 yılında ise bünyesindeki grup şirketlerini Sanko Holding çatısı altında toplamıştır. Yani fark yaratarak genişleyen yeniden üretim mekanizması farkın fark yaratarak genişlediği bir alan olarak Sanko Holding’de görülmeye başlanmıştır.

2.3.1. Sanko Holding’de Yönetim Yapısı İç Organizasyonu-Aile Şirketinden Holdinge

Kıta Avrupası’na bakıldığında yönetimin, aile içinde kuşaktan kuşağa geçmesi 19. yy’ın son dönemleri ve 20. yy’ın ilk dönemlerinde genel bir kural sayılmaktadır. Bugün Güney Avrupa’ya bakıldığında ise aile işletmesi Kıta Avrupası’ndaki duruma benzer, yönetimin ailedeki kişilere devredildiği görülmektedir. Bu yüzden İtalya’da da *“bir şirketin bireysel mülkiyette ya da aile mülkiyetinde olması sürekli bir kültür halinde somutlaşmış gibidir.”*³²¹ Aile işletmeleri 20. yy’da geliştiği birçok ülkede olduğu gibi, aile Hint kültürünün de önemli bir boyutudur. Bu kültürde, aile işletmeleri, ekonomik bir yapıyı temsil etmesinin yanı sıra toplumsal kimliğin kaynağı olarak görülmektedir. Yani babanın işini devam ettirmek önemli bir toplumsal sorumluluk sayılmaktadır.³²² Bulunduğu ülke toplumunun örf ve adetlerinden, kurallarından dışsal davranış olarak etkileniyorsa aile firmaları, bu firmaların kültürü, etiği de, kurucularının ya da çocuklarının (haleflerinin) ya da aile içinden kişilerin, hayallerine, amaçlarına ve isteklerine kopmaz bir biçimde bağlıdır.³²³ Richard Sennet, eski zamandan bu yana, tüm

³²⁰ Sanko Holding’in Tarihsel Süreci.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx> Erişim Tarihi: 23/01/2019

³²¹ Amatori ve Jones, s.384.

³²² Age, s.388.

³²³ Age, s.384-385.

ortaçağ loncaları bir aile hiyerarşisi üzerinde yükseliş gösterdiğini fakat bu hiyerarşide ki kişilerin kan bağına sahip olabildiğini ya da olmadığını belirterek, usta zanaatkâr denilen kişi aileden değilse bile kendi statüsünden altta çalışan kalfalar ve çıraklara karşı, yasal olarak ebeveyn kimliğine sahip olduğunu dile getirmiştir. Yani baba, oğlunu usta zanaatkâra götürüp teslim ettiğinde, usta zanaatkârı, baba temsilcisi olarak adlandırmakta ve kendisine olumsuzluk halleri durumunda, oğluna şiddet uygulama hakkını da ona vermektedir.³²⁴ Ailenin tüm ısrar ve çabaları karşısında okumayıp ortaokuldan ayrılarak babasının fabrikasında çalışmaya başlayan Abdülkadir Konukoğlu'nun aşağıdaki konuşması Sani Konukoğlu'nun oğlunu, usta-çırak ilişkisi geleneği içerisinde eğittiğini destekler biçimdedir.

“Babam, beni Muharrem Usta'ya götürdü ve “eti senin, kemiği benim” diyerek teslim etti. İşyerinde yer süpürmekten, torna tezgâhlarını silip yağlamaya kadar her işi yaptım. İşletmede sahibinin oğlu olarak değil, çalışan olarak görev yaptım... Şuna inanıyorum ki, bugün geldiğim noktada, bana emir almayı, itaat etmeyi ve hayatı öğreten ustalarımın payı büyüktür... Söylenmesi kolay, yaşaması çok zor olan süreçleri hakkımla aşarak bu noktalara geldim.”³²⁵

Gaziantep ilinde faaliyet gösteren firma sahiplerinin, ağırlıklı olarak işletmelerini kendileri kurduğu, faaliyet alanını formel eğitim dışında kazandığı, mesleki bilgi ve becerilerine yönelik olarak belirlendiği görülmektedir.³²⁶ Elbette her ailenin kendine göre hikâyesi, olanakları, ekonomik ve sosyal durumları vardır. Fakat başarılı ailelerin temelinde ataerkil yapının olduğunu görmek oldukça önemlidir. Kurtuluş Cengiz, başarılı ailelerin tamamında karşılaşılan özelliklere baktığında, olayların düzenli bir biçimde geliştiğini belirtmiştir. Ele aldığı aileler arasında, sonradan gelen haleflerin bu denli başarılı olmalarının, işleri geliştirmelerinin öncesinde kendilerine arsa, gayrimenkul, tezgâh, makina gibi teçhizat ya da mülkler bırakılmıştır. Patriarkal işleyiş bu süreçte, dolaylı olmayan şekilde işleri geliştirmek için uygun ortamı hazırlamıştır. Ve

³²⁴ Sennet, *Zanaatkâr*, s.87.

³²⁵ Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanı Konukoğlu'ndan Gençlere Nasihat, Mart 2013.
<https://www.haberler.com/sanko-holding-yoneti-kurulu-baskani-konukoglu-dan-4482239-haberi/>
Erişim Tarihi: 17/12/2018

³²⁶ Söylemez, Elmas Arslan vd., *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri*.

bu kişiler ya dededen ya babadan kalan mirasla durumları iyi olan kişiler arasından çıkmıştır.³²⁷ Söylemez ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada Gaziantep'te firmaların %62'si işletmelerini kendilerinin kurduğunu, %34.52'si ise işletmelerinin babadan veya daha önceki kuşaklardan miras kaldığını belirtmiştir.³²⁸ Bu bağlamda miras olarak babadan, dededen kalan işletmelerin daha köklü ve gelişme konusunda daha önde olduğu söylenebilmektedir. Babasının vefatından sonra uyguladığı yöntemi Abdülkadir Konukoğlu, tapuları, gayrimenkulleri izleyen ekiplerinin olduğunu, tüm gayrimenkulleri reel değerlerini piyasa verilerine göre belirleyip, toplam değeri kardeş sayısına böldüklerini belirtmiştir.³²⁹ Bu cümlelerden herkese arazisinin miras yoluyla düştüğü de anlaşılmaktadır.

Başka bir özellik ise başarılı girişimcilerin ilk olarak kardeşlerini daha sonra çocukları, ailede kan bağına sahip kişileri bir çember etrafında birleştirip, güçlenmesi biçiminde olmuştur.³³⁰ Yani aile şirketi bir bakıma şirketin yönetiminde oluşmuş olan kan bağı yapısına göre, tersten okursak şirketin ailesi olmuştur. %90-95 civarlarında hem ülkemizde hem dünyada çoğunluğu aile şirketleri oluşturmaktadır.³³¹ Türkiye'de aile şirketlerinin holding şeklinde varolmasının temel nedeni, sağlanan vergi avantajlarından faydalanmak ve esas girişim yapılan işin sürekliliğini sağlayacak, ailenin üst yönetimden kontrol edilebilen kanuni bir yapıya sahip olmaktır.³³² Bir esas şirket bir de esas şirketin sermayesine ortak olan, uydu şirketleri olarak holding şeklinde örgütlenmeden bahsedilmektedir. Esas şirket genellikle "*holding*" olarak adlandırılmakta (Koç Holding, Sabancı Holding, Sanko Holding gibi) ve anonim şirket adı altında kurulmaktadır. Aile şirketinin dağılmadan varolabilmesinin ana karakteristikleri³³³ gelişme stratejilerini konu alan tüm yazılarda yer almakta, bu karakteristiklerin içinde şirketin kuruluşunda ve gelişiminde ve de mülkiyet elde edilmesinde, bilhassa da rekabet ortamında "*kurumsallaşma*" ya ciddi ehemmiyet verilmektedir.

³²⁷ Cengiz, s.305,306.

³²⁸ Söylemez, Elmas Arslan vd., *Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri*.

³²⁹ Fındıkçı, s.361.

³³⁰ Cengiz, s.306.

³³¹ Fındıkçı, s.2.

³³² Emin H. Çetenak, İşletme Grubu İlişkisinin Firma Performansına Tepkisi: İMKB'de Bir Uygulama, adlı **Doktora Tezi**, Çukurova Üniversitesi SBE, 2012, s.54.

³³³ Fındıkçı, s.75.

Kurumsallaşma denildiğinde belirlenmiş kaideler, prensipler dahilinde iletişimin, etkileşimin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bir bütünün işleyişinde, aile şirketinin kurumsallaşmasındaki ilk belirli kural olarak, ailenin işin içinde konumu ve yeri, ikinci olarak kurulan işletmenin işleyişi içerisinde iş akışına dair kurumsallaşma olarak görülmektedir.³³⁴ Kurumsallaşma, gerçek anlamda “*değişim ve dönüşüm sürecidir.*”³³⁵ Aile şirketleri ister yatay ister dikey büyüdükçe ve genişledikçe bir yapılanma içerisine girebilmektedir. Bu yapılanma iş bölümü, işletmedeki pay bölümü veya fonksiyonları dengelemek şeklinde olabilmektedir. Böylece kurulan holding altyapısıyla şirketlerin, grup şirketleri mantığı çerçevesinde kendi içlerinde yerel yönetilebilme fırsatı doğmaktadır. Denetimleri de merkezden sağlanmaktadır. Dönemin şartlarında oluşturulan, paylarına göre büyüklü küçüklü olarak bölünmüş şirketler, ya amiral gemisi şeklinde tasvir edilen en eski ve büyük şirketin adı altında toplanmakta ya da kurulması planlanan merkezi şirketin çatısı altında buluşturulmaktadır. Kurulması planlanan şirket, grup şirketlerinin dayanağı, koordinasyonlarını sağlayan köprüsü ve onları yönetebilecek bir üs merkezi biçiminde olmalıdır. Ana şirket ve ona bağlı kurulacak şirketlerin yönetimine bakıldığında, grup şirketlerinin öncüsü olarak görülen kişide bulunması gereken iki ana işlev dikkat çekmektedir. İlk işlevde, amiral gemisinde yani merkezde bulunup bütünün işleyişini görmekte, diğer bir işlevde ise kardeşlerin yönettiği paylara bölünmüş olan büyüklü küçüklü grup şirketlerinin dayanağı olması gerekebilmektedir.³³⁶ Neredeyse kurulan çoğu şirket amiral gemilerini batırırken Sanko Holding 5 kuşaktır aile şirketi olarak amiral gemisine ve buna bağlı şirketlere nasıl rota çizip su yüzeyinde kalmaktadır?

Aile şirketlerinde devamlılığı sağlamak adına bir süreklilik planı olmalı ve bu plan gelecek kuşaklara devredilebilinmelidir. Kendisinden sonra gelecek kuşağa devir işleminde, “Ailede en büyük, kabiliyeti gelişmiş çocuğun halef olması”, “Şirketin, aile bireylerinin onayladığı kurulca idare edilmesi”, “Rotasyon aracılığıyla aile bireylerinin her birine şirketi yönetme imkânı tanınması” gibi seçenekler önerilmektedir.³³⁷ Esas

³³⁴ Fındıkçı, s.84.

³³⁵ Age, s.110.

³³⁶ Age, s.128-129.

³³⁷ Alaeddin Tileylioglu, Aile Şirketleri, **İstanbul Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi**, Nisan 2006, s.15-22.

olarak Türkiye’de varlığını sürdüren işletme gruplarının sahiplik yapısı incelendiğinde genel olarak aile merkezli sahiplik yapısı olduğu görülmektedir. Oluşmuş olan bu yapı sayesinde şirketi kurmuş olan kişi ölse bile, şirketin dağılması önlenemez ve grupta büyük oranda hisseleri olan aile vakfı vasıtasıyla yönetim paylaşılmaktadır.³³⁸

Zaman içerisinde değişime uğrayan işletme yapısına baktığımızda, kuruluş aşamasındaki işletmenin sahibinden ve aile üyelerinden farklı olarak, işletmenin de büyüyüp gelişmesiyle birlikte, işletme bünyesine bir sonraki kuşak ve profesyoneller katılmıştır. Sanayici kapitalist, işlevleri bakımından eskiye göre değerlendirildiğinde zamanla girişimcilik işlevinden kopmaktadır. Çünkü bu işlevleri artık profesyonel yöneticiler yürütmektedir.³³⁹ Böylece gelişen süreç içerisinde karar alma organlarındaki kişi ve kişiler ve karar alma biçimleri de değişime uğramaktadır. Bu değişim, kurumsallaşmaya giden yolda bir durak olarak nitelendirilebilir. Kurumsallaşmanın önemi ve amacı, birtakım düzenlemeleri hayata geçirerek işletmenin devamlılığını sağlama olarak görülmelidir.³⁴⁰ Aktar bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Filatür fabrikalarında³⁴¹ katı bir işbölümü uygulanıyordu. İşgücünün artık evlerden çıkarak fabrikalarda çalışmaya başlaması üretim süreci için yeni örgütsel yapıların ortaya çıkmasını gerekli kılıyordu. Yeni üretim teknolojisi üzerinde yükselen fabrika hiyerarşisinde en önemli kesitlerden biri “formen” olarak Avrupa’dan gelen yabancı ustalardı.”³⁴²

Bu durumun asıl sebebi, ürünler yabancı ülkelere girdi olarak üretildiği için fabrika hiyerarşisinde bu tür profesyonel anlamda çalışanlara ihtiyaç duyulmasıdır. Böylece her türlü gelişme yakından takip edilmektedir.

Aile üyeleri şirkette sadece “yönetim kurulu üyesi” statüsünü taşımaktadır. Fakat bu üyeler, geçmişleri, eğitimleri, tecrübeleri ve ilgilerine bakılarak departmanlarında görev almaktadırlar. Departmanların başında profesyonel yöneticiler yer almakta ve bu

³³⁸ Koç, age.

³³⁹ Öztürk, age, s.121-122.

³⁴⁰ Ertuğrul Bayer, “İşletmelerde Kurumsallaşmanın Sorunsal Haline Gelmesi ve Kurumsallaşamama Nedenlerinin Belirlenmesi”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7:3, 2005, s.125-142.

³⁴¹ Buhar gücüyle çalışan ipek teli çeken ve ipek ipliği üreten fabrikalardır. Cafer Çiftçi, “Bursa’da İpekçilik”, **Bursa’da Zaman Dergisi**, Sayı: 24, Ekim 2017, s.16-21.

³⁴² Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, s. 220.

yöneticiler ile aile bireylerinden oluşan yönetim kurulu üyelerinden, ayrı bir şekilde şirketin rutin, günlük işlevlerini devam ettirecek görevleri üstlenmişlerdir. Bu açılarından bakıldığında, aile işletmelerinde kurumsallaşmanın oluşmuş olduğundan söz etmek mümkündür.³⁴³ Abdülkadir Konukoğlu, 2013 sonunda görevini, şirketin 5. kuşak yöneticilerinden Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkan Vekili Zeki Konukoğlu'na devretmiştir ve günümüzdeki yönetim şeması ise aşağıdaki gibidir:

İlhami Fındıkçı'nın Abdülkadir Konukoğlu'na yönelttiği “Kurumsallaşmanın neresindesiniz?” sorusuna verilen cevap konumuz açısından kurumsallaşma aşamalarını doğrular niteliktedir. Konukoğlu kendi büyüklüklerindeki şirketler için kurumsallaşma yolunda önemli adımlar atıldığını, aile şirketi anayasası yapma noktasına geldiğini belirterek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

“Kardeşlerim işlerinin içinde ve başında. Aynı şekilde geçmişten beri bizimle birlikte çalışan, en az bizim kadar işin içinde olan profesyonel yöneticilerimiz de var... Günlük işleyişin içindeyiz ama profesyonellerle yürütüyoruz... Ortaklar olarak ayda bir yönetim kurulu toplantıları yapıyoruz...”³⁴⁴

³⁴³ Arzu Ülgen ve Ali Ö. Karagülle, Tekstil Sektöründeki Bir Aile İşletmesinin Kurumsallaşma Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, **İstanbul Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi**, Nisan 2006, s. 58-63.

³⁴⁴ Fındıkçı, s.362.

Kurumsallaşmış bir şirketin belirli kurallar bağları içinde hareket ettiği sonucu yukarıdaki konuşmaya dayanarak çıkarılabilmektedir. Profesyonelleşmeyle birlikte çıkacak birçok problemin üstesinden gelinebilmekte, işi profesyonellerle yürütmek başarıya pozitif anlamda katkı sağlayabilmektedir. Gaziantep Sanayi Odası (GSO) Yönetim Kurulu Başkanı ve Sanko Holding Yönetim Kurulu Üyesi Adil Konukoğlu, bir aile şirketi olan Sanko Holding'in başarısının sırrını paylaşırken, 8 kardeşin ağabeylerinin etrafında birleştiklerini ve yönetimin profesyonel bir anlayışla çalıştığını aşağıdaki cümleleriyle vurgulamaktadır:

“Ağabeyim Abdülkadir Konukoğlu bizim güneşimiz oldu, biz de onun uyduları olduk. Ne olursa olsun hiçbir şekilde birliğin beraberliğin olmadığı yerde bereket olmaz. Ayrılıkta azap birlikte rahmet vardır sözünü hiçbir zaman unutmamamız gerekir...”³⁴⁵

Aile firmalarının, güvene bağlı toplumsal ağların içinde konumlandığı düşüncesi, ortak değerlerin ve davranışların aile ve işletmenin davranışını etkilediğini belirtmektedir. Biçimsellikten uzak kaidelerin diğer firmalarla ve diğer tür örgütlerle ve bilhassa da devletle kurulan dış ağları desteklediği aile işletmelerine ilişkin son zamanlardaki çalışmaların temelinde bu yaklaşım yer almaktadır.³⁴⁶

Sanko Holding girdiği her sektörde aile şirketi olmanın avantajını sürdürmekte ve yöneticilerinin hemen hemen her konuşmalarında, demeçlerinde, birlik ve beraberlik, aile gibi kavramlara önemle atıf yaptıkları görülmektedir. Aile şirketi olarak devam etmenin sebebini Abdülkadir Konukoğlu, aile şirketlerinin masrafları her daim fazla olduğunu fakat birlik olunduğunda alım ve faiz maliyeti düşmekte, KDV ve farklı türde vergiler birleştiklerinden, yönetimin daha kolay hâle gelmekte olduğunu belirtmiştir. Büyümeye ilişkin ise ne üretilirse üretilsin satışlarla ilgili noktalarda malın sorumluluğunu taşıyabilmek, kaliteden ödün vermemek, malın arkasında durabilmek gerektiğini bununsa dünya da adının marka olduğuna vurgu yapmıştır.³⁴⁷

³⁴⁵ İşte Konukoğlu Kardeşlerin Başarı Sırrı, Mart 2013.

<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Iste-Konukoglu-kardeslerin-basari-sirri/141624>

Erişim Tarihi:18/01/2019

³⁴⁶ Amatori ve Jones, s.382-383.

³⁴⁷ Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.

2.4. SANKO HOLDİNG'DE SERMAYE BİRİKİMİ/SERMAYENİN YOĞUNLAŞMASI

Sermayedarın tüzel kişilik kazanmış en fetiş formu Sanko Holding'in para biriktirme hareketini anlamak sermaye birikimini anlamayı da kolaylaştırmaktadır. Sanko Holding sermayesini biriktirmek için kendisini basit meta üretimiyle sınırlandırmamakta kâr amacı doğrultusunda üretim yapmaya devam etmektedir.

Sanko Holding'in ana omurgası ve sermaye birikimlerini sağlamada önemli payı olan tekstil sektörünün, 18 kg'lık veresiye alınan ipe yani borçlanma ile başlayan sermaye birikim sürecinden bahsedilmektedir. Sanko Holding ilk olarak pamuk ipliği yapımcısıdır ve sermayesinin bir kısmının taşıyıcısı ürün olan iplik, sermayesinin meta biçimini almıştır. Marx'tan aktaracak olursak:

“Kendisi için meta-sermayedir sermayenin bileşeni olarak bir görevi yoktur. İpliği bir dokumacı aldıysa, o, satılan kişinin elinde bir bileşen olarak, dokumacının üretken sermayesine dahil edilmiştir. Oysa iplik yapımcısı için, iplik, artı değer şöyle dursun, elinde bulunan sabit ve dolaşımda bulunan sermayesinin bir kısmının değerinin taşıyıcısı olarak görülmelidir.”³⁴⁸

Bu durumda Sanko Holding hem iplik tesisleri hem dokuma tesislerini elinde bulundurduğu için “bu değişimin tüm taşıyıcıları olarak ya sadece alıcı ya da sadece satıcı ya da hem alıcı hem satıcı olarak görünmektedir.”³⁴⁹ Abdülkadir Konukoğlu'nun “Biz sanayiciyiz aynı zamanda tüccarız...”³⁵⁰ şeklinde kendilerini tanımlaması da buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Yani yaşanan süreç kendilerinin hem satıcı olduğu M-P süreci hem de alıcı P-M süreci olarak görünmektedir. Alıcı ve satıcı olmak metaların üretimini ve değişimini gerektirmekte ve bunlar gerçekleşmediğinde sermayenin birikmeyeceği de anlaşılmaktadır. Sermayenin birikmesi için metaların dolaşımı yetmemekte ayrıca kârın kaynağı olan artı değer tahakküm altına alınması

<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFyIc> Erişim Tarihi: 24/04/2018

³⁴⁸ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.200.

³⁴⁹ Age, s.422.

³⁵⁰ İş'te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi: 27/03/2018

gerekmektedir. Öyle ki kapitalistlerin sermaye birikimi için için artı değerin tahakküm altına alınması oldukça önemli, bu sebeple artı değer yaratan emekçinin 1 günlük, 1 saatlik ve hatta 1 dakikalık ihtiyaç ya da izin zamanı dahi üretimde düşüş olarak görülmektedir. Bu doğrultuda Abdülkadir Konukoğlu 2012 Gaziantep tekstil grevinde, Gaziantep OSB’nde bulunan fabrikasında greve çıkan işçilerine şu şekilde konuşmuştur:

*“Kadınların aybaşı oluyor. O zamanda izinli sayılıyorlar. Bu nedenle üretimimiz düşüyor. Bu konuya çözüm bulmalılar. Yoksa bütün kadın işçileri kapı dışarı koyar yerine erkek işçi alırım.”*³⁵¹

Bu bağlamda, Konukoğlu’nun üretimde düşüşe sebep gösterdiği kadınların biyolojik döngüsü dahi sermaye birikiminin önünde bir engel teşkil ettiğinin göstergesi olarak görülebilmektedir. Birikimle birlikte, bireysel kapitalistlerin zenginlikleri daha çok artmakta ve üretimleri büyümekte, üretim sürecinde kullanılan ya da uygulanan kapitalist üretim yöntemleri daha fazla genişlemektedir.³⁵² Bu yöntemlerin de daha fazla sömürüyü beraberinde getirdiği söylenebilmektedir.

Muazzam bir meta birikimi üstünde gelişmekte olan kapitalizm, hızı ve yoğunluğa dayanarak zamanla farklılaşma eğilimine bu muazzamlığı çoğaltmak için girmektedir. Sermayenin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan birikimin değer kaybetmemesi için hemen yeni alanlara yatırılması gerekmektedir. Bu bağlamda Sani Konukoğlu’nun iç pazarın oluşumu ve gelişme sürecinde, sürekli yeni pazar arayışı ile faaliyetlerini çeşitlendirdiği söylenebilmektedir. Abdülkadir Konukoğlu’na daha önceleri yöneltilen “bu kadar sektörü nasıl bir arada yönetiyorsunuz?” sorularını şöyle cevaplamıştır:

*“Hepiniz radyo dinliyorsunuz... Alaturka dinlemek isteyen bir frekans açar alaturka dinler, türkü dinlemek isteyen türkü, caz dinlemek isteyen caz dinler, birinden birine geçerken yani tekstilden makineye giderken, makinenin düşmesini açacaksınız. Sadece makineyi düşüneceksiniz.”*³⁵³

³⁵¹ Grevin İlk Kaybedeni: Abdülkadir Konukoğlu, Ağustos 2012.
<http://www.gaziantephaberler.com/grevin-ilk-kaybedeni-Abdulkadir-konukoglu-haberi-23878.html>
Erişim Tarihi: 28/06/2019

³⁵² Marx, *Kapital I. Cilt*, s.604.

³⁵³ Konukoğlu Hayat Hikayesini Anlattı, Nisan 2016.
https://www.youtube.com/watch?v=KpXyNgu_HtA Erişim Tarihi:22/03/2018

Sermaye birikimlerini sağlamada bir sektörden diğer sektöre yatırım yaparken, faaliyette bulunulan sektör belirli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra diğer sektöre yatırım yapmayı ve o sektörü genişletmeyi belirtmektedir. Sermaye birikimi sağlamada sadece bu faktörler etkili olmamaktadır. Gaziantep'in en büyük firmaları arasında olan Sanko Holding'in sermaye birikimi sağlama tutumu açısından, aile merkezli bir yönetim anlayışının egemen olmasının oldukça önemli olduğu daha önce belirtilmiştir. Bu yönetim anlayışının temel özelliklerinin başında kapitalistlerin çoğunda görülen gereksiz harcamalardan uzak durulduğu ve bu sebeple aile üyelerine verilen bütçelere sınırlama getirildiği ve onlara yükümlülükler verildiği görülmektedir. Bu çerçevede profesyonel yönetim anlayışı yani aile üyelerinin şirkete hizmet etmesi en doğru yöntem olarak benimsenmektedir. Aksi takdirde şirketin aile üyelerine hizmet etmesi, şirkette tehlike çanlarının çaldığının bir göstergesi olarak dikkate değerdir.³⁵⁴ Bu noktada ise Abdülkadir Konukoğlu çocukları küçüklükten bir maaşa bağlamak gerektiğini, ileride aile şirketi oluştuğunda, şirket kasasından, çocuklardan birşey esirgenmediğinde zamanla kardeşler evlendiğinde masrafların artacağı, aylıkları olmadığından dolayı masrafların şirkete yansıyacağı ve huzursuzluklar çıkacağı böylece aile şirketlerinin dağılmasına sebep bu dinamiti baştan koyduklarını belirtmektedir. Bu nedenle şirketteki herkesin belirli bütçe çerçevesi içerisinde geçimini sağlamalarını dile getirerek bütçe kullanımına kısıtlama koyduklarını dile getirmektedir.³⁵⁵ Bu da Sanko Holding yönetiminin profesyonel yönetim anlayışının bir bölümü olan bütçe kullanımına kısıtlama getirerek gereksiz harcamalardan kaçınmanın bir göstergesi sayılmaktadır. Gereksiz harcamalardan kaçınmanın arkasında yatan sebep ise sermaye birikiminin sağlanarak işleri geliştirme, yeni sektörlerle girebilme olarak anlaşılabilmektedir. Yeni sektörlerle girebilme, kapitalistin elindeki parayı yeniden üretime yatırmakla gerçekleşmektedir. Sanko Holding'de sermaye genişledikçe, tekstil ana sektörü olmak üzere; pazarlama, çimento, finans, sigorta, ambalaj, sağlık, gıda, otomotiv ve enerji sektörleri gibi farklı yatırım alanlarına yönelmesi bunun örneği olarak gösterilebilmektedir.

³⁵⁴ İmran Aslan ve Orhan Çınar, "Bir Aile Şirketinin Kurumsallaşması: Yeniden Yapılandırma ve Varislerin Yönetime Hazırlanması Süreci", **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2010, s.90.

³⁵⁵ Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFyle> Erişim Tarihi: 24/04/2018

1996 yılında grup bünyesindeki şirketlerin Sanko Holding çatısı altında toplanmasıyla birlikte fark yaratarak genişleyen yeniden üretim mekanizması farkın fark yaratarak genişlediği bir alan olarak Sanko Holding’de görülmeye başlanmıştır. 1997 yılında ilk kez uluslararası bir şirketle (Güneydoğu Ytong) iş birliğini gerçekleştiren Sanko Holding sermayesinin uluslararasılaşması ile birikim olanaklarını arttırmıştır. Bu birikim Sanko Holding’in inşaat sektörüne girişini ve ihracat yapma olanağı sağlamıştır. Böylece sermaye döngüsü büyük oranda ulusal çapta işleyen Sanko Holding’in zamanla kapasitesi ve ihracat yaptığı pazarlar da artmaktadır. Başka bir deyişle dünya ile rekabet edebilme gücü doğmakta bu da teknoloji ve Ar-Ge gibi bölümlerde yatırımı arttırmak anlamına gelmektedir. Rekabet ortamında avantajı ele geçirmek için fiyatların düşürülmesi gerekmekte bu da daha fazla metanın üretilmesiyle sağlanmaktadır. Bu noktada fiyat mekanizmalarının önemli olduğu da görülmektedir. Abdülkadir Konukoğlu’nun, bireysel sermayeleri desteklemek amaçlı kendi ürettiği iplik ve kumaş fiyatlarını düşürdüklerini ve bu indirimin sektörün ihracatına önemli katkı sağlayacağını belirtmesi³⁵⁶ aslında farklı bireysel sermayelerin farklı üretim alanlarında yoğunlaşmasının bir işbölümü ortaya çıkarmasını göstermesi açısından önemlidir. Bu da ileri-geri bağlantılı sektörlerin oluşmasının yolunu açmıştır. Şirketlerin büyüme süreci ister yatay ister dikey olarak genişlesin, şirketin beraberinde ürün, finans ve coğrafi olarak çeşitlenme ortaya çıkacaktır.³⁵⁷

Marx’ın sermaye birikim döngüsüne bakarak, Sanko Holding’in yurtiçinde birçok sektörde faaliyette olması, bizlere, sermaye birikiminin sürekliliğini ve bu birikimi arttırmak için yurtiçinde veya yurtdışında farklı alanlara yatırım yaptığını göstermektedir. Yani bu döngünün sadece ülke içinde işlemediği uluslararası bir düzeneğe dahil olup, bu düzeneği derinleştirip genişlettiği, Sanko Holding tekil örneğinde de işlediği görülmektedir. Böylece bugün büyük sanayi işletmelerinden, holding sahipliğine, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve yaklaşık 15 bin’den fazla çalışanıyla, 11 şirketiyle³⁵⁸, 100’den fazla ülkeye ihracat yapan bir yapıya ulaşmıştır.

³⁵⁶ Sanko İplik-Kumaş Fiyatını Düşürdü.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/133034.asp> Erişim Tarihi:14/05/2019

³⁵⁷ Öztürk, doktora tezi, s.66-67.

³⁵⁸ Sani Konukoğlu Vakfı, Kurucumuz Sani Konukoğlu.

<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=MQ&sayfa=Mg> Erişim Tarihi: 12/11/2019

2.4.1. Sanko Holding’de Sermayenin Merkezileşmesi

1996 yılında grup bünyesindeki şirketleri Sanko Holding çatısı altında toplayan Abdülkadir Konukoğlu’nun bu hareketi sermayenin merkezileşmesine işaret etmektedir. Merkezileşmeyi en anlamlı bir şekilde dile getiren Marx, belli bir sektörde ilerleyip, o sektörde gelişen bütün sermayelerin tek bir bireysel sermaye çatısı altında toplanıp varlıklarını sürdürseler, merkezileşme bu sektörde doruk noktasına erişmiş olacaktır demektedir.³⁵⁹ Bu açıdan bakıldığında, kriz dönemlerinde sektörlerinde küçülmeye giderek yani çoğu harcamalara kısıtlama getirerek yatırımlarını farklı alanlara yapan Sanko Holding’in, Gaziantep’te iflasın eşiğine gelmiş işyerlerini ederinden çok düşük değerlere alması...³⁶⁰ da merkezileştiklerinin bir göstergesidir. Bir başka açıdan bakıldığında başka büyük sermaye ile birleştiklerine, iflasını açıklayıp hükümetin kendisini kurtardığına ya da kendisinden küçük sermayeleri ele geçirdiğine, büyük firmalarla alt sözleşme ilişkileri kurulduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.4.2. Sanko Holding’de Sektörel Çeşitlenme Eğilimleri

Aile şirketlerinin uzun ömürlü olanları incelendiğinde, ilk başlangıçlarını oluşturan omurganın kaybedilmemesine ciddi derecede önem verildiği görülmektedir. Varolan işte sağlanan tatmin, sermayedarların karşısına iki alternatifle çıkmaktadır. İlk olarak, kurumun durakladığını gösteren varolan işini devam ettirmek, ikinci olarak ise çeşitli biçimde sürekli bir şekilde büyümeyi sürdürmektir. Yani işte sağlanan bu tatmin sonucunda büyüme şekli farklı sektörlerle geçiş şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Fakat en önemli nokta, girilen farklı sektörlerin başlangıçtaki omurga sektörle alakasız olmamasıdır. Genelde seçilen alanlar birbirine yakın sektörlerden oluşmaktadır.³⁶¹

Girişimciler büyüklükleri ve iş imkânlılığı, güçleri yönünde tekstil sektörünün tamamen dışında kâr getirecek, gelecekte de varlığını sürdürebilecek gıda, enerji gibi sektörlerin farkedip bu sektörlerle de girebilmektedir. Bu noktadaki yatırımlara bakıldığında hammaddeye yönelik olan, az emek, çok yatırım gerektiren işler olduğu

³⁵⁹ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.606

³⁶⁰ Grevin İlk Kaybedeni: Abdülkadir Konukoğlu, Ağustos 2012.

<http://www.gaziantephaberler.com/grevin-ilk-kaybedeni-Abdülkadir-konukoglu-haberi-23878.html>

Erişim Tarihi: 28/06/2019

³⁶¹ Fındıkçı, s.41.

görülmektedir. Çünkü daha az yatırımlarla girilen emek yoğun sektörlerde birçok girişimci girebilmektedir. Fakat büyük, oldukça önemli yatırım gerektiren sektörlerde mümkün olduğunca hammaddeye yönelen girişimcinin, işinde ilerlemesi, işi genişletmesi daha kolaylaşmaktadır. Yani girilecek sektörlerin farklı yönetim alanları olarak algılanması, işlerin aynı merkezden, aynı kişilerle ve aynı mekânda yönetilmemesi, kurumsal, bağımsız kurum yapılarının oluşturulması, profesyonel kişilerin iş bünyesine alınması, işleri büyütürken farklı sektörlerde geçişlerin kaçınılmaz kuralı sayılmaktadır.³⁶²

Kendilerini Sanko Holding yapan tekstil sektörünün önemini, bir başka deyişle kendilerini oluşturan omurgadan vazgeçmeyeceklerini dile getiren ve bunun yanı sıra Türkiye olarak tekstilde, dünyada belirli bir yer sahibi olduklarını da Abdülkadir Konukoğlu şu konuşmasıyla açıkça ifade etmektedir:

*“Tekstil öldü öldü diyorsunuz, tekstil ölüye de lazım diriye de. Çünkü doğduğunuzda da sizi bir beze sarıyorlar öldüğünüzde de bir beze sarıp mezara gömüyorlar. Onun için tekstil bitmez dedik.”*³⁶³

Tekstil sektöründe bayrağı devralan İtalya ve Türkiye’nin moda ve marka oluşturma yeteneklerinin yanı sıra pamuk üreticisi ülke olmanın avantajını kullandığını ve Türkiye’de tekstilin yerini tutacak hiçbir sektör olmadığını ve istihdam açısından depo görevi gördüğünü belirtmiştir. Üretim ve ihracatta tamamlayıcı bir rol üstlenen tekstil sektöründe, dünyadaki zenginliğe/zenginlere bakıldığında da bunun kaynağının tekstile uzandığını sözlerine eklemiştir.³⁶⁴

Son 30 yıla bakılacak olursa, hem sanayileşme hem pazarın oluşturulmasında Türk tekstil ve hazır giyim sanayi, ülke ekonomisinin can damarlarından biri olma görevini üstlenmiştir ve bu sebeple ciddi boyutta önemlidir.³⁶⁵ 1980’lerden itibaren ülkenin ilerlemesinde önemli bir rol oynamakta olan sektör, ekonomik veriler arasındaki

³⁶² Fındıkcı, s.42.

³⁶³ İş’te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi: 27/03/2018

³⁶⁴ Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanı Konukoğlu Açıklaması, Haziran 2012.

<https://www.haberler.com/sanko-holding-yonetim-kurulu-baskani-konukoglu-9-3723269-haberi/> Erişim Tarihi:12/11/2019

³⁶⁵ Emine Ercan, “Changing World Trade Conditions Force the Turkish Textile and Apparel Industry to Create New Strategies”, **Journal of Textile and Apparel**, Technology and Management, 2 (IV), 2002, s.1-8.

payı ile ülkede başlıca sanayilerden arasında yer almaktadır. Bu gelişmeler sonucu Türkiye'nin dünya pazarlarında payı artmış ve dünya tekstil ihracatındaki payı %3, dünya hazır giyim ihracatındaki payı ise %5 dolayında seyretmiştir. Yani, Türkiye 2005 yılı verileri baz alındığında, dünyanın en büyük 4. hazır giyim tedarikçisi ve 11. tekstil tedarikçisidir. 1980 ile 2007 yılları arasında yükseliş gösteren Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün ihracat hacmi, Türkiye'nin toplam ihracatına bakıldığında %22,6 oranla bir paya sahiptir. Bu sanayi, bağlantılı sektörlerdeki sağladığı istihdamla birlikte yaklaşık 2 milyon çalışanıyla işsizlik sorununun azaltılmasına olanak sağlamakta ve diğer imalat sanayileri de ele alındığında, en yüksek istihdam yaratan sektör olarak öne çıkmaktadır.³⁶⁶ Bu açıdan 2015-2018 Türkiye Sanayi Strateji Belgesi'nde Türkiye için öne çıkan ve dünya ülkeleri ile rekabet edilebilirliği artırılmaya çalışan sektör tekstil olmuştur. Yine aynı belgede sanayinin belli bölgelerde kümelenmesi ulusal ve bölgesel rekabet için fırsat olarak sunulmaktadır. Bu anlamda bölgesel düzeyde devlet teşvik ve yatırımların artırılması amaçlanmıştır.³⁶⁷

2001 yılında Abdülkadir Konukoğlu, ülke ekonomisinin lokomotifi konumundaki tekstil sektörünün kendilerinin de bu sektörün içinde bir kuruluş olarak, ihracatın %35'inden fazlasını gerçekleştirdiğini ve yarattığı istihdam ile işsizliğin önlenmesine önemli katkı sağladığını anımsatmıştır. Türkiye'ye döviz aktarmada önemli bir membağ olan tekstil sektörünün problemlerine çözüm olması amacıyla şirket bazında daima çalışma yaptıklarını Konukoğlu,

*“Son günlerde döviz kurları beklenilenin altında seyrediyor. TİM toplantısında, tekstil sektörü temsilcileri ile yaptığımız görüşmeler sonucu, Sanko Holding olarak ihracatçılarımızı desteklemek amacıyla fiyatlarımızı geçici süre için düşürmeyi kararlaştırdık”*³⁶⁸

cümleleriyle belirtmiştir. Türkiye, 2006 yılı verilerine göre, dünya tekstil ihracatındaki %3,5, hazır giyim ihracatındaki %3,8'lik payı ile tekstilde 8., hazır giyimde

³⁶⁶ Kahraman Arslan, Küresel Rekabet Baskısı Altında Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Yeni Yol Haritası, **MÜSİAD Araştırma Raporları**, Kasım, İstanbul, 2008, s.14-160.

³⁶⁷ Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Türkiye Sanayi Strateji Belgesi 2015-2018”, 2015 http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf Erişim Tarihi:16/10/2019

³⁶⁸ Sanko İplik-Kumaş Fiyatını Düşürdü. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/133034.asp> Erişim Tarihi:14/05/2019

4. büyük ihracatçı konumundadır ve dünya tekstil ithalatında 7. sırada yer almıştır.³⁶⁹ Adil Sani Konukoğlu, gazetecilerle yaptığı konuşmada, tekstil sektöründe Eylül 2000’de başlayan ve devam eden bir duraklama dönemi yaşandığını, 2007 yılının tekstilin en kötü dönemi olduğunu belirtmiştir. 2008 yılındaki küresel ekonomik krizle birlikte tekstil sektörünün dibe vurduğunu belirterek bu krizi küçülterek atlatmak istedikleri aynı zamanda tekstilden de kopamadıklarını da şu cümlelerinde net olarak anlaşılmaktadır:

“Tekstil sektörü dibe vuracağı kadar vurdu zaten... Önümüzdeki süreçte tekstilin bitme şansı yok. Mutlaka bir yükselişe geçecek. Tekstili elimizin tersiyle itip, öldü bitti deme şansımız yok. Çünkü tekstil her zaman ufkı açık bir sektör. Ama önemli olan yenilikçi olmak, ürün geliştirmek.”

Bu sebeple tekstilde rakiplerini ekarte etmek için Ar-Ge gibi bölümlere oldukça yatırım yapmaktadır. Adil Konukoğlu, tekstilde eski ve otomasyon olmayan bölümlerinin büyük kısmını kapattıklarını kaydetmiş ve tekstilde istihdamda azalma olmasına karşın enerji, çimento gibi yeni sektörlerde yatırım yaptıkları için holdingde toplam çalışan sayılarının arttığına da dikkat çekmiştir. Tekstilde 2 yıldır azalan istihdam rakamlarının bin-binikiyüz dolayında olduğunu belirten Adil Konukoğlu, yeni teknolojik yatırımlar yaptıkları için üretim kapasitesinin düşmediğini³⁷⁰ de sözlerine eklemiştir.

İstanbul Tekstil ve Hammaddeleri İhracatçıları Birliği (İTHİB) Başkanı İsmail Gülle, kredi değerlendirme kuruluşlarının Türkiye’nin notunu düşürmesine rağmen ihracat yapan işletmelerin daha fazla üretim, istihdam ve ihracatlarını sürdürmesiyle ekonominin büyüdüğünü, *“Tekstil ve ham maddeleri sektörü olarak 2017, ihracat rekorları kırdığımız bir yıl oldu. Yılsonu itibarıyla 10 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirmiş olacağız”*³⁷¹ cümleleriyle ifade etmiştir.

Türkiye’nin toplam tekstil ve hammaddeleri sektörü ihracatı, 2018 yılının Aralık ayında %9,3 oranında gerilemeyle yaklaşık 789 milyon dolar değerinde gerçekleşmiştir.

³⁶⁹ Arslan, s.14-160.

³⁷⁰ Sanko Tekstilde Küçülme Kararı Aldı, Nisan 2008.

<https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/68083-sanko-tekstilde-kuculme-karari-aldi> ErişimTarihi:14/05/2019

³⁷¹ Tekstilde 2018’in Daha Parlak Geçmesi Bekleniyor, Aralık 2017.

<https://www.dunya.com/ekonomi/tekstilde-2018in-daha-parlak-gecmesi-bekleniyor-haberi-395946> Erişim Tarihi:14/05/2019

2018 yılı Ocak-Aralık dönemi toplam tekstil ve hammaddeleri ihracatı ise %4,0 oranında artış ile 10,5 milyar dolar değerinde kaydedilmiştir.³⁷²

Sanko Holding'in amiral gemisinde ağırlıklı olarak tekstil sektöründeki yatırımlar olduğuna ilişkin açıklama yapan Zeki Konukoğlu:

*"İsko, premium denim kumaşı üretiminde dünya çapında bir marka olmanın dışında küresel büyük markaların da iş ortağı olma özelliğini koruyor. Sürekli kendini yenileyen tutumuyla küresel pazarda lider konumda yer alıyor, ...son yıllarda geliştirdiği marka stratejisiyle yeni projelere imza atıyor. ...tüm giyim markaları tarafından kullanılan Jeggings teknolojisi, İsko'nun Avrupa'da tescilli markasıdır."*³⁷³

Bu sebeple yurtiçinde ve yurtdışında birçok marka ile görülen Türkiye'nin tekstil devlerinden Sanko Holding'in dünyada trend haline gelmesiyle birlikte Türk tekstilin de de piyasa yapıcısı (market maker) konumunda olduğu söylenebilmektedir. Piyasa yapıcısı olma durumunu Konukoğlu şöyle ifade etmiştir:

*"Tabi belirli bir yükü geldiğiniz zaman da farklı sektörlerle kaymanız gerek, tek sektörle olmaz. Çünkü kartopunu büyütürsünüz büyütürsünüz, büyüttükten sonra dağılmaya başlar, hâkim olamazsınız. O kartopu kendi büyüklüğünde devam edecek, siz yeni bir kartopu alacaksınız, onu büyütmeğe başlayacaksınız... Büyüdükçe kontrol mekanizmalarını çoğaltmak gerekiyor ve genel giderler artıyor hâlbuki belirli noktalarda büyük büyük bıraktığınız zaman onları kontrol etmek daha kolay."*³⁷⁴

Aile şirketleri mevcut işinde tatmini sağladığında şirketlerini geleceğe devredebilmek, sermaye birikimlerinin devamlılığını sağlamak için farklı sektörlerde de yatırım yapabilmektedirler.³⁷⁵ Farklı sektörlerde girerek yani farklı şirketlere yatırım yaparak alınan riskin azaltılması ilişkisiz çeşitlenme olarak adlandırılmaktadır. Yani,

³⁷² İTKİB, Toplam Tekstil ve Hammaddeleri Sektörü, 2018 Yılı Aralık Ayı İhracatı Performans Raporu

³⁷³ Sanko 2018'i Yatırım Yılı İlan Etti, Mayıs 2018.

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/05/31/sanko-2018i-yatirim-yili-ilan-etti>

Erişim Tarihi: 13/05/2019

³⁷⁴ Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFyle> Erişim Tarihi: 24/03/2018

³⁷⁵ Fındıkçı, s.41.

sıkça rastlanan tabirle “yumurtaları aynı sepete koymama” anlamını taşımaktadır.³⁷⁶ Ayşe Buğra, özel sektör temsilcilerinin farklı alanlarda yani ilişkisiz sektörlerde faaliyet göstermelerini “*portfolyo yönetimi*” olarak adlandırdıklarını belirtmiş ve bu çerçevede “yumurtaları aynı sepete koymama” tabirinin sıklıkla kullanıldığını da dile getirmiştir.³⁷⁷ Farklı alanlarda faaliyet gösterdiklerini “*Uçak havalanırken ağırlıkları atmakta yarar vardır*” şeklinde özetleyen Abdülkadir Konukoğlu, Sanko Holding’in geçtiği aşamalar süresince oluşan duruma bağlı olarak farklı ve yeni sektörlerle ayak bastıklarını dile getirmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucu, yeni ve farklı sektörlerle girebilme kimi durumlarda bazı şirketlerin satılıp bazı şirketlerin alınmasıyla gerçekleşebilmektedir.³⁷⁸

Azımsanmayacak derecede önemli olan tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim maliyetlerinin yüksekliği, sektörün boynunu büken en önemli nedenlerden birisi sayılmaktadır. Yeni sermaye yoğun teknolojilerin kullanılması üretim maliyetlerinin yükünü epey bir artırmaktadır. Sanayinin üretimini arttırmak, ürün çeşitliliği yelpazesini geliştirmek, maliyetleri azaltırken aynı zamanda kaliteden ödün vermemek için iki şey gerekmektedir. Kaliteli bir eğitimin ürünü olan “nitelikli emek” ve Ar-Ge’nin ürünü olan “gelişmiş teknoloji”. Milli ekonomi açısından “Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sanayi” büyük önem taşımaktadır, buna karşın tekstil sektöründe eğitim öğretim ve Ar-Ge faaliyetlerinde oluşan zafiyetin, eksikliklerin nedeni ise, bu faaliyetler için ayrılmış kaynakların oldukça düşük olmasıdır.³⁷⁹ Türk tekstil ve hazır giyim sektöründe üretim maliyetini yükselten ikinci önemli neden ise enerjidir. Üretim maliyetlerindeki yüksekliğin sebebinin Türkiye’nin enerjiyi dışarıdan alması, bu sebeple enerji fiyatlarında meydana gelen artışın, maliyetleri yükseltmesi olarak görülmektedir. Bu durum, ülkenin bu sektörde fiyat rekabeti konusunda dezavantajda olduğunu göstermektedir. Uluslararası rekabetin artması, sektörde üretim maliyetlerinin düşürülmesi gerektiği konusunun altını çizmektedir. Fakat maliyetlerin düşürülmesi, günümüzde artık sektörde ucuz emek avantajından yararlanma yolunun önemini azaltmış, işletmeler için yeni ürünlerin geliştirilmesi, tasarım, ürün ve hizmet kalitesi, müşteri odaklı ürün ve hizmet imalatı ve

³⁷⁶ Öztürk, doktora tezi, s.66-67.

³⁷⁷ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, Fikret Adaman (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.265.

³⁷⁸ Konukoğlu Tügiad’ın Konuğu Oldu, Aralık 2012.

<https://www.marasgundem.com.tr/egitim/konukoglu-tugiadin-konugu-oldu-321689h>

Erişim Tarihi:17/12/2018

³⁷⁹ Arslan, s.14-160.

pazardaki ürünün ömrü gibi faktörler oldukça önem arz etmiştir.³⁸⁰

Sanko Holding’de tekstil alanındaki çeşitlenme arzusu özellikle belirtmek gerekirse iplik fabrikalarına yapılan bütünleşmelerle sürmüştür.³⁸¹ Abdülkadir Konukoğlu, tekstil ve makina sektörünün bazı dönemlerde Türkiye ekonomisinin büyümesinin önünde gittiğini fakat tekstilde entegre tesislerden uzak durduklarını, herşeyi ben yapayım düşüncesinin kendilerinde olmadığını, kendilerinden ürün alan müşterilerine rakip olmamak gerektiğini ve bir sektörde çok büyümenin dağılmayı getirdiğini Sümerbank örneğiyle aktarmıştır.³⁸² Buna bakarak, Sanko Holding’in tekstil, sektörü gibi önemli yatırımların yanı sıra, bilişim, sağlık, finans, eğitim, AVM, gayrimenkul, gıda ve inşaat, ambalaj, iş ve tarım makinaları gibi üretimin de enerjiye ihtiyaç duyulan sektörlere girişimlerini gerçekleştirmiş olduğu ve çeşitlenme derecesini gerek ilişkili gerek ilişkisiz sektörler olacak şekilde arttırdığı söylenebilmektedir.³⁸³ Enerji sektörü ise yatırım yaptığı sektörlerin başında gelmektedir. Sanko Holding’in vizyonunda, daimi bir şekilde ilerlemek, yönetimi sonraki kuşağa devrederken artan oranda daha büyük ve daha güçlü olma arzusu yatmaktadır.³⁸⁴ Her ne kadar entegre tesislerden uzak durduklarını söyleseler de ilk birikimlerinden bu yana yaşanan süreçte elde edilen sermaye birikimi ile (yani sermayenin yoğunlaşması) entegre tesislerle büyümelerini sürdürmüşlerdir. Pamuk, iplik, dokuma, boyama gibi birimlerden oluşan ve entegre tesislere dönüşerek, buradan sağlanan birikim, daha sonradan sınai girişimlere adım atmaya yani dayanıksız tüketim mallarına (tekstil, gıda) ve ara mallara (çimento, yapı malzemeleri) ilişkin olmuştur. Daha sonra birikim, dayanıklı tüketim mallarının üretimi için yatırıma dönüşmüştür. Holding cirosu içinde büyük oranda yer tutan tekstilin payı, zamanla farklı sektörlerle yayıldıkça tekstilin payının azaltıldığı

³⁸⁰ Güçgeldi Bashimov, “Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü: ASEAN-5 Ülkeleri İle Karşılaştırılmalı Analiz”, **Adnan Menderes Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2017, s.1-15.

<https://dergipark.org.tr/download/article-file/339677> Erişim Tarihi:13/05/2019

³⁸¹ Öztürk, age, s.201.

³⁸² İş’te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi: 27/03/2018

³⁸³ Sanko Holding, İş ve Tarım Makinaları.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sektorel-is-ve-tarim-makinalari-sanko-makina.aspx>

Erişim Tarihi:17/01/2019

³⁸⁴ Sanko Holding, Onursal Başkan’ın Mesajı.

<http://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-onursal-baskan.aspx> Erişim Tarihi: 15/03/2018

söylenilmektedir.³⁸⁵ Çünkü sadece tekstil gibi emek yoğun sektörlerde ilerlemek ulusal düzeyde metaların satışı yani realizasyon krizine yol açabilmektedir. Zamanla birikmiş sermayenin dayanıklı tüketim mallarının imal edilmesi sebebiyle yatırıma çevrilmesi de *montaj sanayi*³⁸⁶ şeklinde olmuştur. Bu da ticari sermayenin sanayi sermayesine dönüştüğünün bir aşamasını göstermektedir.³⁸⁷

Zeki Konukoğlu, 2018 yılı içinde tekstilde, enerji, çimento, ambalaj sektöründe ve diğer sektörlerde milyon dolarlık yatırımlarını gerçekleştireceklerini açıklamıştır. “*Sanko Holding olarak 2018’i yatırım yılı ilan ettik*” diyen Zeki Konukoğlu, ekonominin bunalımda olduğu dönemlerde yatırımları hızlandırarak, geleceği planladıklarını kaydetmiştir. 2018 yılı itibariyle yatırımların bir kısmının gerçekleştirileceğini, kalan kısmını ise 2019’da bitirebileceklerini belirten Konukoğlu konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır:

“Tekstildeki yatırımlarımız yenileme ve tevsii³⁸⁸ olarak iki bölümden oluşuyor. Enerjide tevsii olarak jeotermal ve rüzgâr santralleri yatırımlarına devam ediyoruz... Çimentoda çeşitlendirme, kısmi kapasite artışı ve yenilemelerle birlikte yeni otomasyon yatırımları olacak. Ambalajda kapasite artışı ve çeşitlendirme yatırımlarımız var.”³⁸⁹

Merkezi Gaziantep olan Sanko Holding, ülke genelinde büyük güce sahiptir. Bu bakımdan Sanko Holding, birçok sektörde kontrol edilen şirket sayısı ve bu şirketlerin ekonomik kalkınmada üstlendikleri rol bakımından çok faaliyetli firmalar arasında yer aldığı söylenebilmektedir. Ülkedeki çok faaliyetli firmaların ekonomideki önemine ilişkin Buğra, bazı verileri değerlendirmekte fayda olduğunu söylemektedir.³⁹⁰ Bu verileri aşağıda görmek mümkündür.

³⁸⁵ Sanko Hangi Sektörlerde Büyüyor?, Ekim 2008.

<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Sanko-hangi-sektorlerde-buyuyor/51664>

Erişim Tarihi:28/06/2019

³⁸⁶ Dayanıklı tüketim mallarının hemen hemen bütün girdilerinin yurtdışından ithal edilmesi ve sonrasında ülke içinde birleştirilip ürünün son haline dönüştürülmesi montaj sanayi tanımıdır.

³⁸⁷ Öztürk, age, s.72-73.

³⁸⁸ Genişletme, yayma anlamına gelmektedir.

³⁸⁹ Sanko 2018’i Yatırım Yılı İlan Etti, Mayıs 2018.

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/05/31/sanko-2018i-yatirim-yili-ilan-etti>

Erişim Tarihi:12/05/2019

³⁹⁰ Buğra, *Devlet ve İşadamları*, s.257.

Bu yapıyla Sanko Holding'in 4 şirketi, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasına girmiştir.³⁹¹ Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin 2014 yılı verilerinden derlediği Türkiye'nin 1000 Büyük İhracatçı listesinde Sanko Dış Ticaret 33., Sanko Tekstil İşletmeleri Sanayi ve Ticaret 221. sırada yer almıştır.³⁹² Sanko Holding'in, Ekonomist Dergisi ile Türk Ekonomi Bankası işbirliğinde, 13'üncüsü düzenlenen ve 2015 yılı verileri baz alındığı "Anadolu'nun En Büyük 500 Şirketi Araştırması Ödül Töreni"nde 12 şirketinin adı geçmektedir. "Anadolu 500'e En Fazla Şirket Gönderen Gruplar" kategorisinde birincilik ödülü almıştır.³⁹³ Sanko Holding'in bugünkü başarısının ardında, Sani Konukoğlu ve O'nu örnek alan sonraki kuşakların mantıklı, sabırlı ve sistematik çalışması yatmaktadır. Bu açıdan Sanko Holding ve Türkiye ekonomisine, alanlarında emsal olabilecek ve kılavuzluk edebilecek şirketler kazandırılmıştır.³⁹⁴

2.4.3. Sanko Holding'de Uluslararasılaşma Eğilimleri

Sanko Holding öncesi, Konukoğlu'nun ilk birikimini sağlayan gelişmeler önceki bölümlerde ele alınmıştır, gelişen ticaretle birlikte uluslararası ekonomiye eklemlenmeyi mümkün kılan süreç yaşanan değişimler üzerinden bu bölümde ele alınmaktadır.

Kapitalizmin 1970'lerde yaşanan krizine cevaben üretim süreçlerinin ve emek süreçlerinin esnekleşmesi gündeme gelmiştir. Bu dönüşüme bağlı olarak dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin dönüşümü de boy göstermiştir. Yeniden yapılanma bu anlamda Türkiye'de 1980'li yıllar piyasanın genişlemesi olarak görülmektedir. İhracata dayalı büyüme süreci olarak adlandırılan dış pazara yönelik birikim sürecinde piyasa ülke sınırlarını aşan bir içerik kazanmaktadır.³⁹⁵ Bu durumda sermayenin uluslararasılaşması, sermayenin köken ülkesi açısından "*içeriden dışarıya*", uluslararasılaşan sermayenin gittiği ülke açısından ise "*dışarıdan içeriye*" olarak yani karşılıklı etkileşime dayanan

³⁹¹ Türkiye'nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu, Haziran 2017.

<https://www.sanko.com.tr/tr/anasayfa.aspx> Erişim Tarihi:25/02/2018

³⁹² Anadolu'nun En Büyük 500 Şirketi, Eylül 2015.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/haberler/id/anadolu-nun-en-buyuk-500-sirketi-11>

Erişim Tarihi:30/01/2019

³⁹³ Sanko Holding, Birincilik Ödülü Aldı, Şubat 2017.

<http://www.gaziantepsabah.com/sanko-holding-birincilik-odulu-aldi.html> Erişim Tarihi: 26/10/2017

³⁹⁴ Sani Konukoğlu Vakfı, Sani Konukoğlu- Özgeçmiş.

<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=MQ&sayfa=Mg> Erişim Tarihi:10/01/2019

³⁹⁵ Fuat Ercan, "Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Hukuk Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Toplumsal Reformlar II", *İktisat Dergisi*, 2003, s.18.

diyalektik bir süreç olarak işlemektedir. Bu anlamda, belirli ulusal mekânlarda bulunan ve birikim açısından belirli bir düzeyi aşmış/uluslararasılaşmış sermaye ile diğer ülkelerden kaynaklanan ancak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren sermayeler arasında, gittikçe bir entegre olma hali söz konusu olmaktadır.³⁹⁶ Böylece ülke içindeki sermaye grupları sermayenin uluslararası toplam sosyal döngüsüne eklemlenmiştir. Bu durum sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması noktasında devletin yeniden yapılanmasını da beraberinde getirmektedir.³⁹⁷

Türkiye’deki yatırımlara bakılarak, holdingler arasında görülen, birtakım yeni stratejik sektörlerin farkedilerek bu sektörlerle doğru bir yöneliş olduğu söz konusudur. Kârlı görülen ve büyüme endeksine sahip, geleceği olan, telekomünikasyon, enerji gibi alanlarda özelleştirilen devlet işletmeleri, bu holdinglerin ileriki hedeflerinde, plan ve programlarında öne çıkmaktadır. Bir diğer özellik ise, iç pazardaki bağımlılığın azalıp, gün geçtikçe daha çok uluslararası pazarlara yönelmek olmaktadır. Özellikle 1990’ların sonlarına bakıldığında ihracat ve uluslararası üretimlerde artış görülmektedir.³⁹⁸ Bu noktada sermayenin uluslararasılaşma doğrultusunda attığı adımlarda birtakım talepleri doğabilmektedir. Bir başka deyişle sermayenin uluslararasılaşmasıyla birlikte oluşan süreçte sermaye içerisinde birtakım çelişkiler çıkabilmekte bu çelişkiler de devletin içselleştirme mekanizmalarıyla giderilmektedir. Devlet, sermayenin talepleri doğrultusunda, kendisini yeniden yapılandırmaktadır.³⁹⁹

Sanko Holding’in sermaye döngüsüne bakıldığında büyük oranda ulusal çapta gerçekleştiği görülmektedir. 1970’li yıllarda tekstil sektörü ile elde edilen birikimi, 1997 yılında (Güneydoğu Ytong’u kurarak) ilk kez uluslararası bir şirketle iş birliği gerçekleştirerek inşaat sektörüne entegre etmiş, bu sektörlerde de ihracat yoluyla büyümüş ve sağlık, imalat, eğitim, enerji gibi sektörlerle uzanmıştır. Yine bu yıl da Pure

³⁹⁶ Ümit Akçay, “Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi”, **Praksis**, Sayı:30-31 2013, s.20.

³⁹⁷ Tolga Tören ve Melehat Kutun, ““Yeni Türkiye”yi Anlamak: Söylem ve Gerçeklik Arasında Alternatif ve Sınıf Merkezli Bir Çerçeve Önerisi”, Tolga Tören ve Melehat Kutun (Derleyenler), **“Yeni” Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar** içinde, İstanbul: SAV Yayınları, 2016, s.39.

³⁹⁸ Derya Gültekin Karakaş, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma”, **Praksis**, Sayı: 19, 2009, s.114-115.

³⁹⁹ Akçay, s.24.

Cotton olarak bilinen yağ fabrikası da imalata geçmiştir.⁴⁰⁰ Sanko Holding'in kapasitesi ve ihracat yaptığı pazarları arttıkça, dünya ölçeğinde rekabet etme gücü de artmaktadır. Bu da başka bir deyişle teknoloji ve Ar-Ge gibi bölümlerde yatırımı arttırmak anlamına gelmektedir. Sanko Holding'de uluslararasılaşmanın getirdiği bu yatırımlar, Ar-Ge gibi bölümlere yatırım yaparak yeni ürünler çıkarılmasını gerektirmiştir. Buradan çıkarılan sonuca bakarak, Antepli dokumacının asgari sermayesiyle kurulan Sanko Holding artık büyük sermayelerle rekabet etmektedir.

2001 yılında Sanko Holding ve Akfel Grubu Uzakdoğu'da dayanıklı tüketim malları imal eden "Haier" firması ile iş birliğine gitmiştir. Sanko Holding'in daha çok payla Akfel'le birlikte ortak olduğu Akfel pazarlama şirketi, ilk olarak birçok Haier marka klimayı Türkiye'de pazarlayacak, şirket, bu doğrultuda da Gaziantep'te oldukça geniş kapasiteli montaj ağırlıklı bir klima fabrikası kuracaktır. Fabrikada üretilecek olan split tipi klimaların hedef ihracat kıtaları Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya olacaktır. Abdülkadir Konukoğlu:

*"Türkiye üzerinden Arap ülkelerine, İran, Irak ve sıcak ülkelere ihracat kolaylığı yönünden ülkemizde böyle bir tesisin kurulması büyük bir avantaj. Türkiye açısından büyük bir döviz kaynağı olacak"*⁴⁰¹

demıştır. Su konusunda ise Nestle firmasıyla kâr gayesi gütmeyen, ekonomik krize rağmen Nestle firması ile Sansu'nun, 2001 yılında Türkiye'ye yabancı sermayenin girebildiğini göstermek amacıyla ortak olduklarını söylemiştir. Abdülkadir Konukoğlu, *yıldızlara dahi ihracat yapılsa oraya da ihracat yapma konusunda gönüllü olduklarını* belirterek hedeflerindeki büyüklüğü ifade etmiştir.⁴⁰²

2008 yılında küresel ekonomik krize rağmen Sanko Holding çatısı altındaki Çimko Çimento, İtalyan Cementerie Aldo Barbetti ile iş birliğine gitmiştir. Barbetti, Sanko Holding'in Adıyaman ve Kahramanmaraş'ta mevcut çimento fabrikalarına %40'ın altında oranla ortak olmuştur. Konukoğlu, ihracatı hedeflediklerini, bu entegrasyonla

⁴⁰⁰ Doğan, s.138.

⁴⁰¹ Sanko Holding'e Çinli Ortak, Haziran 2001.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sanko-holdinge-cinli-ortak-39248473> Erişim Tarihi: 27/06/2019

⁴⁰² Sanko: Hedefimiz Yabancı Yatırımcı, Mayıs 2002.

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a145999.aspx> Erişim Tarihi: 27/06/2019

yapılacak yatırımları ulusal mekânın dışında, uluslararası alanda da düşündüklerini kaydetmiştir.⁴⁰³ Yine bu yılda Airfel, Avrupa’da ve İtalya’da oldukça büyük sayılan kombi üreticilerinden Riello arasında ortaklık kurulmuştur. Airfel, ulusal pazarda ilk elden Riello adıyla tanınacak kombilerin tanıtımını ve satışını yapmanın yanı sıra imalatına başlamayı da hedeflemektedir.⁴⁰⁴

Sanko Holding’in, İnci Grup ile birlikte Fildişi Sahili’nde beton santralini kurmuş ve santralin açılışı, Türkiye’nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Alassane Dramane Ouattara tarafından yapılmıştır. Abidjan’da Sanko Holding gibi güçlü bir firmanın bu şekilde yatırım yapmasının Türkiye’nin namını yükselttiğini söyleyen Erdoğan, beton santralinin onlar için bir artı olmasına karşın, kendilerinden yine bu ticari merkezde camii inşa etme sözü aldığını da belirtmiştir. Devamında ise Abdülkadir Konukoğlu, açılışa iki ülkenin cumhurbaşkanının katılmasının büyük şeref olduğunu belirterek *“Bu yatırım aynı zamanda Türkiye’den Fildişi Sahili’ne çimento ihracatı için kapı olacaktır”* şeklinde konuşmuştur.⁴⁰⁵

Tüm bu gelişmelere bakılırsa, Avrupa pazarının artan ihtiyacına karşılık veren Sanko Holding’in ihracatı önemli bir artış sağlamış, uluslararası alanda yaptıkları birçok farklı ortaklıklarla yeni pazarların hedeflendiği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında bazı alanlardan çıktıklarını bazı alanlara girdiklerini (ısıtıcı ve soğutucu markasını Japonlara satıp sonrasında Başak traktörü satın aldıklarını) ve bu işi büyütmeyi hedeflediklerini belirten Abdülkadir Konukoğlu genel olarak tüm konuşmalarında, bir işverenin daima almayı da satmayı da iyi bilmesini gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰⁶

Sanko Holding, esas anlamda yoğunlaştığı temel sektörü tekstilde ve diğer alanlarda üretken yatırımlarını uluslararası anlamda yoğunlaştırmış ve hâlâ da birçok

⁴⁰³ Sanko’ya İtalyan Ortak, Haziran 2008.

<http://v3.arkitera.com/h30457-sankoya-italyan-ortak.html> Erişim Tarihi: 27/06/2019

⁴⁰⁴ Sanko, İtalyan Riello İle Kombide Ortaklık Kurdu, Şubat 2008.

<https://www.dunya.com/ekonomi/sanko-italyan-riello-ile-kombide-ortaklik-kurdu-haberi-41286>

Erişim Tarihi: 29/06/2019

⁴⁰⁵ Tesisin Açılışını Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ouattara Yaptı, Mart 2016.

<http://www.marasyenigun.com/tesisin-acilisini-cumhurbaskanlari-erdogan-ve-ouattara-yapti/6461/>

Erişim Tarihi: 29/06/2019

⁴⁰⁶ İş’te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi: 27/03/2018

ülkede uluslararası projeler aracılığıyla bu genişlemesini sürdürmektedir. Abdülkadir Konukoğlu, Ar-Ge ve tanıtım faaliyetlerini üzerine yoğunlaşacaklarını belirterek, uluslararası mecrada tanıtım ve pazarlama konusunda 35 ofisleri olduğunu bildirmiş ve *iyi yetişmiş nitelikli personeller sayesinde diğer ülkelerdeki gelişmeleri yakından takip ederek sektörlerin gidişatını belirlediklerini*⁴⁰⁷ sözlerine eklemiştir. Bu noktada nitelikli eleman gerekliliğinin altını önemle çizmiştir. Sanko Holding'in, yatırımlarına hız kesmeden devam ettiğini belirten Abdülkadir Konukoğlu, ilk olarak Sanko Pazarlama Şirketi'ni daha sonra holding bünyesinde olan 37 şirketi de tek tek halka açacaklarını açıklamıştır. Çünkü yabancı ortaklık tekliflerinde kendilerine “Kaç şirketiniz halka açık” şeklinde soruların gelmekte olduğunu, ciddi ortaklıklar yapabilmeleri için de borsaya açılmak gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁰⁸ Örneğin, Türkiye’de borsada işlem gören şirketlerin büyük çoğunluğu “halka açık” şirketler olmaktan öte hisselerinin küçük bir kısmı borsada olan, holdinglerin denetimi elden bırakmadan para kazanmasına imkân veren şirketlerdir.⁴⁰⁹ Sanko Holding’in finans sektörüne doğrudan girmedikleri bilinse de dolaylı yoldan ilişkileri olduğu bilinmektedir. Borsada işlem gören şirketlerin ve holdinglerin bazı bilgileri halka açıktır. Sanko Pazarlama İthalat İhracat A.Ş.’nin de %25’lik payı borsa da işlem görmektedir ve halka açık bir şirket konumundadır.⁴¹⁰

Özetle, Türkiye’nin büyük sermaye gruplarına bakıldığında, üretim alanında artarak devam eden uluslararasılaşma 2000’li yıllarda hızlanmış, ara malı, dayanıksız tüketim malı ve az da olsa dayanıklı tüketim malı üretimlerine yoğunlaşmış ve bununla beraber ticaret ve finans alanındaki uluslararası yatırımlar da yeni bir hareketlilik kazanmıştır.⁴¹¹ Görüldüğü üzere, Sanko Holding dünyada önde gelen şirketlerle kurduğu ortaklıklarla küresel genişlemede büyük bir yol katetmiştir. İç pazar üretiminde devletin teşvik politikalarını desteklediği gibi uluslararasılaşma sürecinde de bu sürecin getirdiği her türlü konu için hükümet ve işveren örgütleriyle yakın ilişkilerde bulunmuştur. Sanko Holding bu süreçte dış pazarın ve iç pazarın her daim artan ihtiyacına karşılık vermiştir.

⁴⁰⁷ Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019.

<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanladevam-ediyorlar-2033553?page=15> Erişim Tarihi:19/06/2019

⁴⁰⁸ Sanko Yabancı Ortakla Büyüyecek, Eylül 2010.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/32465.asp> Erişim Tarihi:25/06/2019

⁴⁰⁹ Öztürk, doktora tezi, s.211.

⁴¹⁰ Doğan, s.144.

⁴¹¹ Öztürk, doktora tezi, s.237.

Böylece, Sanko Holding’de uluslararasılaşmanın sağladığı olanak, işleri genişletme, farklı yatırım alanlarına yönelmeye sebebiyet vermiştir.

2.5. SANKO HOLDİNG’İN TOPLUMSAL İLİŞKİLER ALANINA YÖNELMESİ: SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİ

Sani Konukoğlu, Sanko Holding’in sosyal hizmetlerini düzenlemek amacıyla 1989’da Sani Konukoğlu Vakfı’nın kurulmasını sağlamıştır. Sani Konukoğlu Vakfı aracılığıyla eğitimden sosyal yardımlaşmaya kadar birçok çeşitli alanda topluma katkısı olacak projeler gerçekleştirilecek ve Türkiye’nin geleceğine yatırım yapılacaktır. Bu vakıf sürdürülebilirlik merkezinde kurumsallaşmayı daha ileri düzeylere götürerek kurumsal yapısını sağlamlaştırmak istemektedir. Bunun için de grup şirketleriyle birlikte iş birliği ve insan kaynaklarının sağladıklarıyla daha yıkılmaz bir istikbali kurmak kararlılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca Sanko Vakfı yılda yaklaşık 1.500 kadar öğrenciye maddi destek sağlamaktadır.⁴¹²

“İşin Hilesi Dürüstlüktür” cümlesini mottosu olarak belirleyen vakfın kurucusu Sani Konukoğlu, sağlığında yaptığı sosyal hizmetler neticesinde Bakanlar Kurulu’na “Devlet Üstün Hizmet Madalyası ve Beratı” na layık görülmüştür. Madalya ve Berat, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Çankaya Köşkü’nde Mütevelli Heyet Başkanı Abdülkadir Konukoğlu’na takdim edilmiştir.

İlk olarak vakfın kendine belirlediği hedefleri eğitim, sağlık ve gıda alanında olmuştur. Eğitim alanında üçü fakülte binası olmak üzere 22 okul yaptırarak, Milli Eğitim’in hizmetine sunmuştur.⁴¹³ Ayrıca firmasının adı ile 1988 yılında kurulmuş olan Sankospor’un yönetim kurulu başkanlığını üstlenen Sani Konukoğlu, diğer sanayicilerle birlikte 1989’da Gaziantep Sanayi Odası’nın kurulmasında öncü olmuştur. 1995 yılında Sani Konukoğlu Vakfı yaptıkları hizmetler sonucu vergiden muaf tutulmuştur.⁴¹⁴ 1996

⁴¹² Hangi Vakıf Ne kadar Burs Veriyor, Ağustos 2010.

<http://www.gazetevatan.com/hangi-vakif-ne-kadar-burs-veriyor-325247-gundem/>

Erişim Tarihi:19/06/2019

⁴¹³ Sani Konukoğlu Vakfı’ndan Şevkat Eli, Haziran 2019.

<https://www.haberler.com/sani-konukoglu-vakfi-ndan-sevkat-eli-12136064-haberi/>

Erişim Tarihi:19/06/2019

⁴¹⁴ Sani Konukoğlu Vakfı, Sosyal Sorumluluk.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sani-konukoglu-vakfi.aspx> Erişim Tarihi:11/11/2019

yılında Özel Sani Konukoğlu Hastanesi hizmete sunulmasının yanı sıra birçok fakir aileye de gıda yardımı yapıldığı bilinmektedir. Sani Konukoğlu Vakfı, 1997 yılında 4500 vakfın bulunduğu kategoriden Türkiye genelinde “Yılın Vakfı” seçilmiş ve Türkiye’de en çok yardım yapan ilk 10 vakıftan birisi olmuştur. 2001 yılında Özel Sanko Okulları, 2012-2013 döneminde Özel Sanko Fen ve Teknoloji Lisesi hizmete açılmış, 2013 yılında da Özel Sanko Üniversitesi kurulmuştur.⁴¹⁵ Fakat kurulan okul, hastane gibi kurumların “özel” başlığı taşımamasının, toplum açısından tüketime yönelik hizmetler olduğu söylenebilmektedir. Sanayinin birçok farklı dalında faaliyetlerini gerçekleştirerek oldukça büyüyen Sanko Holding, şirketin hedefleri yönünde ilerlemektedir. 2008 yılında Ayşe Tarcan Aksakal’ın, Abdülkadir Konukoğlu ile söyleşisinde 65 yaşından sonra işleri bırakıp, kendisine danışılmasını ve hayır işleriyle uğraşmak istediğini belirtmiştir.⁴¹⁶ Ve 2013 yılında Sanko Holding Yönetim Başkanlığı’ndan emekli olmuş, kalan vaktini vakfın sosyal hizmetlerine adanmıştır. Abdülkadir Konukoğlu 52 yıl faal çalıştığı süre boyunca Türk iş dünyasına fedakârlıklar yapmıştır. Gaziantep’in ekonomik olarak kalkınmasına, yatırım yaptığı iş alanlarıyla istihdamı sağlamada ve kentin sosyal hayatına katkı sağlamadaki çabası aynı zamanda Türkiye ekonomisinin ve sanayisinin kalkınması ve büyümesine de vesile olmuştur. Mesleki hayatındaki doğru nokta atışlarıyla “Gaziantep’te bir güneşin doğmasına öncülük ettiği” söylenmektedir.⁴¹⁷ Babasının ölümünden sonra yönetim kurulu başkanlığına seçilen, iş hayatında her zaman girişimci ve katılımcı zihne sahip olan ve bu doğrultuda ilerleyen Konukoğlu, birçok meslek örgütü ve sivil toplum kuruluşunda önemli vazifeleri yerine getirmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019.
<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanla-devam-ediyorlar-2033553?page=10> Erişim Tarihi:19/06/2019

⁴¹⁶ Fazla Dağıldık Artık 4 Sektörde Büyüyeceğiz, Haziran 2008.
<https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/fazla-dagildik-artik-4-sektorde-buyuyecegiz>
Erişim Tarihi:27/06/2019

⁴¹⁷ Yılın “Vakıf İnsanı” Ödülü Konukoğlu’na, Temmuz 2018.
<http://www.hurriyet.com.tr/yilin-vakif-insani-odulu-konukogluna-40883398> Erişim Tarihi:19/06/2019

⁴¹⁸ Gaziantepspor Kulübü Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Tekstil ve Hammaddeleri İhracatçıları Birliği Başkanlığı, TOBB Tekstil Dayanışma Kurulu Başkanlığı, Gaziantep Tekstil Sanayi İşverenleri Derneği Başkanlığı, Gaziantep Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi Anonim Şirketi Başkanlığı, TOBB Serbest Bölgeler Kurulu Kurucu Başkanlığı, Gaziantep Sanayi Odası Meclis Başkanlığı, TOBB Yüksek Koordinasyon Kurulu Üyeliği, TOBB Sanayi Konseyi Üyeliği, DEİK Yönetim Kurulu Üyeliği, TÜBİTAK Yönetim Kurulu Üyeliği ve Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanlığı, Gaziantep Sanayi Odası Onursal Başkanlığı, Pamuklu Tekstil Sanayicileri Birliği Başkanlığı, TOBB Türkiye Tekstil Sanayi Meclis Başkanlığı, Sani Konukoğlu Vakfı Müttevelli Heyet Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. İş Dünyasının En Çok Konuşulan İşadamları, Aralık 2014.

Üniversite ve meslek kuruluşlarının da yer aldığı çeşitli kurumlar tarafından düzenlenen faaliyetlerde, 50 yılı aşkın çalışma hayatındaki tecrübesini topluma aktaran Abdülkadir Konukoğlu, Türkiye'nin ekonomik meselelerine yönelik alternatif çözümler ve tahlilleriyle, iş dünyasında referans gösterilen bir iş insanı haline gelmiştir. “Paylaşmak Mutluluktur” anlayışını yaşam felsefesi haline getiren ve “Rüzgâr Durmuşsa Küreklere Asılın” sözü ile çalışma isteği ve mücadeleci tarafını gösteren Konukoğlu, şimdiye kadar, 2 kez Milli Prodüktivite Merkezi'nce olmak üzere, ülkemizin bilinen yayın kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üniversiteler tarafından birçok ödüle layık görülmüştür. Hizmete açtığı okullar ve öğrencilere sağladığı maddi destekler neticesinde “Eğitime Hayat Verenler Onur Listesi”ne alınmıştır. Halkın refahı, eğitimi, mutluluğu ve sosyal gelişimi için yararlı hizmetlerde bulunması neticesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nca “Üstün Hizmet Ödülü”, Gaziantep Üniversitesi'nce “Fahri Doktora Ünvanı ve Toplumsal Duyarlılık Ödülü”, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce de “Vakıf İnsan Ödülü” Abdülkadir Konukoğlu'na verilmiştir. Yönetim kurulu başkanlığından 2013 yılının sonlarına doğru ayrılan Abdülkadir Konukoğlu Sanko Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı ve Sanko Holding Onursal Başkanlığı görevlerini yürütmektedir.⁴¹⁹ Onursal Başkan Konukoğlu, yaptığı açıklamada, şirketin dağılmadan bugünlere gelebilmesinin, aile üyelerine ilk olarak sosyal sorumluluk yüklediğini dile getirerek, üretimde kaliteye önem verdiklerini, sosyal sorumluluk bilincinde ise paylaşımcı anlayışın egemen olduğunu ifade etmiştir. Daha çok yatırımla büyümek istediklerini, büyümenin ise istihdamı beraberinde getirdiğini yine bu çerçevede iş konusundaki ilişkilerin diğer kesimlere de fayda sağladığını belirtmiştir. Bunun neticesinde elde edilen birikimin sosyal bir yükümlülük getirdiğini de sözlerine eklemiştir. Bu sebeple Sanko Holding'i kurucularından öğrendikleri ilkeler neticesinde ilerlettiklerini ifade eden Konukoğlu, Gaziantep'ten çıkıp önce Türkiye'ye, ardından dünyaya açıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca uzun ömürlü marka olmanın sosyal

<http://www.milliyet.com.tr/is-dunyasinin-en-cok-konusulan-isadamlari-gaziantep-yerelhaber-539561/>

Erişim Tarihi:17/01/2019

⁴¹⁹ Yılın En İyi İşletmecisi, Yılın En İyi İşadamı, Yılın Girişimcisi, Yılın Altın Adamı, Yılın En Başarılı İşadamı, Stratejik Vizyon Sahibi İşadamı, Yılın Sanayicisi, Beş kez Anadolu'nun En Etkili İş İnsanı, 2018'de Ekovitrin tarafından Türkiye'de Yılın Vakıf İnsanı seçilmiştir.

İş Dünyasının En Çok Konuşulan İşadamları, Aralık 2014.

<http://www.milliyet.com.tr/is-dunyasinin-en-cok-konusulan-isadamlari-gaziantep-yerelhaber-539561/>

Erişim Tarihi:17/01/2019

sorumluluk ekseninde kente ve ülkeye önemli katkılar sağladıklarının altını çizmiş, Zeugma ve Karkamış ile ilişkili bilimsel yayınlara destek olarak Türkiye'nin küresel anlamda tanıtımına aracı olduklarını, ayrıca üniversiteler ve STK'ların da yer aldığı çeşitli kurum ve kuruluşların kültür, spor ve sanat alanındaki faaliyetlerini desteklediklerini anlatmıştır.⁴²⁰

Sanko Holding'in müzenin bilimsel yayınlarına desteği ile yerel yönetimlerle olan birlikteliği gözden kaçırılmaması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep büyükşehir belediyesi eski başkanı Asım Güzelbey, *"Baklava ile nereye kadar. Biz kendimize Bilbao'yu örnek alıyoruz"*⁴²¹ diyerek Guggenheim müzesi ile ünlü olan İspanya'daki Bilbao kentini örnek aldığını ve Gaziantep'i bu anlamda müzeler kenti yapmak istediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, Gaziantep Zeugma müzesi örneğinde olduğu gibi, TEKEL binasının yıkılması ve yerine modern Zeugma müzesinin yapılmasıyla birlikte yeni oluşum "etrafını temizlemeyi" beraberinde getirmektedir.⁴²² Bu bağlamda, Sanko Holding'in verdiği desteğin beraberinde getirdiği "etrafı temizlemek" söylemi ise bölgenin fakir mahallelerindeki evlerin yıkılması, sermayeye, inşalar için verilen ihaleleri yani kentsel dönüşümü ifade etmektedir.

Türkiye ve Gaziantep denilince akla gelen Sanko Holding'in sempatik patronu Abdülkadir Konukoğlu, yardımsever, girişimci, yatırımcı kişiliği, mücadeleci özellikleriyle tanınmaktadır. Fakat Abdülkadir Konukoğlu'nun, Gaziantep'te 2012 yılında tekstil işçileri grevinde Gaziantep OSB'nde bulunan fabrikasında greve çıkan işçilerine: *"Gidin çalışın... Çalışmazsanız fabrikaları Hindistan'a, Suriye'ye taşıyoruz"* demesi. Baraj yapıyoruz, balıklar ölüyor, elektrik enerjisi yapıyoruz, kuşlar ölüyor diyorlar" diyerek çevre katipliğine destek vermesi, Karadeniz köylerindeki halka karşı kaba kuvvet kullanılmasına göz yumması, Gaziantep'te AVM'ler kurulmasına katkı sağlaması, Gaziantep'te imara

⁴²⁰ Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanla-devamediyorlar-2033553?page=14> Erişim Tarihi: 19/06/2019

⁴²¹ Baklavayla Nereye Kadar, Biz Bilbaoyu Örnek Aldık, Ocak 2012. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/705126-baklavayla-nereye-kadar-biz-bilbaoyu-ornek-aldik> Erişim Tarihi: 13/10/2019

⁴²² Tahire Erman, "Küresel ve Yerel Dinamikler Altında 'Anadolu Kaplanları' Kentleri", **İdealkent Dergisi**, Sayı:8, Ocak 2013, s.68.

açılan ve açılacak olan yerleri önce kendisinin alması, buralardan büyük rantlar elde etmesi, iflasın eşiğine gelmiş işyerlerini “yok” pahasına alması... vb. daha sayılamayan birçok nedenden dolayı özellikle de STK’larının tepkisini çekmeye başlamıştır.⁴²³

Türk ekonomisine emsal ve kılavuz olacak şirketler kazandıran Sanko Holding, sağlık ve eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli çalışmalar yürütmektedir. Şimdiye kadar birçok okul yaptırıp Milli Eğitim Bakanlığı’nın hizmetine sunan Sanko Holding, ayrıca 15 cami inşasında da görev almış ve bu camileri halka açmıştır.⁴²⁴ Bilimsel çalışmalara da sponsorluk yapan Sanko Holding bu çerçevede yerel yönetimlerle işbirliğini sürdürmüştür. Ayrıca Abdülkadir Konukoğlu’nun söylemlerinde memleket, din, millet, ülke, aile gibi kavramların sıkça kullanılması da dikkat çekmektedir.

2.5.1. Sanko Holding’e Mekânsal Örüntüler Üzerinden Bakmak

*Dünya’da Türkiye, Türkiye’de Gaziantep.*⁴²⁵

Sani Konukoğlu’nun vefatının ardından bayrağı devralan Abdülkadir Konukoğlu ve kardeşleri, dedeleri ve babaları gibi Gaziantep’te yaşamaktadır. Gaziantep şehri, Cumhuriyet dönemi boyunca, Anadolu’daki sanayileşmenin önderlerinden olmuştur. Sanayi ve ticaret açısından da Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin lideri sayılmaktadır.⁴²⁶ Bu bağlamda Zeki Konukoğlu, Gaziantep ekonomisinin temelinde varolan dinamikler sayesinde yerli ve yabancı sermayelerin korkusuzca Gaziantep’e gelebileceğini söylemektedir.⁴²⁷

Osmanlı Devleti döneminde Gaziantep, Halep eyaletine bağlıdır. Halep’te birçok sanayi merkezlerinin oluşmaya başlaması bu eyaleti oldukça önemli kılmıştır. Birinci

⁴²³ Grevin İlk Kaybedeni: Abdülkadir Konukoğlu, Ağustos 2012.

<http://www.gaziantephaberler.com/grevin-ilk-kaybedeni-Abdulkadir-konukoglu-haberi-23878.html>
Erişim Tarihi: 28/06/2019

⁴²⁴ Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019.

<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanla-devam-ediyorlar-2033553?page=11> Erişim Tarihi: 19/06/2019

⁴²⁵ Dünya’da Türkiye, Türkiye’de Gaziantep, Nisan 2013.

<https://www.internethaber.com/dunyada-turkiye-turkiyede-gaziantep-528308h.htm>
Erişim Tarihi: 28/06/2019

⁴²⁶ Yıldırım ve Örnek, 59-83.

⁴²⁷ Yatırımcıların Gaziantep’i Seçmesinin Nedeni - Kardeş Pazarlar, 2016.

<https://www.dailymotion.com/video/x56zsrs> Erişim Tarihi: 07/11/2019

Dünya Savaşı'ndan sonra, Halep'in Osmanlı devleti sınırları dışında kalması, Halep'in yerine getirdiği işlevleri görebilecek yeni bir ticaret ve sanayi merkezi oluşturma gereği ortaya çıkmıştır. Mübeccel Kıray'ın İzmir araştırmasında belirttiği üzere demiryolu inşasının bölgenin dışa dönüklüğü ve dışa bağımlılığını maksimize eden temel olduğunu belirtmesi,⁴²⁸ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu işlevleri görebilecek, ulaşım ve üretim alt yapısı açısından uygun olan Gaziantep'in bir ölçüde, bu görevleri yüklendiği anlaşılmaktadır. Böylece Gaziantep'in diğer bölgelerle etkileşiminin artmış olduğu söylenebilmektedir. Yabancı sermayenin Türkiye'de kendi demiryollarını döşemesi ulusal pazarın oluşmasında büyük etken olmuştur.⁴²⁹ Akabinde, doğuyu batıya bağlayan ticaret yolunun Fırat nehri yüzünden kesintiye uğraması, nakliyatın aksamaması sebebiyle 1951 yılında Birecik Köprüsü inşasına başlanmıştır.⁴³⁰ Bu gelişmeler sayesinde iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi ve kaybedilen zamanın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Köprü, demiryolu, otoban, alt yapı gibi gelişmeler Gaziantep'in bölge ekonomisinde ön plana çıkmasına yol açmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde mekân edinebilme sermayedarlar için ciddi öneme sahiptir ve sermayedar nerde kârlılık oranı fazlaysa orayı mekân olarak seçebilmeyi kendisine adeta bir hedef haline getirmiştir. Sanko Holding'in merkezi Gaziantep olmasına rağmen Abdülkadir Konukoğlu'nun işleri geliştikçe farklı illerdeki sermayedarlarla ilişkisi gelişmiş ve Gaziantep şehri Konukoğlu'na yetmemiştir. Örneğin, gıda sektöründe sadece su konusunda olan faaliyetlerini çeşitlendirme doğrultusunda girişimleri olduğunu bu bakımdan ses getirecek yatırımlara girmeyi planladıklarını söyleyen Konukoğlu, yatırım mekânının ise Türkiye'nin her yerinde olabileceğini, bölge ayırt etmediklerini kaydetmiştir.⁴³¹ Fakat İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa gibi büyük kentlerle hatta yurtdışıyla ilişkiler ilerlemiş ve bağlantılar kurulmuşsa da Sanko Grubu 1990'ların sonlarına kadar gerçek anlamda incelendiğinde bölgesel bir sermaye grubu niteliğini taşımaktadır. Abdülkadir Konukoğlu, markalarının kendilerinde yükümlülük oluşturduğunu bu sebeple merkezlerini Gaziantep'te bırakarak, Gaziantep'e ödenen

⁴²⁸ Mübeccel B. Kıray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s.27.

⁴²⁹ Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, s.231.

⁴³⁰ Birecik Köprüsü, Haziran 2016.

<http://kopriyet.blogspot.com/2016/06/birecik-koprusu.html> Erişim Tarihi: 08/10/2019

⁴³¹ Sanko Yabancı Ortakla Büyüyecek, Eylül 2000.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/32465.asp> Erişim Tarihi:25/06/2019

vergilerde düşüş yaşamasını engellediklerini ve kentin gelişimine katkı sağladıklarını belirtmiştir. Bu şekilde Gaziantep’e olan vefa borçlarını ödediğini de düşünmektedir.⁴³² Cemal A. Kalyoncu Gaziantep kenti için mekânın önemine dair yapılan bu durumu:

*“Abdülkadir Konukoğlu, standartlaşmış işadamları tanımlarından farklı özelliklere sahip bir şahıstır. Paranın değiştiremediği işadamlarının olmasının yanısıra aynı konumda bulunan çoğu kişiden farklı olarak nereden geldiğinin, nereye gideceğinin ve gitmek istediğinin bilincindedir. Trilyonları olmasına karşın, Gaziantep’te ikamet etmekte olan Konukoğlu, bugünlere gelmesindeki kıstasları, hedefimi daima büyük tuttum ve geriye baktığımda mutsuz olmadım. Zaten başarının üç kuralı var; hırsla çalışacaksın, geriye baktığında nereden geldiğini bileceksin, hangi işle ilgileniyorsan ona konsantre olacaksın”*⁴³³

şeklinde özetlemektedir. Abdülkadir Konukoğlu bu pasaja bakıldığında, toplumsal değerlere uyumlu hareket eden ve halkın arasından gelen biri olarak sergilenmiştir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde yaşanan dönüşüm sürecine bakarsak, birikimin sürekliliğinin sağlanması açısından, Gaziantep’in, Sanko Holding için oldukça önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Sanko Holding şirketlerinin merkezini İstanbul ya da farklı bir büyük şehre taşımayarak aslında Gaziantep’e olan bağlılığını da göstermektedir. Yatırımlar planlanırken “*Dünyada Türkiye, Türkiye’de Gaziantep*” anlayışıyla hareket edilmektedir.⁴³⁴ Nitekim sahip olduğu tüm zenginlikler, Sanko Holding’e sınırsız bir özgürlük yaratmış “yerelleşme” ve “küreselleşme” kavramlarının önem kazandığı, ulusal ve uluslararası pazarda hareket yeteneğini arttırmış ve bu mekânlarda kendini farklı şekillerde varedebilmiştir.

⁴³² Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladi-14-bin-calisanla-devam-ediyorlar-2033553?page=13> Erişim Tarihi: 19/06/2019

⁴³³ Cemal A. Kalyoncu, Paranın Efendileri, 2003. <https://www.islamikariyer.com/klm/paranin-degistiremedigi-is-adami.html> Erişim Tarihi: 05/07/2019

⁴³⁴ Yılın “Vakıf İnsanı” Ödülü Konukoğlu’na, Temmuz 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/yilin-vakif-insani-odulu-konukogluna-40883398> Erişim Tarihi:19/06/2019

2.5.2. Sanko Holding'in Etkinliklerinde Sembolik Anlam Örüntüleri

Küreselleşmenin getirdiği etkiyle, özellikle Üçüncü Dünya olarak bilinen ülkelerinin endüstri bölgelerinde “KOBİ” olarak adlandırılan küçük ve orta boy işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu işletmeler, birbirleriyle bir yandan rekabet ederken, bir yandan da dayanışma halindedirler. Aynı zamanda, dini değerlerden ve yerel ilişkilerden yararlanarak çıkar sağlamaktadırlar.⁴³⁵ Küreselleşmeyle birlikte uluslararası anlamda üretimdeki ilişkilerin artmasıyla ve buna bağlı olarak üretim alanının genişlemesiyle, ülke içinde de büyük ve küçük sermayeler arasındaki ilişkilerde birtakım dönüşümler gerçekleşmiştir. Gaziantep, Konya, Denizli, Kayseri gibi şehirlerin üretim birimleri genel olarak OSB’de yoğunlaşmış, yurtiçi (Marmara-Ege gibi) ve yurtdışı pazarlarda yoğunlaşan büyük sermayelerle irtibatlar kurulmuştur. 1990’lardan 2000’lere kadar olan dönem, Türkiye’de büyük sermayenin egemenliğinin kapsamlarını genişlettiği, üretim, iç ve dış ticaret, finans gibi alanların tümünde saydamlık kazandığı dönemdir. Büyük sermaye egemenliğinin her alanda ilerleyişi büyümekte olan ve büyümek isteyen sermayelerin yeni yöntem ve arayışlarına sebep olmuştur.

1990’lardan itibaren hızlanan özelleştirmeler, 2000’li yıllarda büyük KİT’leri de kapsamı içine almıştır. Buradan en büyük pay her zaman olduğu gibi TÜSİAD çevresinde bulunan sermaye gruplarına düşmüştür. Bunun yanı sıra TÜSİAD’daki büyük sermayenin egemenliği bu yıllarda yeni boy gösteren sermayelerin birtakım rekabetiyle karşı karşıya gelmiştir. Özellikle 1990’lı yıllarda adını duyuran Sanko Holding gibi yeni sermaye gruplarının, TÜSİAD’a karşı mücadelesinin büyük ölçüde arttığı gözlenmektedir.⁴³⁶ Bu rekabet, ekonomik, siyasal ve sosyal alanları da içermektedir. Rekabette yer alan, genelde “İslami” gelenekten gelen ve bu geleneğe bağlılığını sürdüren yeni gruplar, farklı seçeneklerdeki teşekküller ve kurumlara (MÜSİAD gibi) yönelmiştir.⁴³⁷ Bu çerçevede, TÜSİAD bir taraftan yurtdışında temsilcilikler ve ofislerin açılmasında çaba göstermiş, bir taraftan da, Anadolu’da yerel derneklerde birleşen sermayeleri, 2004 yılı içinde TÜRKONFED adı altında toplamıştır. Aynı şekilde, TÜSİAD öncülüğünde 2004 yılı

⁴³⁵ Cengiz, s.15.

⁴³⁶ Öztürk, age, s.219.

⁴³⁷ Age, s.464.

içerisinde, Türkiye'nin her bir yanına dağılmış olan, sektörel bazdaki dernekler SEDEFED adı altında birleştirilmiştir.⁴³⁸

P-M-P* olarak formülize edilen sermaye birikiminin her evresinde devletin faal bir şekilde yer alması, sermaye ve devletin bu evrelerde birbirleriyle çelişkileri ortaya çıksa da çıkarlar konusunda, kendilerini yeniden üretmek için her daim birbirlerini beslemektedir. Bu noktada süreklilik önem arz etmektedir. Devlet ve sermaye birikiminin sürekliliği “karşılığı ödenmemiş emek zamanı” ile dolaysız bir şekilde ilişkili sayılmaktadır. Karşılığı ödenmemiş emek zamanı kullanımı ise *doğanın* artan ölçüde sürecin içine çekilmesi *talantını* hızlandırmaktadır. Her iki işleyişin varlığı bu iki kaynak üzerinde kurdukları denetim-organizasyon yeteneğiyle ilişkili sayılmaktadır. Doğanın ve karşılığı ödenmemiş emek zamanının kullanımı sonucu ortaya çıkan zenginlik sermayeler arasında ve devletin de başrolde olduğu *bölüşüm ilişkilerine* konu olmaktadır. Süreç içinde pay iki değişkene bağlıdır; *yaratılan artı-değer* ve *sermayenin farklı evrelerindeki, sermayelerle kurulan ilişki*.

Girdiği her sektörde istikrarlı bir yükseliş gösteren Sanko Holding'in eski başkanı Abdülkadir Konukoğlu, “Orta ölçekliyen TÜSİAD bizi almıyordu, sonra da teklif geldi, ben istemedim” diyerek TÜSİAD'a karşı tavrını ortaya koymuştur. Dönemin başbakanı Erdoğan'ın Atv'de yayınlanan konuşmasında, “İstanbul sermayesi Anadolu sermayesini dışlıyor. Oysa Antep'te Konukoğlu, Kayseri'de Boydaklar, Manisa'da Zorlu çok büyük isimler” demesi de 1990'larda yeni palazlanan, AKP döneminde yükselişe geçen sermayelerin hükümet tarafından desteklendiğini gösterir şekildedir. Abdülkadir Konukoğlu, Anadolu sermayesinin öne çıkmasıyla, İstanbul sanayisinin artık geri kaldığını, Anadolu sermayesinin sağlam bir şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Konuşmasının ardından yalnızca TOBB'a üye olduğunu, odalar birliğinde çeşitli vazifelerde bulunduğunu ve başka hiçbir derneğe üye olmadığını⁴³⁹ da sözlerine eklemiştir.

⁴³⁸ Öztürk, age, s.238.

⁴³⁹ Şimdi Ben TÜSİAD'ı İstemiyorum, Eylül 2010.

https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/09/27/gecmiste_tusiad_bizi_istemi_yordu_simdi_de_ben_iste_miyorum Erişim Tarihi:09/07/2019

2.5.3. Sanko Holding'in Devlet ve İş İnsanları, Çıkar Grupları İle İlişkileri

Genel olarak bakıldığında, 1980'lerden 2000'lere kadar olan sürecin “uyarlanma” merhalesinde, içe yönelik birikim dönemine ilişkin devlet yapılanması ve yasal çerçeve tedavülden kaldırılır ve düzensiz bir duruma getirilirken, 1990'ların sonlarıyla birlikte yeni döneme ait yapısal reformların ve yeniden düzenlemelerin tedavüle girmesi mevzu bahis olmuştur. Hemen hemen her ülkenin devlet yapılarının uluslararasılaşma taraftarı oldukları görülmüş ve bu taraftarlığı ileri boyutlara götürecek dönüşümlere uğramış, özellikle 1995'ten itibaren bağımsız denetleyici kurumların yaygınlık kazandığı görülmüştür. İş dünyası derneklerinin, devletle aralarındaki aracı rolünden faydalanmalarının sebepleri de, kendi üyelerine karşı meşruiyetlerini elde etmek ve bu meşruiyetlerini güçlendirmek olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁰

Türkiye’de Teşvik-i Sanayi Kanunu da olmak üzere birtakım teşvik edici tedbirler alınmasına karşın sanayi sektörü, birikim, teknoloji, gümrük koruması, altyapı, haberleşme, bilgi gibi birtakım alanlarda yenilikler istediği için kapitalistler sanayi sektörüne yatırım yapamamıştır. Çünkü, henüz Türkiye’de bu koşullar pek oluşmamıştır ve o dönemlerde Türkiye mal üretilecek bir pazar değil, mal satılacak bir pazar durumunda görülmektedir.⁴⁴¹ Türkiye’de burjuvazi sanayiye adım atmak istediği anda kendisini kollayacak devlet aygıtı hep yanında varolmaktadır. Özel sanayi gelişiminin hızlıca altyapısını oluşturmak için verilen krediler başta Dünya Bankası olmak üzere Batı’nın finans kurumlarından sağlanmaktadır.⁴⁴² Türk burjuvazisinin çokuluslu tekellerle işbirliği de İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllara denk gelmektedir. Savaşın sona ermesinden hemen sonra devlet, yabancı yatırımları teşvik faaliyetlerini hızlandırarak, 1947’de Truman Doktrini’ne, 1948’de ise Marshall Planı’na göre yardım sağlama anlaşması gerçekleştirmek ve yardımların karşılığı ise Türkiye’yi uluslararası sermayenin çalışmalarına açmaktır.⁴⁴³

1950'lere kadar ilk birikimlerini, faaliyet alanı üretim olmayan, iç ticaret, yabancı firma temsilciliği, müteahhitlik gibi sektörlerden sağlayan holdingler,

⁴⁴⁰ Amatori ve Jones, s.429.

⁴⁴¹ Mustafa Sönmez, **Kırk Haramiler, Türkiye'de Holdingler**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1990, s.112.

⁴⁴² Age, s.114.

⁴⁴³ Age, s.70-71.

1950’lerden itibaren uluslararası tekellerle kurulan bağlantılar ve bütünleşmelerle birlikte sanayinin yoğunlukta olduğu çalışmalara yönelmiştir.⁴⁴⁴ Gün geçtikçe daha da büyüyen holdinglerin dünü ve bugününde devletin şemsiyesi, koruyuculuğu, desteği varolmuştur, kapitalizmin doğası gereği de yarın da böyle olacağı söylenebilmektedir. Çünkü, kapitalizm her daim emeğin sermaye tarafından sömürüldüğü yapının yeniden üretim olanaklarını oluşturmaktadır. Böylece sermayedarın, sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması koşullarını da yaratmaktadır. Devletin sermaye birikiminin oluşmasındaki katkısı, Türkiye gibi ülkelerde hem dolaysız hem de saydam olarak görülmektedir. Türkiye tarihinde devletin kapitalizmin ilerlemesinin başını çektiği 1920’li, 1930’lu yıllarda ilk birikimlerini gerçekleştiren holdinglerin, sermaye birikimi 1950’li, 1960’lı yıllarda sıçramalar yapmış ve 1970’li, 1980’li yıllarda hızlanmıştır. Bu süreçte devletin rolü sermaye birikimine sağladığı katkılar dolayısıyla çok çeşitli şekiller almıştır. Bu katkılardan ilki, sanayiye giden yolu açmak olmuştur. Bu yolda ilerlemeyi göze alamayan özel sektöre, daha sonra ticareti ve hizmet sektörünü bırakmış, açtığı yolda kendisi sanayici olarak ilerlemiştir. Özel sektör, sanayiye adım atacak gücü elde edince, sanayi yolunda ilerlemeleri için devlet desteğini esirgememiştir. Sağladığı destekler ve teşvikler arasında; ucuz girdi, alt yapı hizmetleri, düşük kredi, ucuz döviz, vergi bağışıklığı, gümrük korumacılığı bulunmaktadır ve hatta onlarla ortaklıklar dahi kurmuştur. Özel sektörün ürettikleri ürünlerin hemen alıcısı olmuştur. İhracat yapabilsinler diye büyük oranda teşvikler sağlamış, dış devlet ve firmalara karşı, özel sektörün kefil olmuştur. Sırf kârları artsın, birikimleri sekteye uğramasın diye sendikaları kısıtlayıp, grevleri yasaklamış, “zor”un kullanılması gerektiği yerde “zor”u kullanmıştır.

Firmalar buhranı yaşayınca, devlet paternalist⁴⁴⁵ rolünü üstlenmiş, bu firmaları kendi çatısı altına almış, holdingleri yok olmaktan kurtarmıştır. Holdingler biriken sermayelerini muazzam bir şekilde arttırsın diye, kendisinin yer aldığı sigara, elektrik, silah gibi sektörleri holdinglere açmıştır... herşey olup biterken devlet özel sektörden ayrı, ayrıca özel sektörün ilerisinde de bir aygıt olmamıştır. Hemen hemen özel sektör

⁴⁴⁴ Sönmez, s.76.

⁴⁴⁵ Paternalist bir toplum, erkek egemenliği öne sürer. Bu egemenlik erkeklerin baba olarak rollerine dayanır. Koruyucu, müsamahasız, yargıç ve güçlü kişi. Richard Sennet, **Otorite**, Kâmil Durand (Çevirmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s.63.

devlettir.⁴⁴⁶ Öte yandan Buğra'nın tespitine göre büyük şirketlerin stratejilerinin ve yapılarının izâhında asıl neden devlettir.⁴⁴⁷ Devletin özel sermayedarlara bahsettiği imkânlar bunlarla sınırlı değildir. Sermaye merkezileştikçe ve yoğunlaştıkça, birikim, daha bir üst merdivene tırmanmakta ve hareket yeteneği daralan holdingler yeni faaliyet alanları isteminde bulunmaktadır. Tam da bu noktada, özel sektörün uğramadığı alanları holdinglerin yatırımlarına açma konusunda devlet devreye girmektedir.⁴⁴⁸ Burada ise pastadan en büyük dilimi büyük holdingler almaktadır.

Kapitalist üretimdeki ilerlemeyle birlikte kredi sistemi de gelişmektedir. Kredi sisteminin kapitalistlere sunduğu avantajlardan biri “az miktarda öz sermaye” aracılığıyla, sermayenin büyük işleri hareketlendirmesi olmuştur. Finans literatüründe “*kaldıraç etkisi*” olarak adlandırılan bu durumun dikkate değer boyutlara ulaşması özellikle anonim şirketlerin çoğalması ve şirketlerin sermayesine ortaklığı yapması ile sağlanmıştır. Belirli ellerde, gerek bankalar ve diğer finansal kurumlar, gerekse çeşitli ortaklık biçimleri yoluyla toplanan para-sermaye, bir taraftan genel olarak sermaye birikimini hızlandırmakta ve kapitalist üretimin boyutlarının gelişmesine olanak sağlamaktayken, bir taraftan da büyük sermayelerin ortaya çıkması ve bu sermayelerin, diğerlerini himaye altına alabilmeleri için güçlü bir itici güç etkisi yaratmaktadır.⁴⁴⁹ 2015 yılı Gaziantep KOBİ Buluşması'nda “Büyümenizde bankalarla ilişkinizin gerçeği nedir, bu büyümeyi bankalar sayesinde yaptık diyebiliyor musunuz” şeklinde yöneltilen soruya Abdülkadir Konukoğlu:

“Madem ki dünya da yaşıyoruz, dünya ile alışveriş yapıyoruz, bankasız zaten olmaz. Bankasız ticaret mümkün değil... Bankaya küçük kobi ve sanayici lazım, sanayiciye de bankalar lazım...”⁴⁵⁰

şeklinde cevap vermiştir. Global olarak yaptıkları operasyonlardan da bahseden Konukoğlu, nereye gidilirse gidilsin ara sıra yokuşların düzlükler olabildiğini bunun yanı

⁴⁴⁶ Sönmez, s.111-112.

⁴⁴⁷ Buğra, *Devlet ve İşadamları*, s.264.

⁴⁴⁸ Sönmez, s.127.

⁴⁴⁹ Öztürk, doktora tezi, s.37.

⁴⁵⁰ Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFyIc> Erişim Tarihi: 24/03/2018

sıra Türkiye’de ve Gaziantep’te de bir sıkıntı olmadığını söylemiştir. Öte yandan bankaların bir ile verdiği krediyi ve kendi satış stratejisini ise şöyle açıklamıştır:

“Mesela bir şehire verdiğiniz kredi ne kadar, diyelim ki 100 milyon. Bu yüz milyonda batan para % yarım mı bir mi, iki mi...? ...Zaten verdiğiniz kredi faizli batsa ne olacak? O yüzden Antepli sanayicinin üstüne gelmeyin. Ben tekstilde malımı satarken kaç aya isterlerse veririm... Veriyorsun, fiyat farkını alıyorsun zaten. ...korkusuzca çok mal satardım, herkes dururdu ben satardım... Satışlarda daima bataklık parası ayırın, eğer bunu ayırmazsanız malı daha ucuza satmak zorunda kalırsınız peşin para ile o zaman da para kazanamazsınız... Sanayicinin Antep’te parası nerededir ya demirdedir ya hammadde de, başka yerde bulamazsınız. Bu sebeple Gaziantep’in genel ekonomisi güzel.”⁴⁵¹

Dönemin hükümetlerine ve büyük sermayelere yakınlığıyla bilinen Sanko Grubu hızını kaybetmeden zamanla daha fazla yükselişe geçmiştir. Yükseldikçe hırçın davranışlar sergileyen Konukoğlu’nun bu tavrını merhum Sakıp Sabancı: *“Konukoğlu, önceden arkamızdaydı. Şimdi sırtımıza çıkmaya başladı”* şeklinde eleştirmiştir. Konukoğlu’nun bu hareketi *“sermayenin partisi olmaz”* anlayışını doğrular boyuttur.⁴⁵² Holdingler için önceden beri şartlara göre iktidarlara destek vermek yaygın bir tutum olmuştur. Çünkü *“Akıllı burjuva tek ata oynamaz”* büyük sermaye için geçerli bir kural⁴⁵³ olmuştur. Bu yaklaşım da kısa vadeli çıkarlar yerine uzun vadeli çıkarları düşünmek, bugünün yarını da var mantığına denk düşmektedir. Bu yaklaşıma bir örnek de 2017 yılında Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan’ın, istihdam seferberliği başlattığı TOBB Ekonomi Şurası’nda yaptığı konuşmasında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı ile iş insanı Konukoğlu arasındaki diyalogda, Erdoğan: *“Benim Abdülkadir Konukoğlu kardeşim bu kapıyı açtığı zaman, herhalde ardından Sabancı da, Kale grubu da gelecektir yani. Tabi Koç grubu bu arada boş durmayacaktır”* demiştir. Ve Erdoğan’ın patronlara daha çok işçi alması konusunda seslendiği sırada Abdülkadir Konukoğlu, Sanko Holding yapısında

⁴⁵¹ Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFyIc> Erişim Tarihi: 24/04/2018

⁴⁵² Grevin İlk Kaybedeni: Abdülkadir Konukoğlu, Ağustos 2012.

<http://www.gaziantephaberler.com/grevin-ilk-kaybedeni-Abdulkadir-konukoglu-haberi-23878.html>

Erişim Tarihi: 28/06/2019

⁴⁵³ Sönmez, s.145.

alışan işçilerin %5'i kadar istihdam oluşturacağını dile getirmiştir. Konukoğlu'nun, Cumhurbaşkanına'a "*her türlü varlığımızla yanınızdayız*" sözleri de bu toplantıda kayda geçen önemli bir cümle olmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ İstihdam Seferberliği Konukoğlu İle Başlayacak, şubat 2017.
<http://www.megahaber27.com/haber/16354/istihdam-seferberligi-konukoglu-ile-baslayacak.html>
Erişim Tarihi: 28/06/2019

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANKO HOLDİNG'İN DOKUMA TEZGÂHLARINDAN ENERJİ SANTRALLERİNE

Osmanlı döneminde el dokuma tezgâhlarında başlayan dokuma işi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra gelişimini sürdürmüş ve bu sayede ürün çeşitlenmesi artmıştır. Dokuma işinden elde edilen birikim çeşitli iştiraklerle birleşince Sanko Holding'in tekstil devine dönüşmesine imkan sağlamıştır. Tekstil sektöründe oluşabilecek kriz tehditlerine karşı elde biriken sermayenin değersizleşmemesi için yatırımları artan oranda farklı alanlara yönelmiştir. Bu yatırımların ağırlıklı olarak enerji sektörüne yapıldığı bilinmektedir. Dokuma tezgâhlarıyla başlayan sermaye biriktirme süreci yeni dönemde enerjiyi de içine alarak ülke içerisinde enerji santralleri kurarak ilerlemektedir.

Enerji üretmek için Türkiye'nin birçok ilinde santraller kuran Sanko Holding günümüzde enerji sektörüne yaptığı yatırımlarla önemli bir konumdadır. Bu bakımdan sermayesinin değersizleşmemesi, artan rekabetin getirdiği zorunluluk, kendini yeniden üretme sürecinde Sanko Holding, doğayı da birikim sürecine çekerek, yeniden değerlendirme alanı olarak enerjiye yönelmiştir. Enerjiye yönelme konusunda Sanko Holding'e bu yolu açan hükümet de eşlik ettiğinden, bu yolda yalnız yürümektedir. Birikimin belirli bir aşamasında üretken sermaye döngüsündeki artış, enerji ihtiyacını açığa çıkardığı ölçüde, enerjinin bir meta ve zaman içinde sermayenin üretken, ticari, para döngüsü için de sektörel bir hâl alması, siyasi iktidarın aldığı kararlar dolayında biçimlendiği söylenmektedir.⁴⁵⁵ Hükümetin bu alanda çıkardığı ve düzenlediği stratejiler ve politikalar, yalnız yürünmeyen bu yolu adeta pürüzsüz hâle getirmektedir. Ne yazık ki sermaye birikim sürecinde enerjinin üretimde ucuz girdi olarak kullanılması, doğanın birikim sürecine gaddarca çekilmesine yol açmıştır. Kapitalist üretim süreci içerisinde, artan nüfus, teknoloji, sanayileşme ve üretimin hızlanmasıyla birlikte buna ek olarak sermaye biriktirme isteği doğanın metalaştırılması yani maliyetlerini daha düşük tutabilmek, ürünlerini daha ucuza üretebilmek için enerjinin metalaştırılması ekolojik krize neden olmaktadır. Bu doğrultuda toplumsal hareketlere de sebep olmuştur. Bu

⁴⁵⁵ Ercan, Yusufi Yılmaz ve Gültekin Karakaş, s.37.

bağlamda Sanko Holding tekstil sektörünün önde gelen isimleri arasındayken neden sadece tekstil sektöründe ilerlememiştir, niçin yatırımları diğer yatırımlarının dışında artan miktarda enerji sektörüne yönelmiştir? Ayrıca büyük oranda enerji sektörüne yatırım yaparken tekstil ile bağlarını neden koparmamıştır, enerji yatırımlarında neyi hedeflemektedir? Sanko Holding'in enerji ihtiyacı, hangi enerji kaynaklarına yatırım yaptığı ve bu yönde hükümetin geliştirdiği politikalar daha detaylı bir şekilde bu bölümde sorunsullaştırılacaktır.

3.1. ENERJİ İHTİYACI ve ENERJİNİN METALAŞMASI

Tarihe bakıldığında sadece kullanım değerlerinin üretildiği bir biçimden basit meta üretimine geçen ve daha sonra da genelleşmiş meta üretimine evrilen bu kapitalist süreçte verilen çoğu mücadelenin ortak noktalarında verimli enerji kaynaklarına sahip olmanın yattığı söylenilebilir. Çünkü enerji, üretim yapılabilmesi için bir hammadde, üretimin ve dolaşımın gerçekleşebilmesi için de bir girdi sayılmaktadır.

Önceki yıllarda bir girdi olarak kullanılan enerjiye, sanayileşme sürecinde üretim ve tüketimde talebin oldukça artması, makinalaşmanın artışıyla doğru orantılı sayılabilmektedir. Bunun yanı sıra nüfus artışıyla doğru orantılı olarak enerji talebinin arttığını belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Uluslararasılaşma süreçlerinde artan ihracat bu doğrultuda sermaye yoğun mallar üretimine geçişi de tetiklemektedir. Sermaye yoğun malların artışı aynı zamanda enerji ihtiyacının artmasına sebep olmaktadır. 2000'li yıllarda enerjinin girdi olarak kullanılmasının dışında, enerji kaynaklarının çeşitlenmesi, doğanın birikim sürecine çekilmesi enerjinin metalaşması olarak daha çok gündem konusu olmuştur. Doğanın sermaye birikim sürecine çekilmesi, doğanın sınırsız bir kaynak şeklinde görülmesini de açığa çıkarmaktadır. Örneğin, suyun kullanım değerinin yanı sıra, suyun ticarileştirilerek, sudan elektrik enerjisi üretilmesi ve satılmasıyla birlikte suyun değişim değeri ortaya çıkmaktadır. Bu nokta da su, metalaşmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada artan enerji ihtiyacının, kalkınma söylemleri altında doğada hazır bulunan yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanması gerektiği söylenmekte ve doğayı bir hammadde olarak gören sermaye, kâr oranlarını arttırmak ve sermaye birikimini genişletmek üzere oldukça hızlı bir şekilde doğayı kendi menfaati için dönüştürme serüvenine

girmektedir. Bu sebeple küresel anlamda yeniden enerji alanında önemli dönüşümler söz konusu olmaktadır. Ve tabiki bu dönüşümlerin içinde metalaşma virüsünün yayılmak istendiği doğal kaynaklar ve çevre de yer almaktadır. Metalaşma süreci sermaye birikiminin başat belirleyeni sayılmakta ve bu belirleyenler belirli bir zamanda ihtiyaç olarak baş göstermektedir. Siyasi iktidarların kararları ile hayata geçirilmekte, bu anlamda verilen her karar, çok soyut genel anlamda enerjinin metalaşması anlamına gelmektedir.⁴⁵⁶ Bu bağlamda, metalaşan enerji yani artık alınabilir-satılabilir hâle gelen enerji, sermayenin ilgi odağı olmaktadır. Mehmet Yusufoglu çalışmasında enerjinin, sistemin belirleyenleri sayılan değişkenlerin (zaman ve mekandaki genişleme ve emek gücünden, toprak/hammadde ya da enerjiden tasarruf etmek anlamında verimlilik artışlarının hepsi birden sistemin belirleyenleri olmaktadır) bütünüyle tümünü kapsamakta olduğunu ve bütünsel bir sistem yarattığı için herhangi bir teknolojik gelişmeden farklı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁵⁷

Sermaye faaliyette bulunduğu her sektörde, artan rekabetle birlikte yaşanan süreç boyunca büyümek istemekte ve bu istek kendi büyüme dinamiklerinin üstünde bir talep olmaktadır. Artan enerji ihtiyacı, enerjide yeniden değerlendirilme alanı oluşturmakta, üretimde kullanacağı ucuz girdi olarak enerji, sermayeye rekabette avantaj sağlamaktadır. Sermaye birikimi sağlandıkça farklı aşamalardan geçilmekte ve bu aşamalarda tüketim malları üretiminden sermaye malları üretimine geçiş yaşandığı ölçüde enerji de bir sermaye malı olarak sermaye tarafından üretilmeye başlanmaktadır. Sektör tam anlamıyla metalaştığında artık sermaye içi mücadelenin devlet üzerinden doğrudan parçası ve yeniden değerlendirilme alanı olmuş demektir.⁴⁵⁸

Enerji ihtiyacı ve enerjinin metalaşması, sermaye birikimi ile ulus-devlet arasındaki içsel bağlantılara ilişkin olduğunu gösterirken, diğer yandan bu ilişkilerin güncel görünümü siyasi iktidarın sahip olduğu karar verme yetkisinde kimlere ayrıcalık sağladığına ilişkin daha güncel bir oluş ile birlikte hareket etmektedir.⁴⁵⁹ Özellikle suya yapılan

⁴⁵⁶ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.137.

⁴⁵⁷ Mehmet Yusufoglu, Türkiye’de Kalkınma-Türkiye’de Enerji İhtiyacına Sermaye Birikimi Üzerinden Bakmak adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2018, s.85.

⁴⁵⁸ Yusufoglu, s.110.

⁴⁵⁹ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.145.

yatırımların sonucunda, küresel bir mesele haline gelen temiz su kıtlığı karşısında, son yirmi yıllık süreç baz alındığında Türkiye sanayisinin giderek artan oranda uluslararası sermayeye eklemelendiği görülmekte, endüstriyel birikim açısından suya duyulan ihtiyacın da artması endüstride su kullanımının çözümlenmesini de mecburi hâle getirmektedir. Öte yandan farklı sektörlerin talebi doğrultusunda, sanayinin suya duyduğu ihtiyacın artması buna bağlı olarak bir bölüşüm meselesini de gözler önüne sermektedir.⁴⁶⁰

3.1.1. Türkiye’de Yeniden Değerlenme Alanı Olarak Enerji

Dünya’da erken kapitalistleşmiş ülkelerin artan enerji ihtiyacına karşın Türkiye gibi geç kapitallleşmiş ülkelerde enerji, hem uluslararası kuruluşların hem de sermayenin ve devletin kendini yeniden varedebilme alanı olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ise gerek coğrafi konum gerek jeolojik yapısı sebebiyle enerji konusunda özellikle yenilenebilir enerji konusunda zengin bir ülke konumunda yer almaktadır. Bu vesileyle bu kaynaklardan en yüksek derecede faydalanmanın, enerji arz güvenliğine katkı sağlamanın yanında istihdam alanlarının oluşmasına imkan sağlayacağı da söylenmektedir.⁴⁶¹

Türkiye’de de kalkınma söylemleri adı altında enerji sektörü bir hayli önem kazanmış ve bu doğrultuda yatırımların enerji sektörüne yapıldığı görülmüştür. Kalkınma adı altında söyleminin kullanılmasının sebebi ise Paul Baran’ın, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın, ileri kapitalist ülkelerin çıkarlarına ters düştüğü ifadesidir. Bu ülkeler Batı nazarında sürekli bir şekilde değerlendirme alanı, vazgeçilmez bir dayanak olarak görülmüştür.⁴⁶²

Türkiye’de enerji ağırlıklı üretimin yapılması zamanla tüketilen enerjide artış göstermiştir. Makro ve mikro ölçekteki enerji ihtiyacı Türkiye’de gittikçe artan oranda oldukça önem arz eden bir değişken sayılmaktadır. Geç kapitalistleşen ülkeler arasında yer alan Türkiye’de, fabrikalaşma sürecinde ve sonrasında makinalaşmanın artması ölçüsünde enerji ihtiyacının da artması söz konusu sayılabilmektedir. Yani sermaye biriktirme doğrultusunda, makinalara sağlanacak elektriğin ucuz maliyetle temin edilmesi, sermayenin artan rekabet koşullarındaki hıza uyum sağlaması olarak

⁴⁶⁰ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.256.

⁴⁶¹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2017 Yılı Bütçe Sunumu**, s.23.

⁴⁶² Paul Baran, **Büyümenin Ekonomi Politikası**, Ergin Güneç (Çeviren), Eriş Yayınları, 2007, s.24.

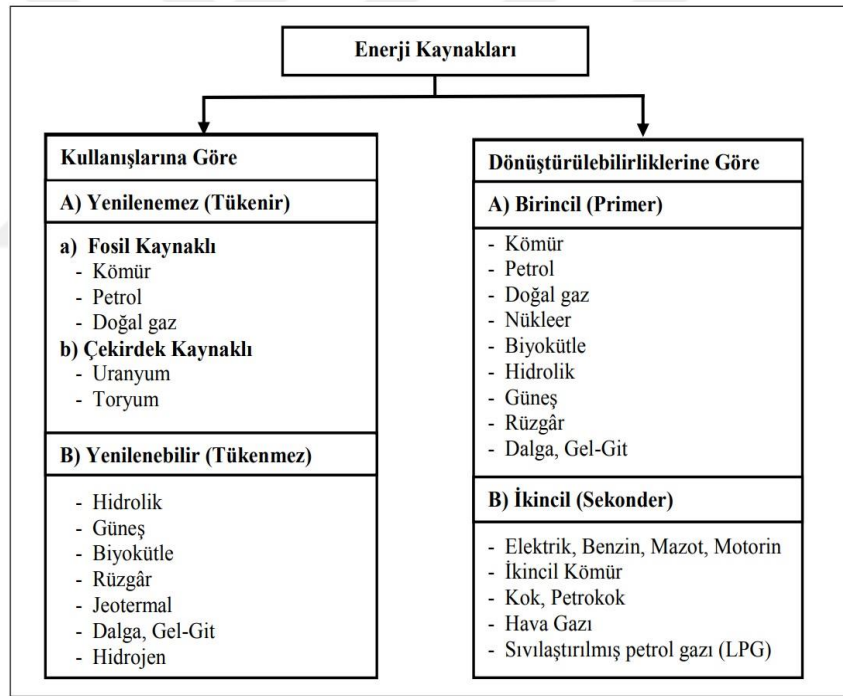
https://issuu.com/ortakyasam/docs/b_y_menin_ekonomi_politi_i_-_paul_a._baran

Erişim Tarihi:05/11/2019

değerlendirilebilmektedir. Fakat bu hıza ayak uydurabilme ne yazık ki doğanın yeniden üretim alanı olarak birikim sürecine çekilmesi sonucunu doğurmakta ve doğa, ucuz girdi sağlamak uğruna oldukça hırpalanmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde 1980’lerle birlikte kamu yatırımları altyapı alanına yönelmiş, 1990’larda ise finansal kârların birikimi ve devlet borçlanması yarattığı ek-sik üretim kaynaklı birikim koşulları şirketleri enerji alanına yatırım yapmaya yönlendirmiştir.⁴⁶³ Çeşitli alanlarda enerji alanına yatırım yapan sermayelerin ileride hangi enerji kaynaklarına yatırım yaptığını daha iyi anlayabilmek için enerji kaynaklarının aşağıdaki sınıflandırması yararlı olacaktır.

Tablo 1: Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Kaynak: Erdem Koç ve Mahmut Can Şenel⁴⁶⁴

⁴⁶³ Yusifoğlu, s.208.

⁴⁶⁴ Erdem Koç ve Mahmut Can Şenel, “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme”, **Mühendis ve Makina Dergisi**, 54(639), 2013, s.33.

1990’larda Türkiye’de yenilenemez kaynak kategorisinde yer alan enerji kaynağı olarak doğalgazda, 2000’li yıllarla birlikte elektrik üretmek için yenilenebilir enerji kaynaklarında artış görülmüştür. Bu doğrultu da hükümet “2012 -2023 döneminde yaşanacak olan %75,4’lük talep artışının karşılanabilmesi için 125.000 MW’a ulaşacak şekilde ilave üretim kapasitesinin devreye girmesini, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik üretimindeki payının en az %30’a kadar çıkarılmasını” amaç edinmektedir.⁴⁶⁵ Bu bağlamda, sermaye birikiminin genişlemesi için doğada hazır bulunan ve doğanın sermayedarlara adeta bir hediye niteliğinde olan yenilenebilir enerji kaynakları, yenilenemez enerji kaynaklarına alternatif olarak enerjileştirilebilmektedir. Bu sebeple sermaye, doğadaki her hareketi birikimlerine çekmekte, bu hareketleri çeşitli şekillerde enerjileştirmekte ve bu alanda elde oluşmuş sermayenin değersizleşmemesi için kendini yeniden üretmektedir.

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Türkiye’nin enerji haritasında yol aldığı politika ve stratejilerin başında yenilenebilir enerjinin olduğunu ifade etmiş ve Uluslararası Enerji Ajansı’nın (IEA) verilerine göre, 2040’a kadar enerji talebinin %37 dolaylarında yükseleceğini elektrik talebinin ise %80 dolaylarına ulaşacağını söylemiştir. Yıldız, “O yüzden bugünkü eylem planının Türkiye’ye dönük adaptasyonunda da çok önemli bir gerçekle beraber olacağız” demiştir.⁴⁶⁶ Günümüzde enerjinin yeniden değerlendirme alanı olarak görülmesi Yıldız’ın söylemlerinden rahatça anlaşılabilmektedir.

Sermayenin ve devletin hızla yeniden değerlendirme alanı olarak ortaya çıkan enerji yatırımları, doğada sınırsız sanılan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmektedir. 2000’li yılların sonrasında hükümet tarafından hızla yasal zemini oluşturulan yenilenebilir enerji kaynaklarının dönüştürülmesiyle birlikte bu kaynaklar metalaştırılmakta yani ticaretin konusu haline gelmektedir. Otoprodüktörlük⁴⁶⁷, İşletme Hakkı Devri Sözleşme-

⁴⁶⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Türkiye Ulusal Yenilenebilir Eylem Planı**, Aralık 2014, s.22.

⁴⁶⁶ Energyworld, “Yenilenebilir Enerjinin Yol Haritası Çizildi”, **Enerji ve Çevre Dünyası Dergisi**, Sayı:1, Ocak-Şubat 2015, s.59.

⁴⁶⁷ Sanayi şirketlerinin kendi elektrik ihtiyaçlarını giderebilmek için elektrik santrali sahibi olmalarını ve işletmelerini öngören modeldir.

Türkiye Enerji Sektöründe Dönüşüm Önemli Aşamalar ve Zorluklar, **Dünya Bankası Raporu**

leri, Yap-İşlet, Yap-İşlet-Devret modellerinin uygulanması, enerjinin metalaştırılması yolunda atılan adımlar olarak görülebilmektedir. Kullanım değeri yaratmasının yanı sıra artık değişime konu olan, alınıp satılabilen bu kaynakların çeşitlenmesini de beraberinde getirmektedir.

3.1.2. Türkiye’de Enerji Kaynaklarının Çeşitlenmesi ve Sermaye Birikimi

1980’lerden sonra küreselleşme süreciyle birlikte sermaye hareketleri neoliberal politikaların uygulanmasıyla hızlanmıştır. Bu hız, doğada ki enerji kaynaklarının sermaye birikim sürecine katılarak ilerlemesini sürdürmüştür. Kudret Ulusoy’dan aktaran Gaye Yılmaz, endüstriyel birikimin temel girdisinden biri olan enerjinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip olma/olmama durumunun devletlerin en mühim sorunlarından biri olduğu tespitini yapmanın mümkün olacağını belirtmektedir.⁴⁶⁸ Yenilenebilir enerji, enerji temini için daimi olarak doğal süreçlerden beslenerek enerji üretilmesidir. Yenilenebilir enerji kaynakları ise güneş enerjisi (GES), rüzgâr enerjisi (RES), jeotermal enerji (JES), hidrolik enerjisi (HES), biyokütle enerjisi ve hidrojen, dalga, gelgit enerjisi olarak sayılabilmektedir.⁴⁶⁹ Bunlardan en çok yatırım yapılanlar ise, HES, GES, RES, JES ve biyokütle enerjileridir. Hükümetin yenilenebilir enerji kaynakları için hedefledikleri güçler şu şekildedir; “34.000 MW hidroelektrik, 20.000 MW rüzgar enerjisi, 1,000 MW jeotermal enerji, 5.000 MW güneş enerjisi ve 1.000 MW biyokütle (biyokütle hedefi sözel ifadelere dayanmakta olup yazılı resmi belgelerde yer almamaktadır).”⁴⁷⁰

Endüstriyel büyüme hedefi arttıkça bu oranda enerji talebi de artmakta bu bağlamda “doğaya dost enerji kaynakları” olarak bilinen yenilenebilir enerji kaynakları, sermayedara ucuz girdi sağladığından dolayı bu kaynaklara yatırım önemli hale gelmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının arasında en çok yatırım yapılan ve faydalanılan ise akarsular olan su kaynaklardır. Tarımsal sulama ve endüstride kullanılmak için suyun kullanımı sermaye birikiminin yenilenebilir enerji ihtiyacını da

Temmuz 2015, s.20.

<http://documents.worldbank.org/curated/en/907111468189259524/pdf/ACS14951-REVISED-Box393232B-PUBLIC-EnergyveryFinalTURKISHR.pdf> Erişim Tarihi:21/10/2019

⁴⁶⁸ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.198.

⁴⁶⁹ Yenilenebilir Enerji Nedir?, Mayıs 2018.

<https://www.enerjiportali.com/yenilenebilir-enerji-nedir-2/> Erişim Tarihi:01/11/2019

⁴⁷⁰ Eylem Planı, 2014, s.22.

karşılığını göstermektedir.⁴⁷¹

“Temiz enerji” ya da “yeşil projeler” olarak adlandırılan yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımın artmasının sebebi esas olarak sera gazı⁴⁷² salınımının artmasıdır. Arthur Girling’den aktaran Gaye Yılmaz ve Selim Yılmaz, sera gazlarının azaltmasına yönelik sağlanan karbon kredilerinin sermaye sınıfı için tarihte görülmemiş bir birikim fırsatı sunduğunu belirtmektedir. Bu kaynaklara yatırım yapan şirketlerin portföylerinde “karbon kredileri”⁴⁷³ değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ticarileştikçe karbon kredilerine olan ilgi de artmaktadır.⁴⁷⁴ Bu kaynakların metalaşması sermayedara ucuz girdi sağlamakta, bu sebeple sermayedarlar ekonomik anlamada verimliliğe ulaşmak için menfaatleri uğruna doğada hazır bulunan yenilenebilir enerji kaynaklarını sermaye birikim sürecine eklemektedir. Yani P-M-P* döngüsünde artık yenilenebilir enerji kaynakları, meta olarak yer almaktadır. Bir başka deyişle, kullanım değerlerinin yanısıra değişim değerleri de söz konusu olmaktadır. Bu sebeple de metalaşan enerji kaynakları için Üzüm Üreticileri Sendikası Başkanı Çiftçi-Sen Genel Örgütlenme Sekreteri Adnan Çobanoğlu, “Küresel sermaye, enerji yatırımlarını sermaye birikimi ve merkezileşmenin bir yolu olarak görür.” Çoğu siyasi partilerin bildirgelerini inceleyerek bu bildirgelerde “Enerjinin çevre ve insan sağlığına zarar vermeden üretileceği” iddiası olduğunu ve bu iddialarına uygun davranmak istiyorlarsa her şeyden önce enerjinin merkezileşmesine, yani enerjinin büyük santraller şeklinde üretilmesine karşı çıkmaları gerekmekte” olduğunu söylemektedir.⁴⁷⁵

3.1.3. Türkiye’de Enerji Yatırımlarına Yönelişin Nedenleri ve Enerji Yatırımları

Kapitalist gelişmelerin temelinde doğada varolan kaynakların değişim değeri

⁴⁷¹ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.199.

⁴⁷² Karbondioksit, metan, nitrozoksit, hidroflorür karbonlar gibi atmosferde kızıl ötesi ışınları tutarak, atmosferin ısınmasına sebep olan gazlar veya bileşiklere denmektedir.
<https://www.enerjiportali.com/sera-gazi-nedir/> Erişim Tarihi:01/11/2019

⁴⁷³ Emisyon azaltımını, uluslararası bazda yaygınlaştırmaya yönelik sera gazlarının belirli kriterler gözönünde tutularak değerlendirildiği bir kavramdır.
http://www.turkborsa.net/belgeler/raporlar/karbon_piyasalari.pdf Erişim Tarihi:01/11/2019

⁴⁷⁴ Gaye Yılmaz ve Selim Yılmaz, “ “Yenilenebilir Enerji” vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti”, *Praksis*, Sayı:25, 2011/2.

⁴⁷⁵ Temiz Enerji Yalandır, Mayıs 2015.
<https://www.birgun.net/haber/temiz-enerji-yalandir-81498> Erişim Tarihi:05/11/2019

uğruna işlenerek dönüştürülmesi enerji ihtiyacını arttırmaktadır. Bu enerji ilk olarak emek-gücü şeklinde işçileştirilenlerin maddeye biçim veren enerjilerini sisteme tabi kılmasının yanı sıra emek-gücünün ortaya çıkardığı iş yapma kabiliyetini arttıracak enerjiye de gereksinim olduğunu göstermektedir.⁴⁷⁶ Üretim ve tüketim alanında enerji ihtiyacının artmasıyla birlikte, enerji yatırımları da sermayenin değerlenme yani kendini yeniden üretme alanı olarak bir hayli önem kazanmaktadır. Artan rekabet, sermayedarları emek üretkenliğini artırma yoluna sürüklemektedir. Emek üretkenliğinin artışı aynı zamanda üretim ve dolaşım alanında hızın artmasını ya da farklı üretim tekniklerini gerektirmektedir. Üretim tekniklerinde oluşan her ilerleme fiyatları, maliyetleri düşüreceği gibi rakipleri de ekarte edebilmektedir. Rekabet sürecinde, hızın ve gücün oluşması makinalaşmaya bağlı olmaktadır. Enerji ise makinalaşmanın beslendiği kaynak sayılmaktadır.⁴⁷⁷ Marx, tahlillerinde kapitalist üretimde girdi olarak kullanılan ve hiçbir maliyeti olmayan doğal unsurların, üretim aşamasında hangi rolde olursa olsunlar, sermayeden bir parça olarak değil, doğanın sermayeye sunduğu karşılıksız bir hediye olarak girdiği saptamalarında bulunmuştur. Örneğin, hammaddelerin doğa tarafından karşılıksız sağlandığını, yatırılmış bir sermaye ya da harcanmış bir emeğin ürünü olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁸ Kapital'in II. Cildinde ise Marx, doğanın üretime dahil ettiği unsurların sömürsünü şu şekilde belirtmiştir:

“Madenler, denizler, toprak, ormanlar, vb. gibi, sermayenin değer unsurlarından sayılmayan üretken biçimde sömürülen doğal maddeler, para sermaye yatırımında bir artış olmasa da, aynı miktar emek gücünün daha fazla gayretiyle, aşırı ya da alabildiğine geniş ölçüde sömürülmektedir. Üretken sermayenin reel unsurları, böylece ilave bir para sermaye mecburiyeti olmadan arttırılmış olmaktadır.”⁴⁷⁹

Dolayısıyla, doğal kaynaklar sermayenin bir unsuru haline geldiği anlamını taşıdığı için, kapitalistler üretim faaliyetlerinde bu kaynakları girdi olarak kullanmaktadır. Tekil kapitalistlerin toplam toplumsal sermayedeki paylarının, dolayısıyla da oluşan genel

⁴⁷⁶ Fuat Ercan, HES'ler ve HES'ler Üzerinden Değişimi Anlamak, Temmuz 2010.
<http://bianet.org/biamag/print/123831-hes-leri-ve-hes-ler-uzerinden-degisimi-anlamak>
Erişim Tarihi:05/11/2019

⁴⁷⁷ Yusufoglu, s.93.

⁴⁷⁸ Marx, *Kapital I. Cilt*, s.583.

⁴⁷⁹ Marx, *Kapital II. Cilt*, s.846.

kâr oranından kendilerine toplumsal sermayenin küsürlü bölümleri olarak düşecek kâr miktarının büyüyeceği anlamına gelmektedir.⁴⁸⁰ Doğal kaynakların girdi olarak kullanıldığında üretim ve maliyet fiyatının düşürmesini Yılmaz, sanayici kapitalistin, öncelikle doğanın kendisine hediye sunduğu meta olarak adlandırılmayan ve doğada hemen hazır bulunan su gücüne borçlu olduğunu belirtmektedir. Çoğu kapitaliste doğanın bağışladığı bu doğal güçler, benzer bir şekilde iş bölümü sonucu ortaya çıkan emeğin toplumsal doğal güçleri gibi, sermaye tarafından monopolize edilmektedir.⁴⁸¹ Su gücünden sağladığı enerjiyle üretimini ve maliyetini düşüren özel sektörün bu sebeple hidroelektrik santralleri yatırımlarına girme nedenlerini İlhan Avcı'dan aktaran Yılmaz, bu nedenlerin başında:

- Enerji tüketicisi büyük sanayi şirketlerinin enerjiye duydukları ihtiyacın sürekli, kaliteli, ucuz ve güvenli bir şekilde temin etmek istemeleri;
- Ülkede artan enerji talebi ve elektrik enerjisi arz güvenliğinin olmadığı kaygısı karşısında, üretilecek yenilenebilir enerjinin satış ve fiyat güvencesinin olacağı beklentisi;
- Sektörün, yaşam ömrünün uzun bir işletme ve gelir kapısının sürekli açık olarak görülmesi;
- Kârlı bir yatırım alanı olarak görülmesi;
- Yatırım yapmak isteyen sermayedarların, girecek yatırım alanı bulamaması;
- Kamuya ait turizm, kıyı veya maden sahası gibi alanları kapatıp; sözde şirketin hisselerini devrederek, buralardan rant sağlama kaygılarının hakim olması,

gelmekte olduğunu söylemektedir.⁴⁸²

Rant sağlama kaygıları Kamulaştırma Kararı'nın 11. Maddesi'ne bakıldığında⁴⁸³ oldukça iyi anlaşılabilir. Araziden, su veya rüzgar enerjisi aracılığıyla ilerisi için

⁴⁸⁰ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.79-80.

⁴⁸¹ Age, s.65.

⁴⁸² Age, s.204.

⁴⁸³ 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanunu 11. Maddesi'ne göre;

f) Arazilerde, taşınmaz mal veya kaynağın kamulaştırma tarihindeki mevki ve şartlarına göre ve olduğu gibi kullanılması halinde getireceği net gelirini,

i) Bedelin tespitinde etkili olacak diğer objektif ölçüleri, Esas tutarak düzenleyeceği raporda bütün bu unsurların cevaplarını ayrı ayrı belirtmek suretiyle gerekçeli bir değerlendirme raporuna dayalı olarak

elde edilecek kârı hesaplamaadan, arazinin mevcut durumdaki net gelir üzerinden hesapladığı görülmektedir. Böylece oluşacak fazla kârâ sahip çıkmak için arazileri kamulaştırma yoluna gitmektedir. İlerisi için oluşacak kâr ise enerji piyasasında boy gösteren sermayedarların avantajı niteliğinde değerlendirilebilmektedir. Örneğin, doğal kaynaklardan olan suya yapılan yatırımları en açık ifade ile ülkenin her noktasındaki toprakları suyla bezeyeceklerini, “*su akar Türk bakar*” yerine “*su akar Türk yapar*” döneminin başladığını dile gertiren Erdoğan’ın cümlelerinde de görmek mümkündür.⁴⁸⁴

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Elektrik Dağıtım Hizmetleri Derneği 12. Sektör Toplantısı’nda yaptığı konuşmada ise enerji piyasalarının liberalleşmesi ve rekabete ortamında gelişimini sürdürecektir bir enerji piyasasının oluşturulması için son yıllarda büyük adımlar attıklarını söylemiştir. Rekabetin, tüketiciye uygun maliyetli enerji arzı, standardı her gün daha da ileri seviyeye taşınan hizmet kalitesi ve her anlamda müşteri memnuniyetinin artırılması olduğunu belirten Dönmez, rekabetin aynı zamanda işverenler için daha fazla yatırım ve işlerini büyütme olanağı, çalışanlar için daha fazla istihdam, kamu için ek finansal kazanç anlamlarına geldiğini kaydetmiştir. Bu cümlelerden, özel sektörün enerji alanında büyük rol oynadığı, oynaması gerektiği ve rekabetçi piyasa yapısının enerji arz güvenliği için önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sebeple Dönmez, dünya standartlarındaki gibi Türkiye’de hizmet sunulması için iletimin yanı sıra dağıtım altyapısının da yenilenmesi amacıyla 2016-2020 döneminde özel sektör ve kamuya verilmek üzere yatırım bütçesi belirlendiğini anımsatmıştır.⁴⁸⁵

kamulaştırma bedelini takdir eder. Kamulaştırma bedelinin takdirinde, kamulaştırmayı gerektiren imar ve hizmet teşebbüsünün sebep olacağı değer artışları ile ilerisi için düşünülen kullanma şekillerine göre getireceği kar, kıymet takdirinde dikkate alınmaz. Kıymet takdir komisyonu raporunu, tespit tarihinden itibaren onbeş gün içerisinde idareye verir. İşin niteliğinin zorunlu kıldığı hallerde bu süre üç ayı geçemez. Kamulaştırma yoluyla irtifak hakkı tesisinde, bu kamulaştırma sebebiyle taşınmaz mal veya kaynakta meydana gelecek kıymet düşüklüğü gerekçeleriyle belirtilir. Bu kıymet düşüklüğü kamulaştırma bedelidir.

TBMM Mevzuat Bilgi Sistemi, 2942 Sayılı Kanun, Yürürlük Tarihi:28/04/2018

<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkunlarno=4190>

[8&pkunnumarasi=2942](https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkunlarno=4190&pkunnumarasi=2942) Erişim Tarihi:12/11/2019

⁴⁸⁴Başbakan HES’i Hizmete Açtı, Ağustos 2010.

<https://www.pazar53.com/basbakan-hesi-hizmete-acti-16128h.htm> Erişim Tarihi: 11/11/2019

⁴⁸⁵ Elektrik Dağıtımına 2 Yılda 875 Milyar Lira Yatırım Yapılacak, Mayıs 2019.

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Elektrik-dagitimina-2-yilda-875-milyar-lira-yatirim-yapilacak> Erişim Tarihi:06/05/2019

Daha fazla miktarın özel sektöre ayrıldığı bilinen yatırım bütçeleri, serbestleşme çalışmaları adı altında 2015-2019 Stratejik Planı'nda karşılık bulmaktadır.

“Enerji arz güvenliği için ciddi bir unsur olarak gördüğümüz son on yılda hızlanarak enerji sektörümüzün suretini önemli bir biçimde değiştiren serbestleşme çabaları ile geliştirilmeye çalışılan rekabetçi piyasa yapısı, enerji politikalarımızın en çok dikkat edilen noktalarında yer almaktadır.”⁴⁸⁶

Yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımların artması için yatırımcıların farkındalığının artması hedeflenmiştir. Serbestleşme çalışmalarıyla ise enerji yatırımlarında merkezileşmenin ve yoğunlaşmanın değersizleşme riskine karşı, yaygın birikimin çeşitliliği (HES ve RES'lerin yaygınlığı) ile dengelenerek sermayenin lehine dönüşen bir yola gidilecektir.⁴⁸⁷

Bu bağlamda, 2000'lerde HES ve RES yatırımlarına girdikleri görülen emek yoğun sektörlerde (tekstil sektörü) varlığını sürdüren sermayelerin ihracat olanakları sınırlanınca, sermayeler için enerji ihtiyacının önem ve belirleyiciliğinin artmakta olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda birikimini yeni alanlarda değerlendirmek isteyen sermayeler de oluşmaktadır. Bu koşullarda enerjinin metalaşmasının ilk nüvelerinin atılmasından bahsedilebilmektedir.⁴⁸⁸ Bu doğrultuda enerji alanının sermayelere açılması birçok enerji yatırımının yapılmasına olanak sağlamıştır.

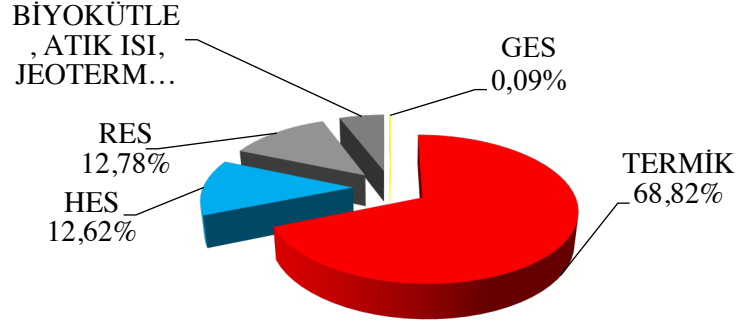
⁴⁸⁶ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2015-2019 Stratejik Planı**, s.7.

⁴⁸⁷ Yusufoglu, s.113.

⁴⁸⁸ Yusufoglu, s.342.

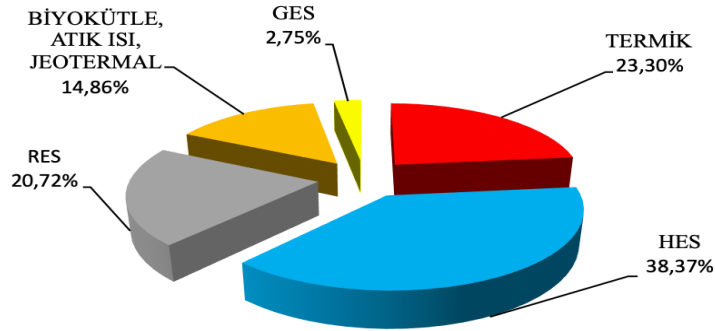
2017-2018 yıllarında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerinde enerji yatırımlarına baktığımızda grafikler aşağıdaki gibidir.

Grafik 2: 2017 Yılı Enerji Yatırımları

Kaynak: www.enerji.gov.tr/tr

Grafik 3: 2018 Yılı Enerji Yatırımları

Kaynak: www.enerji.gov.tr/tr

2017-2018 enerji yatırımları grafiklerinde, 2017 yılındaki enerji yatırımları 2018 yılında termik santral haricinde artış göstermiştir. Enerji yatırımlarındaki termik santrallerin payı 2017'de %68,82 iken 2018'de azalarak %23,30 olmuştur. 2017'de GES yatırımları %0,09 iken 2018'de %2.75 ile artış göstermiştir. 2017'de RES yatırımları %12,78 iken 2018'de yatırımlar artarak %20,72'ye ulaşmıştır. Biyokütle, atık ısı, jeotermal enerji yatırımları da 2107 yılında %5,70'den 2018'de artarak %14,86'ya

ulaşmıştır. 2017’de %12,62 olan HES yatırımları 2018’de %38,37 ile en çok artan yatırım olmuştur.

2017-2018 yıllarında enerji yatırımlarının yakıt türüne göre kurulu güçlerine (MW) bakıldığında ise tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 2017-2018 enerji yatırımlarının kurulu gücü (MW)

	2017	2018
YAKIT TÜRÜ	KURULU GÜCÜ MW	
TERMİK	4019,4	540,18
HES	736,92	889,67
RES	746,32	480,33
BİYOKÜTLE, ATIK ISI, JEOTERMAL	332,82	344,5
GES	5	63,76
TOPLAM	5840	2318,43

Kaynak: www.enerji.gov.tr/tr

2017-2018 enerji yatırımlarının kurulu güçleri tablosunda ise, termik santrallerin ve RES’lerin MW’ının 2017’ye göre 2018 yılında azaldığını, HES, GES ve Biyokütle, Atık Isı, Jeotermallerin 2017’ye bakıldığında 2018 yılında MW’ının artış gösterdiği görülmektedir. Grafik 2 ile Grafik 3 ve Tablo 2’nin verilerinden hareketle, 2017 yılına göre 2018’de yatırımları artan RES’lerin MW’lerinde düşüş gözlenmiştir. 2017’ yılına nazaran 2018’de en çok payla enerji yatırımı gerçekleşen HES’ler ise MW olarak muazzam derecede artmamıştır.

Bu sebeple sektörde böylesine özveriyle girilen işleri özendirmek amacıyla Türkiye’nin enerji gücünü temin eden lider firmaların en iyilerine enerji ile ilgili çeşitli

kategorilerde ödülleri verilmektedir.⁴⁸⁹ Bu sektörde firmaların patikalarda ilerlemesi için oluşturulan politikalar da oldukça önem kazanmaktadır. Bir hayli önem teşkil eden politikalar diğer kısımda daha detaylı ele alınacaktır.

3.2. TÜRKİYE’DE ENERJİ POLİTİKALARI

Türkiye’de oluşturulan enerji politikalarına bakılırsa, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası olmak üzere iki dönem altında incelenebilmektedir. Cumhuriyet öncesi Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi sınırlı ve yetersiz olduğundan, bu kısımda Cumhuriyet sonrası enerji politikalarına bakılacaktır. Enerji politikalarındaki temel amaç, gittikçe artan nüfus ve büyüyen ekonomi karşısında duyulan enerji ihtiyacının, rekabetçi bir serbest piyasa zemininde, sürekli, kaliteli ve güvenli bir biçimde minimum maliyetle karşılanmasıdır.⁴⁹⁰ Enerji de dışa bağımlılığı azaltma ve bu sebeple ülke ekonomisinin refahının sağlanacağı da enerji politikaların hedeflerinden biri sayılmaktadır. Daha önceleri yerli kaynaklar olan odun, kömür gibi yenilenemez enerji kaynaklarıyla enerji ihtiyacının giderilmesi daha sonraları artan nüfus, şehirleşme, artan makinalaşma gibi sebeplerle enerji ihtiyacının istenilen oranda karşılayamaması söylemlerinin dile getirilmesine sebep olmuştur.

Artan makinalaşmayla birlikte ortaya çıkan enerji talebi bu doğrultuda elektrik ihtiyacını da doğurmuştur. Bu ihtiyaca yönelik enerji kaynaklarının çeşitlenmesi, enerjinin yerli kaynaklardan sağlanması gerektiği her dönemin politikalarında farklı bir şekilde işlemiştir. Her dönem enerji politikalarında görülen değişiklik özellikle 1980’lerden sonra enerji alanının piyasaya bırakılmasıyla şekillenmiş ve artan oranda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu sebeple bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için enerji politikalarını dönemlere ayırmak daha faydalı olacaktır. Bu kısımda, 1923-1950, 1950-2000 ile 2000 ve sonrası olmak üzere üç döneme ayrılarak bu kapsamda enerji politikalarına bakılacaktır.

⁴⁸⁹ ICCI, Enerji Ödülleri Hakkında.

<https://www.icci.com.tr/tr/enerji-odulleri/enerji-odulleri-hakkinda> Erişim Tarihi:11/11/2019

⁴⁹⁰ Gülcan Çağır, **Enerji Sektörü ve Finansmanı**, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012, s.31.

3.2.1. 1923-1950 Arası Enerji Politikaları

Savaş sonrası yeni kurulacak devlet hem ekonomik hem sosyal açıdan kalkınma ihtiyacı duymaktadır. Türkiye’de bu açıdan Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda özellikle ekonomik anlamda kalkınmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu yıllarda enerji konusunda hakim olan anlayış, enerji ihtiyacının yerli kaynaklardan özellikle maden kömürü ile karşılanması şeklinde olmuştur.⁴⁹¹ Fakat Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte her alanda gelişmek için elektriğe ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyet döneminde mümkün mertebede koşullar yerine getirilmiş, elektrik üretimine önem verilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında İstanbul’a verilen elektrik ayrıcalığı, Cumhuriyet ile birlikte kalkmış, bu dönemde Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Edirne ve Gaziantep gibi şehirlere de elektriklenme ayrıcalığı sağlanmıştır ve bu vesileyle çeşitli illerde elektrik şirketleri kurulmuştur.⁴⁹²

1930’lara gelindiğinde, 1933–1945 dönemini kapsayan yıllarda yabancı şirketlerin himayesi altında olan işletmeler devletin himayesine geçmiştir. Maden ve enerji kaynaklarının varolan kapasitelerini ortaya çıkarmak ve bu kaynakların değerlendirilmesi amacıyla 1935 yılında MTA, Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur.⁴⁹³ Üretilen elektriğin çoğu taşkömüründen sağlandığı için maliyet yüksek olmuştur.⁴⁹⁴ Celal Bayar’ın 1937 yılındaki TBMM’de yaptığı I. Hükümet Konuşması elektrik işlerinde alternatifin arandığını ve yenilenebilir enerji kaynağı olan suya yönelim için incelemeler yapıldığını gösterir şekildedir:

*“...Diğer taraftan elektrikleştirme dairesini su kuvvetlerinden beyaz kömür olarak istifade için tetkiklere devam ettireceğiz. Bu etüdler şimdilik, Sakarya nehri, Adana, Kayseri mıntakası suları, Ege suları, Fırat nehri ve kolları ve Kızılırmak üzerinde devam etmektedir.”*⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Bülbul, s.116.

⁴⁹² Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’inde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:98, Güz 2018, s.230.

⁴⁹³ Gülpınar Akbulut, “Coğrafi Bakımdan Türkiye’nin Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, Zeki Dilek, Mustafa Akbulut vd. (Editörler), 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi/2007), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, I. Cilt, 2011, s.30.

⁴⁹⁴ Yurtoğlu, s.235.

⁴⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:5, Toplantı:3, Cilt: 20, 3. Birleşim, Tarih:08/11/1937, s.30.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c020/tbmm05020003.pdf>

Erişim Tarihi:20/10/2019

Fakat 1940'lı yıllara gelindiğinde hâlâ elektrik santrallerinin tamamlanmamış olması bu yüzden ülkenin kalkınmasında enerjiden faydalanılmaması⁴⁹⁶ sebebiyle, elektrik kaynakları hükümetin gündemine girmiştir. 1944 yılında TBMM'nin açılış konuşmasında İsmet İnönü:

*“Nafilemizin, bildiklerimizden başka olan yeni, acele meselelerini hulâsa etmek isterim. Bunların başında elektrik işleri gelir. Memleketin endüstriyel, ekonomik, sosyal bakımdan büyük ihtiyacı olan elektrik kaynaklarını geniş ölçüde ve biranevvel vücade getirmeliyiz. Bir defa bu teşebbüslere başladık-tan sonra, bütün memleket hayatındaki derin tesirlerini hayretle göreceğiz”*⁴⁹⁷

diyerek elektrik kaynaklarını en hızlı şekilde sağlamak için çalışmalar oluşturulacağını belirtmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde Adnan Menderes başkanlığında DP hükümeti iktidara gelerek hükümetin değişmesi gerçekleşmiştir. Sosyal ve ekonomik yapıda oluşan hızlı değişimler sonucu enerji ihtiyacı artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla hidrolik ve termik santraller kurulmuştur.⁴⁹⁸ Ve 1950'li yıllarda DP hükümetiyle birlikte politikalar da değişmiş bunun sonucunda elektrik sektöründe imtiyazlı işletmelere geri dönmüştür.⁴⁹⁹

3.2.2. 1950-2000 Arası Enerji Politikaları

1950'li yıllar DP hükümetinin değişen politikasıyla devam etmektedir. Bu dönemlerde temeli atılan ve üretime başlayan barajlar, finansman sorunu yaşamış ve bu sorun dış kaynaklar ve iç kaynaklarla finanse edilmiştir.

Muammer Aksoy'un, Hüseyin Ragıp Baydur⁵⁰⁰un 1921 tarihli “Fabrika, Fabrika” adlı yazısından aktardığı: “*Fabrika, azizim Fabrika! Evet; Bize en lazım şey bu!.. ..bize fabrika yine fabrika lazımdır...*”⁵⁰¹ cümleleriyle Türkiye'nin fabrikalaşması gerektiği bir

⁴⁹⁶ Yurtoğlu, 236.

⁴⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:7, Toplantı:2, Cilt: 14, 2. Birleşim, Tarih:01/11/1944, s.5.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c014/tbmm07014001.pdf>

Erişim Tarihi:20/10/2019

⁴⁹⁸ Akbulut, s.30.

⁴⁹⁹ Yurtoğlu, s.240.

⁵⁰⁰ 1890-1955 yılları arasında yaşayan gazeteci ve diplomattır.

<https://www.biyografya.com/biyografi/17676> Erişim Tarihi: 20/10/2019

⁵⁰¹ Muammer Aksoy, **Atatürk ve Sosyal Demokrasi**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, s.43.

ihtiyaç, gereklilik olarak gösterilebilmektedir. Fabrika sayısının artması enerji ihtiyacının da artışının dillendirilmesine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda enerji tedariği söz konusu olmaktadır. Devlet eliyle tedariği sağlanan enerji kaynaklarının araştırılmasına yönelik 1953 yılında DSİ, 1954 yılında TPAO ve 1957 yılında TKİ gibi devlet himayesinde olan kuruluşlar oluşturulmuştur.⁵⁰²

1950'lerden itibaren karayollarının ve büyük barajların yapılması kalkınmada bir sembol olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren kalkınma sırasında karşılaşılan en önemli sorun ise kaynak sorunu olduğu için⁵⁰³ sulama ve elektrik üretimi doğrultusunda büyük barajların yapılması devletlerce ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiştir.⁵⁰⁴ Bu dönemde enerji alanında ki çalışmalar hidroelektrik santrallerin dışında termik santrallere yönelmek doğrultusunda da olmuştur.⁵⁰⁵ Bol ve ucuz enerji sağlamak adına Türkiye'nin farklı illerinde ihtiyaç çerçevesinde termik santraller, hidroelektrik santraller ve barajlar yapılmıştır.⁵⁰⁶

1960'lı yıllar ise planlama yıllarıdır ve bu çerçevede DPT'nin 1963 tarihli planında kalkınma için iki ana hedef belirlenmiştir. “Tabii kaynakların, yatırılmış sermayenin ve insan gücünün en verimli şekilde kullanılması ilk hedeftir...”, “Uzun süreli kalkınmanın temellerini hazırlamak sektör programlarının başka bir hedeftir... kalkınmanın uzun sürede devamlılığını sağlamak, temel mallar ve hizmetler üretimini uzun süreli ihtiyaçları karşılayacak seviyede tutmaya bağlıdır. Bu yüzden en geniş anlamında temel yapı yatırımlarına (ulaştırma, enerji, eğitim gibi...) gerekli ağırlık verilmiştir.”⁵⁰⁷ 1960'lı yıllarda kömüre oranla petrolün enerji yoğunluğunun yüksek olduğu söz konusudur. Çünkü odun, kömür gibi türlerin ekonomik ve toplumsal boyutta incelendiğinde zararları olduğu 1963 tarihli planda belirtilmiştir ve planın enerji alanında belirlediği ana ilkesi, “yurdumuzun enerji kaynaklarını en uygun yolda kullanarak enerji, üretim maliyetini en

⁵⁰² Akbulut, s.30.

⁵⁰³ Türkel Minibaş, **Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye**, İstanbul: Der Yayınları, 1992, s.71.

⁵⁰⁴ Oya Köymen Silier, **Keban Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1976.

⁵⁰⁵ Yurtoğlu, s.247.

⁵⁰⁶ Yurtoğlu, s.250.

⁵⁰⁷ DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967**, s.131.

aza indirmekdir” şeklinde olmuştur.⁵⁰⁸ Fakat Türkiye çok uzun süredir, birincil enerjide kömür ağırlıklı üretim ve petrol ağırlıklı tüketim politikası uygulamıştır⁵⁰⁹ ve Yusufoglu, 1960’larda I. Plan’ın büyümeyi imalat ve enerji sektöründe gördüğünü bu sebeple de “enerji kendisi bir meta olarak değil, üretimin bir koşulu ve değişmez sermayenin harcanan kısmı olarak bir girdi olarak değer üretimine girecektir. Değer üretiminin ve uluslararası eklenmenin koşullarının yaratılması, sermayeler açısından devlet aracılığı ile kolektif olarak karşılanacak enerji yatırımları ile yapılacaktır” şeklinde açıklamaktadır.⁵¹⁰

DPT sanayileşmenin önündeki engelleri kaldırmak adına İkinci Plan doğrultusunda “Elektrik enerjisi talebinin karşılanmasında darboğaz yaratmamak için, üretim, iletim ve dağıtım imkanları mevcut talep seviyesinin üzerinde olacak şekilde geliştirilecektir” ve “Enerji ihtiyacının karşılanmasında öncelik su kaynaklarının geliştirilmesine verilecektir” şeklinde elektrik sektöründe ana ilkeler belirlemiştir.⁵¹¹ Nitekim sermaye birikiminin sağlanması açısından planlarda da görüldüğü üzere özel sektörün gelişmesi için sanayileşmenin önündeki engeller kaldırılmak istenmiş bu noktada üretken yatırımların faaliyete girmesi konusunda devlet kendisine büyük vazife yüklemiştir. 1960’larda kömüre oranla petrole ağırlık verilmiş, İkinci Plan’da belirtildiği üzere kendisi de bir petrol ürünü olan fuel-oil sanayi de ve konut ısıtmasında kullanılmıştır.⁵¹²

1970’li yıllarda petrol krizi ortaya çıkınca kömür politikası 1970’lerde yoğunlaşıp 1980’lerde de hızla devam etmiştir.⁵¹³ 1960’lı ve 1970’li dönemlerde planlı yıllar doğrultusunda TÜSİAD’ı kuran büyük sermaye gruplarınca ülkede enerji yoğun sektör olan ara malı (cam, plastik, seramik, kağıt-karton gibi...) üretimine geçilmiştir⁵¹⁴ ve Türkiye’nin bu bağlamda enerji yoğun sanayilere geçişinden bahsedilebilmektedir. Üçüncü Plan döneminde belirtildiği üzere şehirleşmenin ve alt-yapı yatırımlarının artması, elektrik enerjisi üreten tesislerin gecikmesi artan enerji ihtiyacını giderememiştir. “Özellikle enerji sektöründe talebi kısa sürede karşılayabilmek ve bu sektördeki yatırım

⁵⁰⁸ DPT, 1963, s.372.

⁵⁰⁹ Eyüp Sabah, Uğur Mart ve Mehmet S. Çelik, “1970-2000 Yılları Arası Türkiye’nin Birincil Enerji Tüketiminde Kömürün Yeri”, **Madencilik Dergisi**, Cilt:41 Sayı:2, Haziran 2002, s.41.

⁵¹⁰ Yusufoglu, s.150.

⁵¹¹ DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s.558.

⁵¹² DPT, 1968, s.356.

⁵¹³ Yusufoglu, s.165-166.

⁵¹⁴ Öztürk, doktora tezi, s.168.

gecikmelerinin diğer sektör ve üretim kolları üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletebilmek amacıyla, uzun dönemde ekonomik olmayan, enerji maliyeti yüksek, nispeten kısa ömürlü ve yakıt bakımından ithalata bağlı tesislerle bu sektördeki açık giderilmeye çalışılmıştır. İmalat sanayiinde, özellikle bazı ara ve yatırım malları üretiminde ortaya çıkan gecikmelerin, bu sanayilere bağımlı bulunan üretim kollarında yarattığı dengesizlikleri gidermek için ise ithalata gitmek zorunlu olmuştur.”⁵¹⁵ Böylece Üçüncü Plan’da petrolün artan fiyatlarına karşın, enerjinin yerel kaynaklardan sağlanması gündeme gelmiştir. Petrole olan ilginin azaltılması, ülkenin kömür kaynaklarının en üst seviyede değerlendirilmesi, su kaynaklarının da bu yönde değerlendirilmesi örnek gösterilebilmektedir. Öncelikle ulusal kaynaklardan yararlanılması gerektiği Dördüncü Plan’da belirtilmiş ve yaşanan enerji sıkıntısının aşılması için en önemli hedeflerden biri sayılmıştır. Özel kesimin sanayi yatırımlarına özendirileceği, bu doğrultuda da gerekli imkanların oluşturulacağı belirtilmektedir.⁵¹⁶

1980’li yıllara kadar devlet tekelinde bulunan enerji sektörü, 1980’lerden sonra özelleştirilmeye başlanmıştır.⁵¹⁷ 1980’lerin ortalarından itibaren petrol fiyatları düşse de enerji kaynaklarında çeşitlenmeye gidilmiştir. Bu doğrultuda Beşinci Plan’da enerji tüketiminin artmasıyla hedeflenen ilkeler arasında, “Birinci enerji ve elektrik taleplerinin yeterli ve güvenilir bir şekilde karşılanabilmesi amacıyla, enerji amaçlı yatırımlara ağırlık verilmeye devam edilecektir. Enerji hammaddelerinin arama ve üretiminde kamu dışı kaynaklardan yararlanılmaya çalışılacak, bu konuda özel sektör ve yabancı sermaye girişimleri desteklenecektir” ve “Enerji üretiminin arttırılmasında güvenilir ve ucuz kaynaklara öncelik verilecek, yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları geliştirilecektir...” maddeleri yer almaktadır.⁵¹⁸ Fakat enerji yatırımlarında özel sektörün payının artması, ülke içi finansmanın sağlanamamasının yanı sıra enerji ihtiyacının tümünü yurt içi kaynaklardan sağlayamayan Türkiye, zamanla enerji de dışa bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir. Dışa bağımlı olunan enerji kaynaklarının başında petrol, taşkömürü ve doğalgaz gelmekte olup 1987 yılında “temiz enerji” olarak adlandırılan doğalgazın, Türkiye’de

⁵¹⁵ DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s.15-19.

⁵¹⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, s.661-665.

⁵¹⁷ Çağıl, s.38.

⁵¹⁸ DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, s.103-197

yayılması amaçlanmıştır.⁵¹⁹

1980’lerde Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte yaşanan dönüşüm süreci serbest piyasa ekonomisine geçildiğinin göstergesi olmuştur. İçeriyelik birikim stratejisi daha önce de belirtildiği gibi ulusal pazarda doymuş, realizasyon sıkıntısı çekilmiş ve sermaye bu anlamda uluslararasılaşmaya ihtiyaç duymuştur. Bir başka deyişle sermayenin ulusal pazarda doymuş olması üretilen metaların yani M*-P* sürecinin uluslararası piyasada realize olmasını gerektirmektedir. Yaşanan ekonomik politika dönüşümü, 1984 yılında Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) dışındaki kuruluşların Yap-İşlet-Devret (YİD), İşletme Hakkı Devri (İHD) ve otoprodüktör modelleri kapsamında elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti için yetkilendirilmesi hakkındaki kanunun yürürlüğe konulması ile birlikte elektrik sektörüne de yansımıştır.⁵²⁰

1990’ların başında AB’de ve Avrupa’da yaşanan elektrik piyasasındaki reformlar, Türkiye’nin elektrik piyasasında da yeniden bir rota oluşturulmasına sebep olmuştur. DPT’nin 1990 tarihli Altıncı Plan’ın 222. maddesinde elektrik sektörüyle ilgili “özelleştirme çalışmaları sürdürülecek, özellikle kamu finansman yükünün azaltılması amacıyla yatırımlarda özel kesim payını artırıcı girişimler desteklenecek, kamu ve özel kesim firmalarının bir arada faaliyet gösterebileceği yeni bir yapılaşmaya gidilecektir.”⁵²¹ Piyasa ekonomisine geçiş politikası kapsamında Türkiye, enerji sektörünü özel sektöre açmıştır ve 1980’lerle başlayan enerji reformları, 1990’larda da devam etmiştir. Fakat 1990’ların sonlarına doğru ekonomik büyümenin yavaşlaması elektrik talebi de azalmıştır.⁵²² 1994’te yaşanan krizle birlikte 1996 tarihli planda hızla bozulan dengelerin para, döviz ve sermaye piyasalarında ciddi bozulmalara yol açtığı belirtilmiş, artan nüfusun ve büyüyen ekonominin gereksinimlerini, enerji sektörüne yapılan yatırımlar karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu sebeple Yedinci Plan’da, “Elektrik talebinin kesintisiz ve ucuz olarak karşılanabilmesi için yatırımların planlı ve sürekli bir şekilde gerçekleştirilme ihtiyacı vardır. Bu amaçla kamu yatırımlarının istikrarlı bir şekilde sürdürülmesinin yanısıra yatırım ve işletme faaliyetlerinde özel kesim payının

⁵¹⁹ Sabah, Mart ve Çelik, s.35.

⁵²⁰ DB, 2015, s.19-22.

⁵²¹ DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, s.39.

⁵²² DB, 2015, s.19-22.

yükseltilmesi, yerli ve yabancı özel finansman katkısının artırılması amacıyla sektörde özel yatırımcılar ve işletmeciler için cazip ve uygun bir ortam yaratılacaktır” ve ayrıca “Enerji sektöründe; özel ve kamu kesimin faaliyetlerinin düzenlenmesine, rekabetçi bir ortamın oluşturularak tüketici haklarının korunmasına ve gerekli yatırımların yapılmasının sağlanmasına yönelik olarak, kaynak, fiyat, tasarruf, çevre, dağıtım ve yatırım politikaları konusunda bir karar mekanizması ve kurumsal yapı oluşturulacaktır” maddeleri yer almaktadır.⁵²³

Nitekim, planlara konu olan enerji sektörü ağırlıklı olarak özel sektöre açılrsa da bu sektörde devletin hakimeyeti varlığını sürdürmüştür. Emek yoğun üretimden enerji yoğun üretime geçen sermayeler açısından önem teşkil eden enerji ve bu doğrultu da artan elektrik talebi her dönem çeşitli kaynaklardan sağlanmıştır. Son dönemlerde yerli kaynaklara özellikle Beşinci Plan ile gündeme gelen yeni ve yenilenebilir kaynaklara yönelme söz konusu olmuştur. Bu durum 2000’li yıllarda enerji sektörüne daha fazla sermayenin yatırım yapmasına sebep olacak ve böylece enerji sektörü rekabetçi bir yapıya dönüşecektir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarına artan oranda yatırımların yapılması doğanın her noktasına metalaşma virüsünü yayacaktır.

3.2.3. 2000 ve Sonrası Enerji Politikaları

“Aynen İpek Yolu gibi,

şimdi biz de bir “Enerji Yolu” peşindeyiz.”⁵²⁴

2000’li yılların başlamasıyla birlikte enerji güvenliğinin sağlanması kapsamında enerji piyasası daha rekabetçi bir yapıya dönüştürülmüştür. 2000’lerden sonra enerji alanındaki politikalara bakıldığında, devletin hem kendi için hem sermaye için yeniden üretme alanı yarattığı görülmektedir. Artan nüfus ve sanayinin gelişmesiyle birlikte enerjiye duyulan gereksinim artmaktadır. Gülcan Çağıl’a göre, günümüzde hızla tükenen enerji kaynakları sonucu tüm dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarının faal bir şekilde kullanılması ve özel sektörün bu alanda teşvik edilmesi ön plana çıkmaktadır.⁵²⁵ Bu

⁵²³ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, s.5-143.

⁵²⁴ Ahmet Davutoğlu’nun konuşmasından alınmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2014 Faaliyet Raporu**, s.7

⁵²⁵ Çağıl, s.41.

çerçeve, enerji ile ilgili yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi ve faal bir şekilde kullanılması doğrultusunda özel sektörün desteklenmesini arttırıcı çeşitli düzenlemelerin yapılması ve bu alandaki araştırmalar için daha fazla destek sağlanması beklenmektedir ve bunun sonucunda enerji ithalatının ise azalacağı düşünülmektedir.⁵²⁶

2000’lerin başından beri enerji sektörü farklı sektörlerde faaliyet gösteren, birikim yapan sermayelerin yeniden değerlendirme alanı olmuştur. 2000 Krizi’nden sonra Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş’in, Türkiye’nin yeni başlangıcında “*Saha sizindir, golleri siz atın*” diyerek özel sektörün başrol oynaması gerektiğini belirtmesi, devletin daha minimize bir yapıda olmasının da altını çizmesi de⁵²⁷ buna örnek gösterilebilmektedir. Ercan ve arkadaşlarının çalışmasında, “*Saha sizindir, golleri siz atın*” cümlesinin enerji sektörüne ait gelişmelerin kısa erimli analizlere konu olmasının, siyasi iktidar aracılığıyla, rant kollama ve spekülasyon üzerinden olduğu belirtilmiştir.⁵²⁸

Toplumsal dönüşümü öngören Sekizinci Plan’da, “toplumun yaşam kalitesinin artırılması, ülkemizin dünya hasılasından daha çok pay alması, Avrupa Birliği üyeliği perspektifinde dünya ile bütünleşmenin hızlandırılması, ülkemizin dünyada ve bölgesinde daha etkin bir güç haline gelmesi” amaçlanmakta olup enerjinin کافی seviyede sağlanmasının yanı sıra birçok konuyu hedefleyecek ve bu hedefler doğrultusunda “Yüksek katma değerli sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesine” ve “Mevcut enerji kaynaklarının ekonomik boyutlarda mümkün olan en üst düzeyde kullanılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, ithalatta ülke ve kaynak açısından çeşitlendirmeye gidilerek güvenli bir yapı oluşturulması hedef alınacaktır. Sektörde kamu ve özel kesimin bir arada faaliyet gösterebileceği yeni bir yapılanmaya gidilerek düzenleyici kurullar oluşturulacaktır. Özel kesimin optimal sistem planlaması yaklaşımı içinde enerji yatırımlarına özendirilmesine, bu alanda sürekliliğin sağlanmasına, rekabete açık bir üretim ve dağıtım sisteminin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.”⁵²⁹

⁵²⁶ Çağıl, s.42.

⁵²⁷ Sahayı Size Bıraktık Buyurun Golleri Atın, Mayıs 2002.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahayi-size-biraktik-buyurun-golleri-atin-69788>

Erişim Tarihi: 17/10/2019

⁵²⁸ Ercan, Yusufi-Yılmaz ve Gültekin-Karakaş, s.145.

⁵²⁹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, s.219-227.

Bu doğrultuda Şubat 2001 yılında kabul edilen EPK⁵³⁰ elektrik piyasasındaki rekabetçi yapı için yasal zemini hazırlamıştır. Hemen arkasından EPK'nın adı altında düzenleme kurumu olarak EPDK kurulmuştur.⁵³¹ Böylece enerji piyasasını denetleme ve düzenleme görevi devlet garantisinden çıkıp EPDK'ya verilmiştir. Fakat devlet garantisinin ortadan kalktığı rekabetçi piyasa yapısının olduğu enerji sektöründe, finansman sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı santraller için Türkiye'de birçok yatırımcı şirketin finansman aşamasında projelerine yurtiçinden ve yurtdışından kredi bulmaya çalıştıkları bilinmektedir.

Türkiye'de enerji yatırımları açısından finansman maliyeti ve bankaların uzun dönemli kredi verme sürelerinin, yeterince uzun olmaması nedeniyle yatırımcı şirketlerin genelde dış proje kredilerine yöneldikleri gözlenmektedir. Söz konusu krediler, yurtdışındaki bankalardan, uluslararası kuruluşlardan ve yabancı ülkelerde yer alan diğer finans kurumlarından sağlanabilmektedir. Yurtiçinde özel sektör finansman kaynaklarına bakıldığında; yenilenebilir enerji sektörünün finansmanında önemli kurumlarından biri TSKB'dır.⁵³² Ve son yıllarda ağırlıklı olarak enerji sektörü projelerine odaklanmıştır.⁵³³

Özel sektör karşılaştığı resmi engeller sebebiyle, enerji piyasası çemberi içerisinde uzun dönem faal bir şekilde görev alamamıştır.⁵³⁴ Zaman içerisinde enerji yatırımlarının özel sermaye tarafından gerçekleştirilmesi için verilen teşvikler ve garantilerin sağlanması sektörün gelişimi için oldukça önemli olmuştur.⁵³⁵ Dünya Bankası'nın da devreye girmesiyle hidrolik yapılara ilgi duyulmaya başlanmış ve bankanın masraf ve yüksek teknoloji gerektiren politikaları sonucu DSİ sözü edilen yapıların yapımı ve işletilmesini özel sektöre devretmenin yollarını aramıştır.⁵³⁶ Çağıl, özellikle EPK'nın çıkmasından sonra yatırımların özel sektör tarafından yapılması için destek sağlanmasına

⁵³⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. 4628 Sayılı *Elektrik Piyasası Kanunu*.

⁵³¹ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Hakkımızda.

<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/1-1167/tarihce> Erişim Tarihi:21/10/2019

⁵³² Çağıl, s.103-104.

⁵³³ IFC, *Sustainable Investment in Turkey 2010*, January 2011, s.39.

⁵³⁴ Çağıl, s.108.

⁵³⁵ Age, s.79.

⁵³⁶ Akgün İlhan, *Yeni Bir Su Politikasına Doğru "Türkiye'de Su yönetimi, Alternatifler ve Öneriler"*, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği, 2011, s.89.

karşın hâlâ tam rekabet piyasasının oluşmadığını, bunun en önemli nedenlerinden birisinin de, devlet varlığının hâlâ sektörde önemli oranda etkinliğinin hissedildiğini belirtmektedir.⁵³⁷

2002 yılından itibaren enerji piyasası üzerine egemenliği hızlı bir minvalde yükselişe geçen özel sektörün ilerleyen süreçte enerji alanına girmesi için, üretilen enerjiye dair teşviklerin ve güvencenin devletçe sağlanması gibi katkılar sunulduğu görülmektedir.⁵³⁸ Serbest piyasa koşullarını güçlendirmek, sermaye birikiminin önündeki taşları toplamak, kontrol mekanizmalarını kırmak gibi neoliberal hareketlerle devletin paternalist rolü devam etmektedir. KHK'larla çevre koruma kanunlarının yok sayılarak enerji projelerinin ve 6745 Sayılı Kanun'un 80. maddesine göre, "proje onay süreçlerinin Bakanlar Kurulu'na bırakılması, kamu mallarının ve arazilerin şirketlere bedelsiz bir şekilde devredilmesinin önünün açılması", devletin bu noktada sermaye ile işbirliği yaptığına dair önemli rol üstlendiği örneklerdir.⁵³⁹

2003-2005 ve sonrasında, Serbest Piyasa Dönemi, özel sektörün ümitleri ve üstelemeleri neticesinde 2003 yılında yürürlüğe giren "Su Kullanım Yönetmeliği" ve 2005 yılında çıkarılan 5398 sayılı yeni yasa ile enerji üretim ve dağıtım şirketlerinin dikey bütünleşmesi önündeki pürüzler de giderilmiş⁵⁴⁰ ve 5346 sayılı "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun" ile su kullanım hakkı anlaşmasıyla birlikte, HES'lerden elektrik üretip satabilmede özel sektör dönemine geçilmiştir. Ancak "Su Kullanım Hakkı Anlaşması" ve bu anlaşma ile başlayan HES kurma lisansı elde etme süreci "HES Lisans"ını ticaretin konusu durumuna getirmiştir. Türkiye'de bulunan akarsuların kullanım hakları bilinçsiz bir şekilde özel sektöre verilmiş ve bunun sonucunda "HES Lisansı Borsası" oluşmuştur.⁵⁴¹ Ayrıca, Yenilenebilir Enerji Kanunu'na göre, ulusal parklar, koruma altındaki yerler ve ormanları

⁵³⁷ Çağıl, s.109.

⁵³⁸ Efe Baysal, "Türkiye'nin Yüksek Enerjiye Dayalı Kalkınma Hamlesi ve Ölü Toprak, Ölü Su", Murat Güvenç vd. (Derleyenler), **Türkiye'de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri** içinde, İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, 2017, s.95.

⁵³⁹ Fikret Adaman, Bengi Akbulut ve Murat Arsel, "Türkiye'de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES'ler ve Dönüşen Devlet Toplum-Doğa İlişkileri", Cemil Aksu vd. (Derleyenler), **Sudan Sebepleri: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.291-312.

⁵⁴⁰ Öztürk, doktora tezi, s.232.

⁵⁴¹ Gökdemir, Kömürcü ve Evcimen, s.18-27.

kullanma hakkı hükümete verilmiştir. Enerjinin sürekliliğinin vazgeçilmezliğinin ve depolanamazlığının ortaya çıkardığı risklerin fiyatlanması, ilk olarak sağlanan alım garantileri ve uygun fiyatlamalar üzerinden, daha sonra enerji borsası aracılığı ile sağlanması metalaşmada ciddi anlamda önemli bir adım sayılmaktadır.⁵⁴²

2002 yılından itibaren verilen teşvikler, sağlanan krediler, çıkarılan yasalarla birlikte özel sektörün enerji piyasası üzerindeki hakimiyeti artan oranda hızlanmıştır. Türkiye’de bütün tekil sermayelerin ve sektöre yatırım yapmak için hazırda bekleyen sermaye grupları kümesinin ortak çıkarını temsil eden kesişiminde yer alan durum, su gücüyle sağlanacak enerjinin sanayiciye bedava ya da çok daha düşük bedeller karşılığında verilmesidir. Alpay Hekimler bu iki çıkarla alakalı olarak “daha önceden değeri bilinmeyen, umursanmamış olan ve kaynağı neredeyse sınırsız olan yenilenebilir enerji kaynaklarının aktif bir şekilde kullanımın gerçekleştirilmesi ve sanayinin rekabet gücünü arttıracak bir fiyat politikasının yükümlülüğünü” vurgulamaktadır.⁵⁴³

Enerji ihtiyacı doğrultusunda dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik politikaların 2000’li yıllardan itibaren yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımların yönelmesini destekleyici cümleler EPDK Başkanı Yusuf Günay’ın, enerji özelinde Enerji Bakanlığı ve DSİ ile mutakabat halinde olduklarını ve HES’ler için yatırım yapmaları için girişimcilere lisans verdiklerini belirttiği konuşmasında girişimcileri bu konuda özendirici cümleleri de dikkat çekmektedir:

“İş adamı olsam, mutlak suretle hidroelektrik santrallere (HES) yatırım yapardım. HES’leri gözüm kapalı tavsiye ediyorum. ..Bize gelen tüm müteşebbisleri (gidin su kaynaklarına yatırım yapın) diye yönlendiriyoruz. Yerli kaynaklara yatırım yapılması çok hoşuma gidiyor.”⁵⁴⁴

Türkiye’de yenilenebilir enerji alanının genişletilmesi genel anlamda hidroelektrik enerji yatırımları olarak anlaşılmakta ve bu alanda hidroelektrikten karşılaşılan payın %98⁵⁴⁵

⁵⁴² Yusufoglu, s.113.

⁵⁴³ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.275.

⁵⁴⁴ İşadami Olsam HES’e Yatırım Yapardım, Ocak 2007.

<https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/11910-isadami-olsam-hese-yatirim-yapardim> Erişim Tarihi: 17/10/2019

⁵⁴⁵ Çağır, s.42.

olduğu bilinmektedir.

Devletin faaliyette olduğu alanların özel teşebbüslere açılmasının ardından “serbestleşmeden fayda sağlanması için rekabet hukukunun ve sektörel düzenlemelerin birbiriyle tutarlı olması gerektiğini” ve enerji sektöründe serbestleştirme politikası çerçevesinde piyasalaşma sürecinin hızlandığı bir dönem olduğu Dokuzuncu Plan’da belirtilmektedir. Bu planda da enerji yatırımlarına özel sektörün ilgisi arttırılmak istenmiştir.⁵⁴⁶ Bu çerçevede 2011 tarihinde “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un yürürlüğe girmesiyle ve EPDK tarafından yayınlanan “Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik”in sağladığı, Türkiye’de mini ve mikro HES yapımı sözkonusu olmuştur. Ve faaliyetlerini bu alana yönlendirecek ya da bu alana yeni adım atacak girişimcilerin müracaatları İl Özel İdareleri tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır. Yani bu konuda yükümlülük İl Özel İdarelerine aittir denilebilmektedir.⁵⁴⁷

Türkiye Elektrik Piyasasının gidişatına ilişkin bir düzenleme de 2013 tarihli 6446 sayılı “Elektrik Piyasası Kanunu” ile hayata geçirilmiştir.⁵⁴⁸ Kanunla birlikte EPIAŞ kurulmuştur.⁵⁴⁹ Planlama konularına da dahil edilen enerjinin 2014 tarihli Onuncu Plan’ın hedefinde “yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarını olabildiğince maximum düzeyde değerlendirmenin yanı sıra ülkenin uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendiren rekabetçi bir enerji sistemine erişilmesi” de temel amaçlardan birisidir. “Kamu kesimi ancak piyasaların arz güvenliğini sağlamada yetersiz kalması halinde yatırımcı olarak piyasanın sağlıklı işleyişine katkı sunacaktır” ibaresinin yer alması da enerji alanının piyasaya bırakılacağına göstergesidir.⁵⁵⁰ Piyasaya bırakılan enerji alanı Erdoğan’ın “...Bir ülkede büyümenin ölçüsü enerji tüketimiyle doğru orantılıdır. Eğer bir ülkede enerji tüketimi fazla ise o ülke güçlü ülkedir, o ülke büyük ülkedir. Enerjiyi ucuza

⁵⁴⁶ DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013**, s.56-61.

⁵⁴⁷ Gökdemir, Kömürcü ve Evcimen, s.18-27.

⁵⁴⁸ Bu kanun ile organize toptan elektrik piyasalarının işletilmesi ve bu piyasalarda gerçekleştirilen mali uzlaştırma işlemleri ile bu faaliyetlerle alakalı diğer mali işlemler piyasa işletim faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Resmi Gazete, Elektrik Piyasası Kanunu- Sayı:28603, 30 Mart 2013, s.12. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330.pdf> Erişim Tarihi: 18/08/2019

⁵⁴⁹ Hakan Çetintaş ve İbrahim Murat Bicil, Elektrik Piyasalarında Yeniden Yapılanma Türkiye Elektrik Piyasasında Yapısal Dönüşüm, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2(2), 2015, s.1-15. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/202167> Erişim Tarihi: 02/05/2019

⁵⁵⁰ Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018**, s.103-104.

mal etmemiz halkımıza da ucuza arz etmemiz gerektirmektedir”⁵⁵¹ cümleleriyle, devletin ve sermayenin kendini yeniden üretmede sembolik anlamlar dünyası üzerinden beslendiğini de gösterir şekildedir.

Kısacası enerji sektörü her dönemde iktidara gelen hükümet politikalarıyla desteklenmiş, şirketlere verilen ayrıcalıklar hukuksal çerçevelerle donatılarak, özel sektörün rahatça ilerleyebileceği çakılsız bir yol haline getirilmiştir. Hükümet, enerji kaynaklarının üretim ve dağıtımının denetlenmesi konusunda özel sektöre dış kaynak kullanması sebebiyle serbestlik sağladığından dolayı özel sektör tarafından takdir edilse de sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilmektedir.⁵⁵² Politikalar incelendiğinde yatırımları büyük oranda tekstil sektöründe olan Sanko Holding’in kendini yeniden üretmesine olanak sunan enerji alanının özel sektöre açıldığı görülmüştür. Bu bağlamda 1997 yılında yatırımların artan oranda enerji sektörüne kayması, Sanko Holding’in enerji sektörüne girişinin tarihsel boyutunu analiz etmeyi gerekli kılmıştır. Bir sonraki kısımda Sanko Holding’in enerji sektörüne girişi detaylandırılacaktır.

3.3. SANKO HOLDİNG’İN ENERJİ SEKTÖRÜNE GİRİŞİ

*Suyu sevmeyen insanın, rüzgârı anlamayan,
gökyüzünde bir bulutu olmayan insanın gideceği uzaklık,
olsa olsa kendine sızan çaresizliktir.*⁵⁵³

Belirli bir alanda birikim yapan sermayeler artık varlığını sürdürdüğü alanlarda birikim koşulları olmadığında, varlıklarını sürdüreceği yeni değerlendirme alanlarına yönelmektedirler. Bu alanlar ise talebin artmakta olduğu enerji, altyapı gibi genel üretim ve tüketim sektörlerinin asgari koşulunu oluşturan sektörler olabilmektedir. Enerji, altyapı gibi alanları devlet kendisini de yeniden üretebilmek için sermayeye açmaktadır yani bu alanlarda varlığını oldukça minimize etmektedir. Enerji gibi altyapılara yapılan yatırım artı-değerin ve fazla birikmiş sermayenin soğurulması ile devalüasyonun

⁵⁵¹ Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşmasından alınmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2014 **Faaliyet Raporu**, s.5.

⁵⁵² IFC, **Sustainable Investment in Turkey 2010**, January 2011, s.66.

⁵⁵³ Şükrü Erbaş, **İnsanın Acısını İnsan Alır**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2012, s.46.

duraksatılması için ideal bir alan oluşturmaktadır.⁵⁵⁴

Alice Amsden'in verilerinden aktaran Yusufoglu, 1953-1990 yılları arası "enerji yoğunluğu değerleri yanında sanayi üretimlerine bakıldığında; Türkiye, Çin, Meksika, Hindistan, Arjantin, Endonezya, Tayvan gibi 11 ülkede kimyasallar, temel metaller ve makina sektörlerinin gelişimi hedeflendiği gibi çok önemli artışlar gösterir... En çarpıcı değerler ihracatta imalatın payında 1970-1995 arasında gerçekleşen değerlerdir... Türkiye'de 8.9'dan 74.4'e çıkar" ve verilen oranlar ihracat rakamlarının artmasıyla birlikte değerlerin gerçekleştiğini göstermektedir. Türkiye'de enerji yoğun üretimin artmasıyla birlikte enerji tüketiminde artış gözlenecektir. Bu bağlamda 1990'larda "finansal kârların birikimi ve devlet borçlanması yarattığı eksik üretimle beslenen birikim koşullarının şirketleri enerji alanına yatırım yapmaya yönlendirmesi ya da bu alanı yatırıma uygun hâle getirmesi ile birleşecektir."⁵⁵⁵

1990'ların sonundan itibaren Türkiye'de yaşanan sürece bakıldığında da Sanko Holding sektörel kayma konusuna örnek teşkil etmektedir. Emek yoğun ürünlere önem verilmesinin dışında Beşinci Plan'da belirtilen "Traktör dışında kalan tarım makinalarında ekonomik ölçeklerde ve kaliteli üretim yapabilecek, dünya fiyatlarıyla rekabet edebilecek, büyük ölçüde ihracata yönelik yeni tesislerin kurulması teşvik edilecektir"⁵⁵⁶ maddesi de yer almaktadır. Tekstil kökenli bir şirket olan Sanko Holding, 1990'lardaki özelleştirmelerle, 1995 yılında Adıyaman Çimento'nun özelleştirilmesi ile ilk olarak çimento⁵⁵⁷ alanında üretime geçmiştir. Üretimlerini 1999 yılında inşaat ve tarım makinalarıyla sürdürmüştür.⁵⁵⁸ Sanko Holding'in çimento ve tarım makinaları üretiminde yer alması enerji yoğun üretime geçtiğini göstermektedir. 1997 yılında tekstilin yanı sıra asgari bir şekilde enerji yatırımlarına başlayan Sanko Holding, kendisine bağlı grup iştiraklerinin ihtiyacı olan enerjiyi üreterek enerji sektörüne bu anlamda ilk adımlarını

⁵⁵⁴ Yusufoglu, s.117-118.

⁵⁵⁵ Yusufoglu, s.207-208.

⁵⁵⁶ DPT, 1985, s.196.

⁵⁵⁷ Sanko Holding, Çimento-İnşaat.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-cimento-insaat.aspx> Erişim Tarihi: 18/10/2019

⁵⁵⁸ Sanko Holding, İş ve Tarım Makinaları.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sektorel-is-ve-tarim-makinalari-sanko-makina.aspx>

Erişim Tarihi:16/12/2018

atmıştır.⁵⁵⁹ Yani, sermayenin merkezileşmesi yeni dönemde enerji sektörünü de kapsayacak bir şekilde ve farklı boyutlar kazanmış olarak gelişimine devam etmektedir.

Sanko Holding'in kaderi, yıllar öncesi, Abdülkadir Konukoğlu'nun Portekiz'e yaptığı seyahat ile değişmiştir. Avrupa'ya gittiğinde büyük tekstil fabrikalarının kapandığını, fabrika patronlarının iflas ettiğini gören Gaziantepli iş insanı, çok geçmeden sermayesini yeni yatırım alanlarına yöneltmiştir. İlk başta dede mirası tekstil sektöründe varlığını sürdüren Konukoğlu, grup içinde tekstilin hissesini küçültmüştür. Faaliyette bulundukları sektörler ise ilerleyen yıllarda 11'e yükselmiştir. Tekstil sektörünün zor duruma düşeceğini gördükleri için farklı alanlara yönelmişlerdir⁵⁶⁰ ve büyük oranda yatırımları enerji sektörüne olmuştur. Özellikle de yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmıştır. Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar devamlı bir biçimde üretim imkânı yaratmadıkları halde görece artı değer üretimi için teknik yatırımlarda süreklilik de gerektirmemekte olduğunu belirten Yusufoglu bu kaynaklara yapılan yatırımların nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

“sermaye malları çevrim zamanına dayalı değersizleşmenin ciddi bir sorun teşkil etmediği, büyük ölçekli ve çok tedarikçili imalat sektörlerine göre organizasyonel ve yönetsel etkinlik, çok sayıda tedarikçi ile çalışma ve çeşitli hammadde gereksinimi olmayan, emek kontrolü gibi uzmanlıklar gerektirmeyen bir alan olarak yeniden değerlendirilmeye uygun bir alan olarak ortaya çıkmış oluyor.” ⁵⁶¹

Portföyünde bulunan yenilenebilir enerji kaynaklarını 2006 yılında Sanko Enerji adı altında birleştiren Sanko Holding, gerçekleştirdiği ve gerçekleşmesini tasarladığı enerji sektöründeki faaliyetleriyle Türkiye enerji piyasasında adının sıkça duyulduğu büyük yatırımcı haline gelmiştir. 2007 yılında “Toptan Satış Lisansı” alan Sanko Enerji bu vesileyle ve serbest tüketici kümesinde yer alan özel ve tüzel şahıslara elektrik enerjisi sağlamaya başlamıştır.⁵⁶² Elektrik ticaretiyle daha da geliştiği bilinen Sanko Holding, bu

⁵⁵⁹ Gökdemir, Kömürcü ve Evcimen, s.18-27.

⁵⁶⁰ Sanko Hangi Sektörlerde Büyüyor?, Ekim 2008.

<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Sanko-hangi-sektorlerde-buyuyor/51664>

Erişim Tarihi:28/06/2019

⁵⁶¹ Yusufoglu, s.354-355.

⁵⁶² Sanko Enerji, Hakkımızda.

bağlamda büyük ihalelere adını yazdıracak duruma gelen bir sermaye grubu sayılabilmektedir.

Abdülkadir Konukoğlu'nu en fazla heyecanlandıran enerji yatırımlarıdır ve bu sebeple en az haftanın bir gününü baraj inşaatına ayırdığını dile getirmiştir. Sanko Enerji ülke için gerekli enerjinin temin edilmesinde faal bir biçimde yer almaktadır. Bu sebeple üretilen enerjiyi kaliteden ödün vermeden itimatlı ve çevreyle uyumlu bir şekilde düşük maliyete elde ederek sağlanmasını hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda kurduğu elektrik üretim tesisleri kurulumunu yapıp onları kiralayacak ya da üretime alacaktır. Üretim sonucu elde ettiği enerjinin pazarlamasını da yapacaktır. Ayrıca, faaliyette olduğu enerji kaynaklarının dışındaki enerji kaynaklarından da aynı şekilde yararlanarak ülkenin iktisadi kalkınmasında enerji alanında da payı olmasını amaç edinmiştir.⁵⁶³

Türkiye'de enerji sektöründe düzenleyici kurulun ve çıkarılan yasaların 2000 yılı dolaylarında faaliyete ve yürürlüğe girmesiyle beraber, bu sektörde elektrik üretimi, ticareti ve satışına yönelik Sanko Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş., Sanko Rüzgar Enerjisi Sanayi ve Ticaret A.Ş., Enko Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş.'yi kurmuştur ve Sanko Enerji, günümüze gelinceye kadar bilhassa yenilenebilir enerji alanında büyümesini devam ettirmekte olup, 6 hidroelektrik, 2 rüzgar santrali ve 1 jeotermal santrali kurulumunu sağlamıştır. Kendilerine 1,5 milyar dolar maliyeti olan santraller, yılda 2,2 milyar kWh enerji üretmektedir. Gelecekte yapmayı tasarladığı ve kendisine yine bir öncekilerle aynı maliyete mâl olacak ilave santrallerle kurulu güçten sağladığı kârı arttırmayı hedeflemektedir.⁵⁶⁴ Elektrik üretimlerini arttıran Sanko Enerji'nin, bu sektörde üretilen artı değeri oldukça kolay realize olmakta ve bu bağlamda kurulan santrallerle sondaki P* nın, baştaki P'dan daha çok olduğu açıkça görülmektedir. Şöyle ki, artı değer üretildiği anda tüketilmektedir. Realize olmanın gerektirdiği mekânsal entegrasyon da o ölçüde gerçekleşmiş olmaktadır.⁵⁶⁵

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/hakkimizda> Erişim Tarihi:24/01/2019

⁵⁶³ Sanko Holding, Sektörel/Enerji.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-enerji.aspx> Erişim Tarihi:29/06/2019

⁵⁶⁴ Sanko Enerji, Elektrik Üretimi.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/elektrik-uretimi2> Erişim Tarihi:27/01/2019

⁵⁶⁵ Yusufoglu, s.122.

Sonuç olarak, Ercan'ın çalışmasında “Anadolu sermayesi” olarak bilinen sermayeler, “sonradan birikim sürecine dahil olmuş, adı alan ekonomilerinde yer etmiş ve uluslararası piyasayla eklemlenen işletmeler” şeklinde tanımlanmıştır ve bu çalışma sermaye biçimlerinin serpilip büyümesini kolayca anlamamızı da sağlamaktadır.⁵⁶⁶ Sanko Holding'in tekstil sektöründen enerji sektörüne büyük oranda artan yatırımları analiz edildiğinde, Türkiye'de enerji piyasasında yapılan reformlar da göz önüne alındığında, holdingin gelişen sanayileşmesi, ihracat ve ithalatının artışı, yabancı şirketlerle kurulan ortaklıklar ve bunlarla ilgili olarak üretimde enerji ihtiyacının artması, elde biriken sermayenin sermaye yoğun alanda değerlendirmek istemesi, sektörel anlamda kaymaya sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Sanko Holding'in çeşitli alanlarda yaptığı enerji yatırımlarına bakmak, enerji sektöründe neden varlığını sürdürdüğünü anlamayı daha kolaylaştırmaktadır.

3.3.1. Sanko Holding'in Çeşitli Enerji Yatırımları

Sanko Enerji Grubu varolan işlemlere “Toptan Satış Lisansı” alarak ve serbest tüketici konumunda olan özel ve tüzel kişilere elektrik enerjisi sağlama faaliyetlerinde faal bir aktör olmak üzere yatırımlarını sürdürmektedir. 2013'de *Capital Dergisi*'ne konuşan Abdülkadir Konukoğlu, enerjide 513 megawattlık kurulu güce ulaştıklarını, gelecek 3 yıl içinde kurulu gücünü iki katına çıkarmayı planladıklarını, şimdiye kadar yaptıkları yatırımlarla su ve rüzgârdan enerji üreterek, rüzgârın boş yere esip, suyun boş yere akmasının önüne geçtiklerini, ürettikleri çevre dostu enerjiyle ülke ekonomisine değer katmayı seçmiş bir grup olduklarını ve dolayısıyla rüzgar, hidrolik ve jeotermal olmak üzere yenilenebilir enerjiyle ilgili faaliyetlerinin farklı bölgelerde proje ve yeni yatırımlarının da yine enerji alanında olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁷ Enerjinin her dalıyla ilgilendiklerini Konukoğlu şu sözleriyle belirtmiştir:

“Bunların içinde en masum olanı rüzgâr ve sudur. Bunların ürettiği enerji, eğer bir hesabını yaparsanız, milyonlarca ağacı kesip enerjiye dönüştürdüğünüz takdirde, bunun enerjisini ancak elde edebilirsiniz... Akan

⁵⁶⁶ Ercan, *Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*, s.39.

⁵⁶⁷ Sanko Enerji Kurulu Gücünü İkiye Katlayacak, Ocak 2013.

<https://www.capital.com.tr/sektorler/enerji/sanko-enerji-kurulu-gucunu-ikiye-katlayacak>

Erişim Tarihi:26/03/2019

suju bir torbaya doldururamıyorsunuz akıp denize gidiyor esen rüzgarı da torbaya dolduramıyorsunuz, o da gidiyor.”

Bu sebeple ağacı sanayide kullanmak üzere yetiştirilmesi gerektiğini, rüzgar ve suya yaptıkları yatırımlarla çevreyle uyum içinde olduklarını da belirtmiştir.⁵⁶⁸ Sermayenin özveriyle inşasını yüklediği 61 hidroelektrik santralin (HES) temel atma töreninde Abdülkadir Konukoğlu:

“Şimdi sen tekstilcisin, ne işin var elektrik sektöründe diyeceksiniz. Herkes böyle bakıyor. Tekstilde 5., elektrikte 1. kuşağız. Yıllarca barajlar yapılmış biz bakmışız, ama şimdi gözümüz açıldı. Bunu da herkes bilsin.”

Dağda esen rüzgarı, yerde akan suları hanelere taşıyacaklarını sözlerine eklemiştir.⁵⁶⁹ Türkiye’de emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlere geçiş aslına bakılırsa 1995 yılında Avrupa Birliği ile Türkiye arasında gerçekleşen Gümrük Birliği Anlaşması’na dayanmaktadır. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye tekstil gibi ürünleri AB’ye ihraç edecektir.⁵⁷⁰ Fakat AB’nin Çin’de üretim maliyetlerinin düşük olması sebebiyle, Çin’in ihracatına kapıları açması, Türkiye’de emek yoğun sektörlerin ihracatlarını sekteye uğratmıştır. Bu bağlamda emek yoğun sektörlerde enerji alanına doğru sektörel bir kayma eğilimi göstermiştir. Bu noktada enerji alanına yatırım yapan sermayeler incelendiğinde, bu sermayelerin faaliyet gösterdikleri alanları, kökenlerinin hangi sektöre dayandığı, birikim düzeyleri gibi unsurlar birbirleriyle farklılık ya da benzerlik gösterebilmektedir. Bu sebeple enerji alanlarına yaptıkları yatırımlar da birbirlerinden farklı olabilmektedir. Çalışmada analize konu olan ve tekstil alanından enerji alanına sektörel bir kayma gösteren Sanko Holding’in birikim düzeyi çerçevesinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlar ağırlıklı olarak HES, RES ve JES’ler üzerinedir.

⁵⁶⁸ İş’te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi: 27/03/2018

⁵⁶⁹ Özel Sektör, HES Devrimini Başlattı, Temmuz 2008.

<https://www.yenisafak.com/politika/ozel-sektor-hes-devrimini-baslatti-127983>

Erişim Tarihi:27/01/2019

⁵⁷⁰ Dış İşleri Bakanlığı AB Birliği Başkanlığı, AB İle İlişkiler/Gümrük Birliği, Güncelleme Temmuz 2019.

https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html Erişim Tarihi:06/11/2019

2019 yılı itibariyle Sanko Enerji'nin elektrik üretimi için mevcut ve hedefledikleri santral sayıları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 3: 2019 Yılı Sanko Enerji Mevcut ve Hedeflenen Santraller

	HES	JES	RES
İşletmede olan Santraller	6	1	2
Yapımı Devam Eden Projeler	1	1	4
Geliştirilen Projeler	-	2	-

Kaynak: www.sankoenerji.com/tr (Erişim Tarihi:27/01/2019)

Tablo 3’de görüldüğü üzere en çok yatırım HES’lere yapılmıştır ve yapımı devam den 1 HES projesi ve 4 RES projesi olmasına karşın, HES ve RES’ler geliştirilen projeler arasında görünmemektedir. Geliştirilen projeler arasında JES’lere rastlanılmaktadır. HES, JES ve RES olmak üzere mevcutta toplam 9 santral, yapımı devam eden 6 santral ve geliştirilen projeler arasında sadece JES olmak üzere 2 santral bulunmaktadır.

Sanko Enerji'nin 2019 yılı geliştirilen projelerin ve işletmede olan, yapımı devam eden santrallerin mevcut kurulu güçleri ve enerji üretimi tablosu da aşağıda verilmiştir:

Tablo 4: 2019 Yılı Sanko Enerji Mevcut Santralleri

KURULAN SANTRALLERİN YAKIT TÜRÜ	KURULU GÜCÜ MW	ENERJİ ÜRETİMİ kWh
Sanko JES Faz 1	15	110 Milyon
Çatalca RES	100 (20 x 3.0 + 10 x 3.3)	285 Milyon
Hilal RES	7	29 Milyon
Cevizlik Regülatörü ve HES	91,4 (2 x 45,70)	330 Milyon
Sani Bey Barajı ve HES	310 (2 x 155)	1 Milyar
Kalkandere HES	36 (3 x 12.00)	150 Milyon
Kızılağaç HES	4,2 (2 x 2.1)	23 Milyon
Koçlu HES	36,3 (2 x 18.15)	120 Milyon
Tepekışla Barajı ve HES	69,7 (2 x 33 + 3.7)	240 Milyon

Kaynak: www.sankoenerji.com/tr (Erişim Tarihi:27/01/2019)

Tablo 4'te Sanko Enerji'nin kurulu enerji santrallerinde kurulu güçten elde edilen enerji üretimleri gösterilmektedir. Fakat santralleri kurarken, mevcut kurulu güçten hedefledikleri enerji üretimlerine ulaşip ulaşmadıkları konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Tablo 5: 2019 Yılı Sanko Enerji Hedeflenen Santraller

KURULMASI PLANLANAN SANTRALLERİN YAKIT TÜRÜ	KURULU GÜCÜ MW	ENERJİ ÜRETİMİ kWh
Akyel 1 & 2 RES	50	150 Milyon
Güney 1 RES	70	220 Milyon
Gazi 9 RES	51	155 Milyon
Selin 1 & 2 RES	38	149 Milyon
Kayalar Regülatörü ve HES	39	135 GWh
Sanko JES Faz 2 & 3	15 + 30	330 Milyon

Kaynak: www.sankoenerji.com/tr (Erişim Tarihi:27/01/2019)

Tablo 5’te kurulması planlanan santrallerin kurulu güç ve kurulu güçlerden elde edilecek elektrik üretimleri hesap edilmiştir. Bölgelere göre kurulu güçlerden elde edilen elektrik üretim hesaplamaları da farklılık göstermektedir.

Tablo 6: 2019 Yılı Sanko Enerji Geliştirilme Aşamasındaki Santraller

GELİŞTİRİLME AŞAMASINDAKİ SANTRALLERİN YAKIT TÜRÜ	KURULU GÜCÜ MW	ENERJİ ÜRETİMİ kWh
Çiftlikköy JES	-	-
Başaran JES	-	-

Kaynak: www.sankoenerji.com/tr (Erişim Tarihi:27/01/2019)

Tablo 6’da geliştirilme aşamasında olan iki santralinde JES olduğu görülmektedir. Fakat henüz kurulu gücü hesaplanmadığından dolayı, buna bağlı olarak enerji üretimi de hesaplanamamaktadır.

Su, rüzgar ve jeotermal enerjisi başta olmak üzere, yenilenebilir enerji yatırımlarını artırma hedefiyle yola çıkan Sanko Enerji Grubu kendi deyimleriyle sürdürülebilir geleceğe katkıda bulunmaya devam etmektedir. Gelecekte ülkenin mevcut

jeotermal, kömür, güneş gibi enerji kaynaklarını da portföylerine katarak ülkeye iktisadi anlamda katkı sağlamaya devam edeceği de söz konusu olmaktadır. Bu amaçla birçok kalite ödülüne layık görülen Sanko Holding son dönemlerde adını sıkça duyurduğu enerji üzerinde çevreyi de içine alarak kampanyalar geliştirmektedir. Bunun sonucu olarak, Sanko Holding çatısı altındaki 12 şirketin, *Ekonomist Dergisi*’nce 2016 yılı verilerinin baz alındığı “Ekonomist 500 Büyük Anadolu Şirketi” araştırmasında Sanko Enerji’nin de yer aldığı açıklanmıştır. Sanko Enerji dışında, Sanko Holding şirketlerinden Sanko Tekstil İşletmeleri, Sanko Pazarlama, Sanko Dış Ticaret, Avnet Technology Solutions, Çimko Çimento Beton, Süper Film Ambalaj, Sayınlar Gıda Maddeleri, Başak Traktör, Sanko Rüzgar Enerjisi, Bartın Çimento, MST Sanko İş ve Tarım Makinaları listede yer almıştır.⁵⁷¹

Bu sebeple sektörde böylesine özveriyle girişilen işleri teşvik etmek amacıyla Türkiye’nin enerji gücünü temin eden lider firmaların en iyilerine, TBMM Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu Başkanı Ziya Altunyaldız’ın katılımıyla, ICCI Enerji Ödülleri Töreninde “Yenilenebilir Enerji Santralleri”, “Termik Enerji Santralleri” ve “Enerji Projelerinde Verimlilik” kategorilerinde ödüller verilmiştir ve Sanko Holding, 2018 yılı 7. ICCI Enerji Ödülleri kapsamında Sanko Enerji’ye ait Yokuşlu Kalkandere Hidroelektrik Santrali,⁵⁷² 2017 yılı 6. ICCI Enerji Ödülleri kapsamında Tepekışla Barajı ve Hidroelektrik Santrali, hidroelektrik kategorisinde ödüllendirilmiştir.⁵⁷³ Keza 2015 yılında da hidroelektrik enerji dalında, Sanko Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin Cevizlik Regülatörü ve HES Rize İyidere ödüle layık görülmüştür.⁵⁷⁴ İSO’nun 2014 yılında “Türkiye’nin İkinci En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu” listesinde ise Sanko Holding şirketlerinden Sanko Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş 110., *Ekonomist Dergisi*’nin üç büyük il haricindeki illere dönük olarak

⁵⁷¹ Sanko Holding Anadolu’nun 500 Şirketi Arasında, Ekim 2017.

<https://aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/sanko-holding-anadolunun-500-buyuk-sirketi-arasinda/639043#> Erişim Tarihi: 15/03/2018

⁵⁷² Sanko Enerjiye Bir Ödül Daha, Mayıs 2017.

<http://www.sankoenerji.com/en/p/news/id/sanko-enerji-ye-bir-odul-daha-19> Erişim Tarihi:17/10/2019

⁵⁷³ İccı Enerji Ödülleri Sahiplerini Buldu, Mayıs 2017.

<http://www.milliyet.com.tr/iccı-enerji-odulleri-sahiplerini-buldu-istanbul-yerelhaber-2014354/> Erişim Tarihi:30/01/2019

⁵⁷⁴ Enerji Oscarları Sahiplerini Buldu, Şubat 2016.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/haberler/id/enerji-oscarlari-sahiplerini-buldu-4> Erişim Tarihi:30/01/2019

2014 yılı net satışların değerlendirildiği “Anadolu’nun En Büyük 500 Şirketi Araştırması”nda ise, Sanko Enerji Sanayi 287. sırada olmuştur.⁵⁷⁵

Sanko Enerji Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin bugünlere gelmesinde ise aşağıdaki yönetim kadrosunun rolü büyüktür.

Sanko Holding’in yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlarla kendi deyimleriyle sürdürülebilir geleceğe katkıda bulunmakta olabilir fakat sermaye birikim sürecinde, yeniden değerlendirilmenin alanı sayılan doğanın, birikim süreci içerisine çekilmesi geleceğin sürdürülebilirliği konusunda birçok toplumsal hareketlere sebep olmuştur ve çoğu sivil toplum kuruluşlarınca da eleştirilmektedir. Bu konu daha detaylı bir şekilde ayrı bir başlık altında bir sonraki kısımda ele alınmıştır.

3.3.2. Sanko Holding’in Enerji Yatırımlarında Karşılaştığı Toplumsal Hareketler

1997 yılında başlattığı enerji yatırımlarını 2006 yılında Sanko Enerji çatısı altında toplayan Sanko Grubu, Türkiye’nin birçok noktasına çeşitli enerji kaynaklarından beslenen santraller kurmuştur. Bu santrallerden çoğunun HES’ler olduğu bilinmektedir. Sanko Holding’in faaliyet gösterdiği alanlarda su kullanımının artması birikimin

⁵⁷⁵ Ekonomist 500’e Sanko Damgası, Eylül 2015.

<https://www.haberler.com/ekonomist-500-e-sanko-damgasi-7664734-haberi/> Erişim Tarihi:17/10/2019

zorunluluğu olarak su döngüsüne müdahaleyi artırmıştır. Özellikle HES inşaatlarının doğaya verdiği zararın halk tarafından tepki toplamasına karşın Sanko Holding ve diğer enerji yatırımı yapan şirketler HES inşalarına devam etmiştir.

HES'lerin sık aralıklarla yapılıncı doğaya, bitki örtüsüne zarar verdiği ve Karadeniz'de özellikle dereleri kuruttuğu düşüncesini dile getiren gazeteciye karşın Abdülkadir Konukoğlu şu şekilde konuşmuştur:

“Bu konuda yanlış bilgilendirmeler var, orada zaten siz cansuyunu bırakıyorsunuz, %10 civarında bir cansuyu. Derelerde herhangi bir kuruma falan yok... Bazı firmalar kötü yapabilir, bizim HES'leri bir gidin, gezin. Aynen ressam gibi yaptık ve dağların içerisine gömdük...”

Devamında ise HES konusunda halktan şikayet olmadığını yabancı yerlerden müdahale olduğunu belirten Konukoğlu, bugün dünyanın, kendi yaptıkları HES'leri örnek gösterdiğini de belirtmiştir.⁵⁷⁶ Enerji yatırımları yolunda yalnız yürümeyen sermayedarların ortağı, toplumsal hareketlere karşı yine devlet olmaktadır. Bu hareketler karşısında ise Janet Biehl, *“devletin iktidarının en son aşamada kullandığı ordu ve polis gücü şeklinde ortaya çıkan -yasal kullanımı devletin tekelinde bulunan- şiddete dayanır”*⁵⁷⁷ tanımlaması devletin kendi baskı araçlarıyla gerektiğinde “zor”u kullandığını göstermektedir. Örneğin Mahmut Hamsici, Sanko Holding'in Cevizlik HES Binası'na gittiklerinde, güvenlik güçlerinin gözlerinin üzerlerinde olduğunu, orada santralin fotoğraflarını çekerken, kendilerinin de fotoğraflarının çekildiğini belirtmiştir. Santralde cansuyu diye bırakılan suyun oldukça az ve santralin davasının sürmekte olduğunu, davası sürdüğü halde açılışının dönemin başbakanı Erdoğan'ın çevrecilere karşı tepkilerini ve çevrecilerin iddialarının yalan olduğunu söyleyip baraj kapaklarını açarak açılış yaptığını da sözlerine eklemiştir.⁵⁷⁸

Enerji alanındaki projeleri durdurmak isteyen çevrecilere karşı dönemin başbakanı Erdoğan: *“Çevrecilikse, evet. Yine iddialı konuşuyorum. Ben çevreciyim, benim iktidarım çevreci. Ben boş gezen çevreci değilim”*⁵⁷⁹ şeklinde cevap vermiştir. Halkın

⁵⁷⁶ İş'te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> Erişim Tarihi:27/03/2018

⁵⁷⁷ Janet Biehl, **Toplumsal Ekoloji Siyaseti**, Esra Eren (Çeviren), İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2016, s.13.

⁵⁷⁸ Mahmut Hamsici, **Dereler ve İsyanlar**, Ankara: Notabene Yayınları, 2012, s.140.

⁵⁷⁹ Erdoğan: Ben Boş Gezen Çevreci Değilim, Ağustos 2008.

talepleri ya da karşıt girişimlerine karşı ise Sanko Enerji Genel Müdürü Cem Aşık, 7. si düzenlenen Türkiye Enerji Zirevesi'nde elektrik sağlamlının yanı sıra diğer sağlanacak hizmetlerin de gündemlerinde olduğunun altını çizerek konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“...Belki kurarken ücret alamıyorsunuz... özelleştirmelerden sonra özellikle şebeke alt yapısı tarafında birleştirilmesi gereken birçok alan oluştu... Henry Ford’a “siz müşterilerinizi dinlemiyor musunuz, neye göre geliştiriyorsunuz bu arabaları?” diye sorduklarında “ben sadece müşterileri dinleseydim, daha hızlı giden, daha konforlu at arabaları yapardım” cevabını vermiş”⁵⁸⁰

Kendisi bir üretim girdisi olarak görülen su özelinde son dönemde bütün devletler ve sermaye gruplarınca oldukça sık başvurulmuş “sularımız boşa akıyor” ya da “kapasite kullanım oranımız sadece %30” ve benzeri söylemleri yukarıdaki analiz üzerinden değerlendirebilmemiz mümkündür.⁵⁸¹ Halkın ve kuruluşların veya işletmelerin eleştirilerini, önerilerini dikkate aldıklarında enerji sektörünün kendi planladıklarının çok altında gelişeceğini öngörmektedir.

Sonuç olarak, kapitalist üretim biçiminde sermaye birikiminin hızlanması ve genelleşmesi için gerçekleştirilen yıkım artık küresel ölçekte olup hem gezegenin doğal dengelerini hem de doğanın parçası olan insanlığı tehdit etmektedir.⁵⁸² Doğa kapitalizm için bir araç, üretim için de önemli bir faktördür.⁵⁸³ John B. Foster, sürdürülebilir kalkınmacıların “*iktisadi liberalizmin amentüsü*” sayılan sermaye birikiminin sınırsızlığı ile yeryüzünün korunması arasında uyumsuzluğa rastlamadıklarını, sistemin, piyasa verimliliğini doğayla ve doğanın yeniden üretimiyle uzlaştırarak yeni bir “sürdürülebilir kapitalizmin” oluşumuna katkı sağlayabilmekte ve yaygınlaşmaya devam edebilmekte olduğunu söylemektedir. Aslına bakıldığında ise bunun küresel bir yıkım olduğunu, kâr

<http://www.milliyet.com.tr/erdogan--ben-bos-gezen-cevre-ci-degilim-siyaset-982172/>

Erişim Tarihi:01/02/2019

⁵⁸⁰ Sanko Enerji, Haberler.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/haberler> Erişim Tarihi:30/01/2019

⁵⁸¹ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.84.

⁵⁸² Altıok, s.81-98.

⁵⁸³ Özcan Sezer ve Fatih Kırıışık, **Siyasal Ekoloji**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2015, s.124.

sağlama hedefi doğrultusundaki yöntemlerin türevlerinden oluştuğunu da sözlerine eklemiştir.⁵⁸⁴

Sermayenin değerlendirilmesi ancak meta üretiminin hızlanması ve genişlemesi ile bu da emek üretkenliğinin devamlı bir şekilde artmasıyla mümkün olmaktadır. Buna karşın, emek üretkenliğinin artması, üretimde giderek artan oranlarda enerji ve hammaddenin kullanılır duruma gelmesi, başka bir deyişle doğanın kendisinin ve başta insan olmak üzere doğal kaynakların hızla dönüştürülmesi, tüketilmesi anlamına gelmektedir. Biliyoruz ki doğal kaynakların metalaşmasının ilk emsali toprak, ikincisi ise onun doğal parçası olan madenler olmuştur. Yani, sermayenin suyu metalaştırırken amacı, maximum seviyede değer üretimi için, o kaynağı seferber etmektir, fakat bu gayretler, ne yazık ki su kaynaklarının daha hızlı tüketilmesine yol açmaktadır.⁵⁸⁵ Böylece kullanım değerleri bakımından sınırsız kaynak sağlayan doğada varolan kaynaklar enerjiye dönüştürülürken, bu kaynaklar değişim değeri uğruna acımasızca dönüştürülmektedir. Doğada bulunan kaynakların metalaştırılmasına uzun vadede bakıldığında, kaynakların yok olmasına sebep olabilmektedir bu bağlamda doğanın kullanım değerine sahip kaynakları sınırsız olarak görülmemelidir. Bu anlamda Türkiye'nin birçok noktasında çeşitli enerji yatırımları bulunan Sanko Holding de, sermaye birikimini genişletme uğruna, doğal kaynakları metalaştırma yoluna gitmektedir. Tekstil sektöründe varlığını sürdüren holdingin, faaliyette bulunduğu tüm sektörlerde enerjiye ihtiyaç duyması sadece iştiraklerine gereken enerjiyi sağlamakla kalmamıştır. Aşırı birikim sermayesinin değersizleşmesine yol açacağı tehdidi karşısında enerji sektöründe yatırımlarına da sebep olmuş ve Sanko Holding'in faaliyet raporlarında da görüldüğü üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından sağladığı elektrik alanında da dağıtım, üretim ve satışına başlamıştır. Başka deyişle suyun çıkarım, iletim ve dağıtımının devlet eliyle piyasaya devredilmesi, üretimine suyun da bir girdi olarak dahil olduğu bütün metallerin değerlerinde bir artış sağlamanın yanı sıra bu metallerin değerleri ile değişim değerlerinin birbirine en fazla yaklaştığı, dolayısıyla sermaye birikiminin yapısal mantığı ile en fazla uyduğu bir yönetime tekabül etmektedir.⁵⁸⁶ Böylece Sanko Holding kendini yeniden üreteceği alan

⁵⁸⁴ Foster, s.75.

⁵⁸⁵ Yılmaz, *Suyun Metalaşması*, s.60-68.

⁵⁸⁶ Age, s.76.

olarak enerji piyasasında boy göstermiştir.

Emek yoğun alandan sermaye yoğun alana sektörel bir kayma gösteren Sanko Holding'in bilmesi gerekmektedir ki, özellikle sınırsız sanılan su özelinde yaptıkları hidroelektrik santralleri yatırımı sonucu aslında doğada suyun sınırlı olduğudur. "Pek çok insan yeryüzündeki kullanılabilir su miktarının zamanın başlangıcından bu yana artmadığını bilmemektedir."⁵⁸⁷ Öyle ki, eski kabile topluluklarında dahi vatandaşlar su bulmak için ellerinde silahlar ile arayışa geçmişler ve çok büyük kayıplar vererek varlığı "hayat" olan suyun yokluğunun "ölüm" olduğunu göstermişlerdir. Ve unutulmamalıdır ki, kâr amaçları doğrultusunda kullanımının önüne geçilmesi gerekli olan ve yaşamsal faaliyetlerimiz açısından asla bir kenara kaldırıp atamayacağımız suyun, farklı bir seçeneği de yoktur.⁵⁸⁸ Ve yine unutulmamalıdır ki, "Arıtılmış su hiçbir zaman gözyaşından daha taze olamaz" ve göz yaşı genellikle yakıcıdır.⁵⁸⁹ Bu sebeple, ekosistemin geri dönülemez bir uçuruma doğru sürüklenmesi, bir bakıma da sermayenin kendi bastığı dalı kesmesi olarak da değerlendirilebilmektedir.

⁵⁸⁷ Jean Robert, **Suyun Ekonomi Politikası**, Metin Duran ve Mustafa E. Sakınç (Çevirenler), Ankara: Ütopya Yayınları, 2003, s.20.

⁵⁸⁸ Ayşenur Narin, "Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suyun Özelleştirilmesi", **Türkiye Adalet ve Akademi Dergisi**, Sayı:27, Temmuz 2016, s.729-755.

⁵⁸⁹ Robert, s.61.

SONUÇ

Çalışmada sermaye ilişkileri açısından sorunu ele alan daha genelleştirmeci ele alışlar ile daha ampirik şirket/grup bilgilerini içeren çalışmaların egemen olduğu ortamda bu iki ele alışın geçmediği patikalar arasında bağlantılar kurulmuştur. Bağlantılar Sanko Holding'in bilgilerine ulaşma problemleri ile ancak belirli bir düzeyde gerçekleştirilmiştir ve bu sebeple Türkiye'de büyük sermaye grupları içerisinde yer alan Sanko Holding'in, 1904'ten itibaren sürdürdüğü birikim sürecinde, yaşadığı tüm ilişki ve süreçlere Sanko Holding'in patikalarından geçerek ilerlemeye, anlamaya ve aktarmaya çalışılmıştır. Genel işleyiş ile tekil firma/grup arasındaki bağlantı diğer yandan kavramla olgu arasındaki bağlantıyı kurmayı gerekli kılmıştır. Çalışma bu anlamda da bazen kavramlar dünyasında açılan patikalardan olguların geçmesini bazen de olgular dünyasına patikalar açma biçiminde gerçekleşmiştir. Genel ve tek firma ile kavram ve olgular arasındaki çoklu bağlantı tezin temel hareket mecrasını oluşturmuştur.

Georg W. F. Hegel'in: "*Genel olarak tanınan, tanınan olduğu için bilinen değildir*"⁵⁹⁰ şeklindeki özlü sözüne dayanarak, Sanko Holding'in sermaye birikimini gerçekleştirdiği tarihsel işleyiş sürecinde, elde edilen birikimin yeniden üretim alanı olarak farklı sektörlere yatırılması sonucu kendini genişletmesi, kendini genişletmesiyle elinde muazzam bir servetin birikmesi ve yine yeni değerlendirme alanı olarak doğaya yönelmesi sonucu, bu çalışmada Sanko Holding bilinir kılınmak istenmiştir.

Sanko Holding'in sermaye birikim süreci, Türkiye'de kapitalist gelişim sürecinin ve bu süreçte yaşanan dönüşümlerin idrak edilebilmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. 1980'li yıllarda palazlanan, "Anadolu keçisinden Anadolu kaplanına" dönüşen Sanko Holding, Türkiye'nin devleri sayılan Koç Holding ve Sabancı Holding gibi birikimlerini ticaretten sağlamalarının aksine, birikimini üretim alanında başlayarak sürdürmüştür. Çalışkanlıklarıyla bilinen Türkiye'nin üretken sermayesi Konukoğlu Grubu, bugün hemen hemen her alanda adını sıkça duyurmaktadır. Tekstil sektörüne yapılan iştiraklerle ilişkili sektörlere girerek, oluşacak kriz tehdidine karşı daha sonra

⁵⁹⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, Aziz Yardımlı (Çeviren), İstanbul: İdea Yayınevi, 1986, s.37.

farklı alandaki sektörlere de yatırım yapmış ve her daim ilerlemesini artan oranda sürdürmüştür.

Sanko Holding, sermaye birikiminde oluşan kârları önce tekstil sektörü içinde değerlendirmiş daha sonra holdingin birikimi belli bir aşamaya ulaştığında uluslararasılaşma ile yeni sektörlere geçtiği görülmüştür. Zamanla şirket sayıları artmış ve faaliyet alanları çoğalmıştır. Fakat ilişkili alanlara yönelseler de, grubun hem ilişkili hem ilişkisiz çeşitlenme sergilediği görülmektedir. Sermayesinin değersizleşme krizine karşı birikim sürecinde Sanko Holding'in sermayenin tüm bileşenlerini içerdiği görülmüştür. Tarihsel süreç içerisinde sermayesi genişleyen ve oldukça büyüyen Sanko Holding'in sembolik anlamlar üzerinden beslendiği de dikkate değerdir.

2006 yılında Sanko Enerji çatısı altında, enerji yatırımlarına yönelen Sanko Holding, Türkiye'nin birçok noktasına santraller kurmuştur. Sanko Holding'in meta üretiminde ve tüketiminde su kullanımının artan miktarı özellikle enerji için su kullanımı gündeme geldiği ölçüde birikimin zorunluluğu aynı zamanda su döngüsüne müdahaleyi artırmıştır. Özellikle HES inşaatlarının doğaya verdiği zararın halk tarafında tepki toplamasına karşın, Sanko Grubu ve diğer enerji yatırımı yapan şirketler HES yapımlarına devam etmiştir. HES'lerin sık aralıklarla yapılıncı doğaya, bitki örtüsüne zarar verdiği ve Karadeniz'de özellikle dereleri kuruttuğu düşüncesini dile getirenlere karşı tepkisini gösteren Abdülkadir Konukoğlu, yapımını üstlendikleri HES'lerin örnek santraller olduğunu, doğaya hiçbir zararlarının olmadıklarını da belirtmiştir. Bu açıdan, oluşacak piyasa verimliliğinin, doğanın yeniden üretimi ile uyumlaştırmaya çalışılması kapitalizmin sürdürülebilirliğini gösterme açısından oldukça önemlidir. Doğanın bir parçası olan rüzgâr, su, güneş gibi enerji kaynaklarının ticari bir metaya dönüştüren ekonomik anlayışın yarattığı ve ekolojik anlamdaki yıkımlar Sanko Holding için aslında bir kâr sağlama alanı olarak görülmektedir. Hükümetin de bu alandan payını aldığı ve hatta özel sektöre bu alanda teşvikler sağladığı, onlar açısından pozitif anlamda yasalar çıkardığı, sektörün önündeki tüm engelleri kaldırarak doğal kaynakların ticari metaya dönüştürülme serüveni, “kalkınma, enerji de dışarıya artık bağımlı olmama, büyüme, ekonomik refah sağlama” gibi kulağa hoş gelen kavramlara yaslanarak bu serüvenin yadırganmamasına yol açmıştır. Enerji yatırımlarının kalkınma ve büyümeye hiç katkısı

yoktur denemez evet ama sermayeye sağladığı kârın muazzam büyüklüğünü ve hizmeti, doğanın sömürülmesi, doğal kaynakların metalaşması gerçeğini değiştirmemektedir.

Sonuç olarak tez çalışması boyunca Sanko Holding'in tekstil sektöründen enerji sektörüne sermaye birikimini nasıl sağladığı ve neden enerji alanına yatırım yaptığı sorusunun cevabı aranmıştır. Meta üretiminden hareketle Sanko Holding'in sektörel kaymasına sermaye birikimi üzerinden bakılan bu çalışmada, Sanko Holding hakkındaki bilgiler ve bu doğrultuda yararlanılan bilimsel kaynaklar sorunun cevabının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Sektörel kayma olarak adlandırılan bu geçiş birikim açısından kavramsal düzeyden bakmanın verdiği bir olanak ile birikim ve birikim sürecinin önemli bir uğrağı olan yeniden değerlendirilmenin aynı sektörde değil de yeni ve farklı bir sektörde gerçekleştiği somut örnekler aracılığıyla görülmesine olanak sağlamıştır. Ele alınan Sanko Holding'in gelişim dinamiklerinin süreç içerisinde farklılaşarak geliştiğini, merhum Sani Konukoğlu'nun sermayedar olarak şahsiyet kazandığında sermayenin değerlerini içselleştirdiği ve yeni alanlara saçıldığı görülmektedir. İçinde yaşadığı mekânın kültürüyle ve ülkenin/ülkelerin kapitalist sistemiyle uyum içerisinde hareket eden Sanko Holding'in, 1904 yılından itibaren Gaziantep şehrinde dokuma tezgâhıyla başlayan sermaye birikim serüveni, 115 yılın sonunda ulusal ve uluslararası pazarlarda artık büyük sermaye grubunda yer almasına yol açmıştır. Bu serüven boyunca yaptığı çeşitli yatırımlarda kolaylıkların sağlanmasında, aşırı birikim oluştuğunda sermayesinin değersizleşmesi krizine karşı yeniden üretim alanları yaratılmasında, teşvikler, krediler sağlanmasında dönemin hükümetlerinin de etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Girdikleri her sektörde devlet-sermaye mekanizmasının birlikte işlediği rahatça görülmüştür. Fakat eldeki birikimden daha fazla birikim yaratma ihtiyacı olan sermayenin genişleme isteği dokunduğu her yeri her şeyi metalaştırmakta, enerji sektörüyle adını duyurduğu yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlarla da bu istek ne yazık ki doğayı geri dönülemez bir şekilde birikimin içine çekmekte, ekolojik bir yıkıma sebep olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adaman, Fikret, Akbulut, Bengi ve Arsel, Murat, “Türkiye’de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES’ler ve Dönüşen Devlet Toplum-Doğa İlişkileri”, Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren (Derleyenler), **Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su Enerji Politikaları ve Direnişler** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Aksoy, Muammer, **Atatürk ve Sosyal Demokrasi**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.
- Aktar, Ayhan, **Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi**, İstanbul: Afa Yayınları, 1990.
- Aktar, Ayhan, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Amatori, Franco ve Jones, Geoffrey, **Dünya İşletme Tarihi**, Abdullah Ersoy (Çeviren), Ankara: Dost Yayınları, 2007.
- Anonim, **Marksist İktisat El Kitabı**, Nail Satılğan (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Atatürk, M. Kemal, **Söylev ve Demeçler II. Cilt**, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959.
- Başak, Zeynep ve Saracoğlu, D. Şirin, Sermayenin Mekân Arayışı, Kapitalist üretim ilişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep Quo Vadis?, M. Nuri Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkındır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.
- Baysal, Efe, “Türkiye’nin Yüksek Enerjiye Dayalı Kalkınma Hamlesi ve Ölü Toprak, Ölü Su”, Akgün İlhan, Ayman Rabi, Efe Baysal, Ercan Ayboğa, Maude Barlow, Murat Güvenç, Özdeş Özbay ve Pınar Uyan Semerci (Derleyenler), **Türkiye’de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri** içinde, İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, 2017.
- Biehl, Janet, **Toplumsal Ekoloji Siyaseti**, Esra Eren (Çeviren), İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2016.
- Braudel, Fernand, **Medeniyet ve Kapitalizm**, Mustafa Özel (Çeviren), İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Buğra, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, Fikret Adaman (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- Bülbül, Yaşar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimcilğe Yönelik Devlet Politikaları**, İstanbul: İTO Yayınları, 2010.
- Cantillon, Richard, **Entrepreneur and Economist**, New York: Oxford University Press, 1986.
- Cengiz, Kurtuluş, **Yav İşte Fabrikalaşak "Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri-Hacılar Örneği"**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Clarke, Simon, **Neoliberal Toplum Kuramı**, Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Çağl, Gülcan, **Enerji Sektörü ve Finansmanı**, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012.
- Çokgezen, Murat, **Türkiye'de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma**, Ekonomik ve Bölgesel Kalkınma Etütleri, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012.
- Doğan, Süleyman, **Başarıya Yürüyenler**, İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2005.
- Erbaş, Şükrü, **İnsanın Acısını İnsan Alır**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2012.
- Ercan, Fuat, **Para ve Kapitalizm**, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1997.
- Ercan, Fuat, "Geç Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm ve Sınıfların Oluşumu", Mehmet C. Ecevit ve Fatime Güneş (Derleyenler), **Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik** içinde, Eskişehir: Anadolu Üni. Yayınları, 2001.
- Ercan, Fuat, "Türkiye'yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi", Ali R. Güngen, Fuat Ercan, Özgün Biçer, Özlem Tezcek ve Yasemin Özgün (Derleyenler), **Emek ve Siyaset** içinde, Ankara: Dipnot Yayınevi, 2010.
- Ercan, Fuat, Kapitalizm, "Türkiye'de Kapitalizm, Türkiye'nin 25 Haramisi" ", Özgür, Öztürk, **Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul: SAV Yayınları, 2011.
- Ercan, Fuat, "Meta Neleri İçerir? Sağlık Hizmetlerinin Metalaşması", Osman Elbek (Derleyen) **Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır** içinde, İstanbul: Hayy Kitap, 2013.
- Ercan, Fuat, Yusufi Yılmaz, Ferimah ve Gültekin Karakaş, Derya, " "Yeni Türkiye"nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak", Tolga Tören ve Melehat Kutun (Derleyenler), **"Yeni" Türkiye Kapitalizm, Devlet, Sınıflar** içinde, İstanbul: SAV Yayınları, 2016.
- Fındıkçı, İlhami, **Aile Şirketleri**, İstanbul: Alfa Kitap, 2008.
- Foley, Duncan K., **Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi**, Ankara: Arkadaş

- Yayınevi, 2010.
- Foster, John. B., **Marksist Ekoloji**, Barış Baysal (Çeviren), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.
- Güler Müftüoğlu, Berna, “Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi Yerel ve Bölgesel Dinamikler”, F. Aylan Arı (Derleyen), **Bölgesel Kalkınma: Politikalar ve Yerel Dinamikler** içinde, İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Hamsici, Mahmut, **Dereler ve İsyanlar**, Ankara: Notabene Yayınları, 2012.
- Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu**, Sungur Savran (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Harvey, David, **Marx’ın Kapital’i İçin Klavuz**, Bülent O. Doğan (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Harvey, David, **Sermayenin Mekanları**, Başak Kıcıır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar ve Seda Yüksel (Çevirenler), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.
- Harvey, David, **Sermayenin Sınırları**, Utku Balaban (Çeviren), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2012.
- Hegel, G. W. Friedrich, **Tinin Görüngübilimi**, Aziz Yardımlı (Çeviren), İstanbul: İdea Yayınevi, 1986.
- Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Mustafa Tüzel (Çeviren), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- İlhan, Akgün, **Yeni Bir Su Politikasına Doğru “Türkiye’de Su yönetimi, Alternatifler ve Öneriler”**, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği, 2011.
- Kepenek, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Teori Yayınları, 1987.
- Kıray, Mübeccel, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.
- Koç, Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul: Apa Ofset Yayınevi, 1973.
- Köymen Silier, Oya, **Keban Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları**, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1976.
- Küçükömer, İdris, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.
- Lefebvre, Henry, **Gündelik Hayatın Eleştirisi III**, Işık Ergüden (Çeviren), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- Mandel, Ernest, **Marksist Ekonomi El Kitabı: Cilt I**, İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

- Marx, Karl, **Felsefenin Sefaleti**, Erdoğan Başar (Çeviren), Ankara: Sol Yayınları, 1966.
- Marx, Karl, **Yabancılaşma**, Barışta Erdost (Derleyen), Ankara: Sol Yayınları, 2013.
- Marx, Karl, **Kapital I. Cilt**, Mehmet Selik ve Nail Satılğan (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Marx, Karl, **Kapital II. Cilt**, Mehmet Selik (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Marx, Karl, **Kapital III. Cilt**, Mehmet Selik ve Erkin Özalp (Çevirenler), İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Marx, Karl, **Grundrisse: Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Sevan Nişanyan (Çeviren), İstanbul: Birikim Yayınları, 2018.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, **Komünist Manifesto**, Tanıl Bora (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Minibaş, Türkel, **Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye**, İstanbul: Der Yayınları, 1992.
- Oğuz, Şebnem, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, Demet Yılmaz (Derleyen), **Kapitalizmi Anlamak** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Ollman, Bertell, **Diyalektiğin Dansı, Marx’ın Yönteminde Adımlar**, Cenk Saraçoğlu (Çeviren), İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Öztürk, Özgür, **Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul: SAV Yayınları, 2011.
- Parasız, İlker, **İktisada Giriş**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006.
- Pekdoğan, Celal, **Gaziantep Ticaret Odası’nın 100 Yılı 1898-1998**, Gaziantep: GTO Kültür Yayınları, 1999.
- Robert, Jean, **Suyun Ekonomi Politîği**, Metin Duran ve Mustafa E. Sakınç (Çevirenler), Ankara: Ütopya Yayınları, 2003.
- Schumpeter, Joseph A., **The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle**, Cambridge: Harvard University Press, 1949.
- Schumpeter, Joseph A., **Socialism, Capitalism and Democracy**, London: Unvin University Book, 1966.

- Sennet, Richard, **Otorite**, Kâmil Durand (Çevirmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Sennet, Richard, **Zanaatkâr**, Melih Pekdemir (Çeviren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Sezer, Özcan ve Kırışık, Fatih, **Siyasal Ekoloji**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2015.
- Smith, Adam. **Milletlerin Zenginliği**, Haldun Derin (Çeviren), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Sönmez, Mustafa. **Kırk Haramiler, Türkiye'de Holdingler**, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1990.
- Söylemez, S. Alev, Elmas, Gülen, Eren Çakarlar, Gülşen ve Özgen, Levin, “Gaziantep Sanayisi ve Dinamikleri”, Arslan Yiğidim (Editör), **Gaziantep Sanayinde İhracat, Finansman ve İstihdam Sorunları** içinde, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.
- Sweezy, Paul. **Kapitalizm Nereye Gidiyor**, Arslan B. Kafaoğlu (Çeviren), İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1970.
- Tanyılmaz, Kurtar, “Türkiye Ekonomisi’nin 80 Sonrası Sanayileşme Deneyimine Bakarken”, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, R. Koray Yılmaz, Ümit Akçay ve Tolga Tören (Hazırlayanlar), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Tezel, Y. Süleyman, **1923-1928 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
- Titiz, Tınaz, **Girişimcilik**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Tören, Tolga, “Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması”, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, R. Koray Yılmaz, Ümit Akçay ve Tolga Tören (Hazırlayanlar), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi** içinde, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Tören, Tolga ve Kutun, Melehat, “ “Yeni Türkiye”yi Anlamak: Söylem ve Gerçeklik Arasında Alternatif ve Sınıf Merkezli Bir Çerçeve Önerisi”, Tolga Tören ve Melehat Kutun (Derleyenler), **“Yeni” Türkiye Kapitalizm, Devlet, Sınıflar** içinde, İstanbul: SAV, 2016.
- Türkay, Mehmet R., **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik “Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar”**, İstanbul, SAV Yayınları, 2009.
- Uysal, Ayşen, “Antep’te Siyaset: Yerli, Muhafazakâr, Sermayedar”, M. Nuri Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkındır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.

Weber, Max, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu**, Zeynep Aruoba (Çeviren), İstanbul: Hil Yayınları, 1997.

Wright, Eric O., “Marxist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almasıık Perspektifler”, Nail Satılğan ve Sungur Savran (Derleyenler), **Dünya Kapitalizminin Bunalımı** içinde, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.

Varoufakis, Yanis, **Kızımlla Ekonomi Sohbetleri**, Sinan Arslaner (Çeviren), İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2019.

Yıldırım, Metin ve Örnek, İbrahim, “Walt Whitman Rostow’un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi”, Arslan Yiğidim Editör), **Gaziantep Sanayinde İhracat, Finansman ve İstihdam Sorunları** içinde, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.

Yıldızoğlu, Ergin, **Globalleşme**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996.

Yılmaz, Gaye, **Suyun Metalaşması: Kıtılığın Nedeni Kıtılığa Çare Olabilir Mi?**, İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 2013.

Yılmaz, R. Koray, **Mahalle Bakkalından Küresel Aktöre 'Arçelik' İşletme Tarihine Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul: SAV, 2010.

Yüksel, Ayşe S., “Bir Şehir Efsanesi, Göç ve Değişen Antep”, M. Nuri Gültekin (Derleyen), **Ta Ezelden Taşkıdır... Antep** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2011.

Sürelili Yayınlar

Akçay, Ümit, “Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi”, **Praksis**, Sayı:30-31 2013.

Altıok, Metin, “Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya”, **İktisat Politikaları Araştırma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:1, 2014.

Aslan, İmran ve Çınar, Orhan, “Bir Aile Şirketinin Kurumsallaşması: Yeniden Yapılandırma ve Varislerin Yönetime Hazırlanması Süreci”, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2010.

Ataay, Faruk, “Türkiye’de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü”, **Praksis**, Sayı:2, 2001.

Bayer, Ertuğrul, “İşletmelerde Kurumsallaşmanın Sorunsal Haline Gelmesi ve Kurumsallaşamama Nedenlerinin Belirlenmesi”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7:3, 2005.

Bedirhanoglu, Pınar ve Yalman, Galip L., “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de ‘Yerel’ Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir’den İzlenimler”,

Praksis, Sayı:19, 2009.

Çiftçi, Cafer, “Bursa’da İpekçilik”, **Bursa’da Zaman Dergisi**, Sayı:24, Ekim 2017.

Energyworld, Yenilenebilir Enerjinin Yol Haritası Çizildi, **Enerji ve Çevre Dünyası Dergisi**, Sayı:1, Ocak-Şubat 2015, s.59.

Ercan, Emine, “Changing World Trade Conditions Force the Turkish Textile and Apparel Industry to Create New Strategies”, **Journal of Textile and Apparel, Technology and Management**, 2 (IV), 2002.

Ercan, Fuat, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **95’-96 Petrol İş Yılı**, Türkiye Petrol Kimya Lastik Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul, 1997.

Ercan, Fuat, “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital:1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 8, Sayı:27, Kış 1997.

Ercan, Fuat, “Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Hukuk-Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Toplumsal Reformlar II”, **İktisat Dergisi**, 2003.

Ercan, Fuat, “Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler”, **Praksis**, Sayı: 19, 2009.

Ercan, Fuat, “Kriz: Tekrar ve Fark”, **İktisat Dergisi**, Sayı:501, 2009.

Ercan, Fuat, “Su Üzerinden Kapitalizmi Anlamak, Kapitalizm Üzerinden Suyun Dönüşümünü Anlamak”, **İktisat Dergisi**, Sayı:508-510, 2010.

Erman, Tahire, “Küresel ve Yerel Dinamikler Altında ‘Anadolu Kaplanları’ Kentleri”, **İdealkent Dergisi**, Sayı:8, Ocak 2013.

Güler Müftüoğlu, Berna, “Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanları: Kalkınma Ajansları”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı:2, 2012.

Karakaş Gültekin, Derya, “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma”, **Praksis**, Sayı:19, 2009.

Koç, Erdem ve Şenel, Mahmut Can, “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu – Genel Değerlendirme”, **Mühendis ve Makina Dergisi**, 54(639), 2013.

Narin, Ayşenur, “Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suyun Özelleştirilmesi”, **Türkiye Adalet ve Akademi Dergisi**, Sayı:27, Temmuz 2016.

Sabah, Eyüp, Mart, Uğur ve Çelik, Mehmet S., “1970-2000 Yılları Arası Türkiye’nin

Birincil Enerji Tüketiminde Kömürün Yeri”, **Madencilik Dergisi**, Cilt:41, Sayı:2, Haziran 2002.

Soyak, Alkan, “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2003.

Varol, Çiğdem ve Ecerel, Tanyel, “Denizli Bir Tekstil Sanayi: Yerel Kalkınmada Bir Başarı Hikayesi mi?”, **İdealkent Dergisi**, Sayı:8, Ocak 2013.

Yılmaz, Ercan ve Sünbül, Ali M., “Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı:2, 2009.

Yılmaz, Gaye ve Yılmaz, Selim, “ “Yenilenebilir Enerji” vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti”, **Praksis**, Sayı:25, 2011/2.

Yurtoğlu, Nadir, “Cumhuriyet Türkiye’inde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:98, Güz 2018.

Zengin, Hayat ve Kılınç Ürkmez, Gökçen, “Yaratıcılık, Yaratıcı Stratejiler ve Anadolu Kentleri: Kayseri Üzerinden Bir Değerlendirme”, **İdealkent Dergisi**, Sayı:8, Ocak 2013.

Diğer Kaynaklar

Akbulut, Gülpınar, “Coğrafi Bakımdan Türkiye’nin Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki C. Arda, Zeynep Bağlan Özer, Raşide Gürses, Banu Karababa Şaşkın (Editörler), **38. ICANAS** (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi/2007), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, I. Cilt, 2011.

Arslan, Kahraman, “Küresel Rekabet Baskısı Altında Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Yeni Yol Haritası”, **MÜSİAD Araştırma Raporları**, Kasım, İstanbul, 2008.

Çetenak, Emin H., “İşletme Grubu İlişkisinin Firma Performansına Tepkisi: İMKB’de Bir Uygulama ”, adlı **Doktora Tezi**, Çukurova Üniversitesi SBE, 2012.

DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967**, Teknik Rapor.

DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Teknik Rapor.

DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Teknik Rapor.

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Teknik Rapor.

- DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, Teknik Rapor.
- DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, Teknik Rapor.
- DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, Teknik Rapor.
- DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Teknik Rapor.
- DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013**, Teknik Rapor.
- Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018**, Teknik Rapor.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2014 Faaliyet Raporu**.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2015-2019 Stratejik Planı**.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2017 Yılı Bütçe Sunumu**.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Türkiye Ulusal Yenilenebilir Eylem Planı**, Aralık 2014.
- Erden, Sena, Türk Tekstil İşletmelerinin Küresel Rekabetteki Yeri ve Aydın İlinde Bir Uygulama, **Yüksek Lisans Tezi**, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2006.
- IFC, **Sustainable Investment in Turkey 2010**, January 2011.
- İTKİB, Toplam Tekstil ve Hammaddeleri Sektörü, **2018 Yılı Aralık Ayı İhracatı Performans Raporu**.
- Kargı, Bilal, Sermaye Birikimi ve Seramye Fraksiyonları Sentezinde Kamu Kesimi Etkinliğindeki Değişim: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Özelleştirme adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2010.
- Öztürk, Özgür, Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları “Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi”, adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2008.
- Tileylioğlu, Alaeddin, “Aile Şirketleri”, **İstanbul Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi**, Nisan 2006.
- Ülgen, Arzu ve Karagülle, Ali Ö., “Tekstil Sektöründeki Bir Aile İşletmesinin Kurumsallaşma Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama”, **İstanbul Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi**, Nisan 2006.
- Yılmaz, R. Koray, Eleştirel Politik İktisat Çerçevesinden “Bireysel Sermaye Olarak İşletme”; Türkiye ve Arçelik Örneği adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2009.

Yusufoğlu, Mehmet, Türkiye’de Kalkınma-Türkiye’de Enerji İhtiyacına Sermaye Birikimi Üzerinden Bakmak adlı **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2018.

İnternet Kaynakları

Albo, Gregory, **Cracks in the Facade: The U.S. and the World Economy**, May 2003.
https://www.uibk.ac.at/wuv/pdf/ehem/albo_us-economics.pdf (18/09/2019)

Baran, Paul, **Büyümenin Ekonomi Politikası**, Ergin Günçe (Çeviren), Eriş Yayınları, 2007.
https://issuu.com/ortakyasam/docs/b_y_menin_ekonomi_politi_i_-_paul_a._baran (05/11/2019)

Bashimov, Güçgeldi, Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü: ASEAN-5 Ülkeleri İle Karşılaştırılmalı Analiz, **Adnan Menderes Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2017.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/339677> (13/05/2019)

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Türkiye Sanayi Strateji Belgesi 2015-2018”, 2015.
http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf (16/10/2019)

Chandler, Alfred D., **Organizational Capabilities and the Economic History of the Industria Enterprise**, The Journal of Economic Perspectives, Vol.6, No.3, Summer1992.
<http://img.bimba.pku.edu.cn/resources/file/9/2015/05/13/20150513212956958.pdf> (19/09/2019)

Çetintaş, Hakan ve Bicil, İbrahim Murat, Elektrik Piyasalarında Yeniden Yapılanma Türkiye Elektrik Piyasasında Yapısal Dönüşüm, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2(2), 2015.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/202167> (02/05/2019)

Ercan, Fuat, **Müslüm Baba, Marks’ın Kapital’ini Öğretiyor-I**, 2009.
<https://fuatercan.wordpress.com/2009/04/03/muslum-baba-Marksyn-kapitalini-odhretiyor-i/> (07/09/2017)

Ercan, Fuat ve Gültekin Karataş, Derya, **Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi**, Londra: Association for Heterodox Economics Sekizinci Yıllık Konferansı, Temmuz 2006.
https://www.researchgate.net/publication/323542815_TURKIYE'DE_ULUSLARARASILASMA_SURECINDEKI_SERMAYENIN_URETKEN_VE_PARA_SERMAYE_Derya_Gultekin-Karakas_ve_Fuat_Ercan (23/09/2019)

- Ercan, Fuat, **HES’ler ve HES’ler Üzerinden Değişimi Anlamak**, Temmuz 2010.
<http://bianet.org/biamag/print/123831-hes-leri-ve-hes-ler-uzerinden-degisimi-anlamak> (05/11/2019)
- Gökdemir, Murat, Kömürcü, Murat İ., ve Evcimen, Taylan U., Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış, İMO Su Yapıları Kurulu, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, 471, 2012/1.
http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/16298_09_57.pdf (30/09/2019)
- Güler Müftüoğlu, Berna, **Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanları: Kalkınma Ajansları**, Çalışma ve Toplum, 2/2012.
<http://www.calismatoplum.org/sayi33/muftuoglu.pdf> (29/09/2019)
- Harvey, David, **The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of the Marxist Theory**, Antipode, Volume:7 Issue:2, 1975.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-8330.1975.tb00616.x> (22/09/2019)
- Kalyoncu, Cemal A., **Paranın Efendileri**, 2003.
<https://www.islamikariyer.com/klm/paranin-degistiremedigi-is-adami.html> (05/07/2019)
- Llussa, Fernanda, Tavares, Jose Manuel A. ve Branco, Ruben, **Entrepreneurship: Concept and Measurement**, 2009.
<http://sistema.semead.com.br/12semead/resultado/trabalhosPDF/425.pdf> (20/09/2019)
- Özaslan, Metin ve Şeftalici, Haluk, **Kayseri İl Gelişme Raporu**, Nisan 2002.
http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Kayseri_Il_Gelisme_Rapor_%E2%80%8B.pdf (13/10/2019)
- Resmi Gazete, Elektrik Piyasası Kanunu- Sayı:28603, 30 Mart 2013.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330.pdf> (18/08/2019)
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:5, Toplantı:3, Cilt: 20, 3. Birleşim Tarihi:08/11/1937.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c020/tbmm05020003.pdf> (20/10/2019)
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:7, Toplantı:2, Cilt: 14, 2. Birleşim Tarihi:01/11/1944.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c014/tbmm07014001.pdf> (20/10/2019)
- Türkiye Enerji Sektöründe Dönüşüm Önemli Aşamalar ve Zorluklar, **Dünya Bankası Raporu Temmuz 2015**.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/907111468189259524/pdf/ACS14951-REVISED-Box393232B-PUBLIC-EnergyveryFinalTURKISHR.pdf> (21/10/2019)

Diğer İnternet Kaynakları

Anadolu'nun En Büyük 500 Şirketi, Eylül 2015.

<http://www.sankoenerji.com/tr/p/haberler/id/anadolu-nun-en-buyuk-500-sirketi-11> (30/01/2019)

Ağabeyimizi Rahmetle Andık, Ocak 2016.

<https://gaziantepolusum.com/default.asp?page=haberdetay&haber=42068442> (08/07/2019)

Baklavayla Nereye Kadar, Biz Bilbaoyu Örnek Aldık, Ocak 2012.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/705126-baklavayla-nereye-kadar-biz-bilbaoyu-ornek-aldik> (13/10/2019)

Başbakan HES'i Hizmete Açtı, Ağustos 2010.

<https://www.pazar53.com/basbakan-hesi-hizmete-acti-16128h.htm> (11/11/2019)

Birecik Köprüsü, Haziran 2016.

<http://kopriyet.blogspot.com/2016/06/birecik-koprusu.html> (08/10/2019)

Bitim İşlem (Apre) Makinaları, Mart 2007.

<http://www.muhendisforum.net/index.php?topic=172.0> (01/10/2019)

Bobin Makinası, Mart 2016.

<https://www.derstekstil.name.tr/bobin-makinasi.html> (02/10/2019)

Bobin Makinası, Mart 2017.

<https://tekstilbilgi.net/bobin-makinasi-nedir.html> (01/10/2019)

Dünya'da Türkiye, Türkiye'de Gaziantep, Nisan 2013.

<https://www.internethaber.com/dunyada-turkiye-turkiyede-gaziantep-528308h.htm> (28/06/2019)

Dış İşleri Bakanlığı AB Birliği Başkanlığı, AB İle İlişkiler/Gümrük Birliği, Güncelleme Temmuz 2019.

https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (06/11/2019)

Dokuma Tezgahından Sanayi Devine, Mart 2019.

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dokuma-tezgahindan-sanayi-devine-/1409394> (02/10/2019)

Dokuma Tezgahlarında Başladılar 14 Bin Çalışanla Devam Ediyorlar, Mart 2019.

<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/dokuma-tezgahinda-basladilar-14-bin-calisanla-devam-ediyorlar-2033553> (19/06/2019)

- Elektrik Dağıtımına 2 Yılda 875 Milyar Lira Yatırım Yapılacak, Mayıs 2019.
<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Elektrik-dagitimina-2-yilda-875-milyar-lira-yatirim-yapilacak> (06/05/2019)
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Hakkımızda.
<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/1-1167/tarihce> (21/10/2019)
- Enerji Oscarları Sahiplerini Buldu, Şubat 2016.
<http://www.sankoenerji.com/tr/p/haberler/id/enerji-oscarlari-sahiplerini-buldu-4> (30/01/2019)
- Ekonomist 500’e Sanko Damgası, Eylül 2015.
<https://www.haberler.com/ekonomist-500-e-sanko-damgasi-7664734-haberi/> (17/10/2019)
- Evimizde Çok Mutluyuz, Ağustos 2017.
<https://www.capital.com.tr/ceo-life/ceo-life-haberleri/evimizde-cok-mutluyuz> (17/12/2018)
- Erdoğan: Ben Boş Gezen Çevreci Değilim, Ağustos 2008.
<http://www.milliyet.com.tr/erdogan--ben-bos-gezen-cevreci-degilim-siyaset-982172/> (01/02/2019)
- Fazla Dağıldık Artık 4 Sektörde Büyüyeceğiz, Haziran 2008.
<https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/fazla-dagildik-artik-4-sektorde-buyuyecegiz> (27/06/2019)
- Gaziantep KOBİ Buluşması, Mayıs 2015.
<https://www.youtube.com/watch?v=DU1wz7eFylc> (24/04/2018)
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Fatma Şahin, Özgeçmiş.
<https://gaziantep.bel.tr/sayfa/ozgecmis-5> (31/10/2019)
- Grevin İlk Kaybedeni: Abdülkadir Konukoğlu, Ağustos 2012.
<http://www.gaziantephaberler.com/grevin-ilk-kaybedeni-Abdulkadir-konukoglu-haberi-23878.html> (28/06/2019)
- GSO’nun Kurucu Başkanı Sani Konukoğlu’nun 24. Ölüm Yıldönümü, Ocak 2108.
<http://www.milliyet.com.tr/gso-nun-kurucu-baskani-sani-konukoglu-gaziantep-yerelhaber-2533404/> (02/10/2019)
- Hangi Vakıf Ne kadar Burs Veriyor, Ağustos 2010.
<http://www.gazetevatan.com/hangi-vakif-ne-kadar-burs-veriyor-325247-gundem/> (19/06/2019)

İCCI, Enerji Ödülleri Hakkında.

<https://www.icci.com.tr/tr/enerji-odulleri/enerji-odulleri-hakkinda> (11/11/2019)

İccı Enerji Ödülleri Sahiplerini Buldu, Mayıs 2017.

<http://www.milliyet.com.tr/iccı-enerji-odulleri-sahiplerini-buldu-istanbul-yerelhaber-2014354/> (30/01/2019)

İstihdam Seferberliği Konukoğlu ile Başlayacak, Şubat 2017.

<http://www.megahaber27.com/haber/16354/istihdam-seferberligi-konukoglu-ile-baslayacak.html> (28/06/2019)

İşadamı Olsam HES'e Yatırım Yaptım, Ocak 2007.

<https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/11910-isadami-olsam-hese-yatirimyapardim> (17/10/2019)

İş Dünyasının En Çok Konuşulan İşadamları, Aralık 2014.

<http://www.milliyet.com.tr/is-dunyasinin-en-cok-konusulan-isadamlari-gaziantep-yerelhaber-539561/> (17/01/2019)

İşte Konukoğlu Kardeşlerin Başarı Sırrı, Mart 2013.

<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Iste-Konukoglu-kardeslerin-basari-sirri/141624> (18/01/2019)

İş'te Hayat Abdülkadir Konukoğlu, Nisan 2013.

<https://www.youtube.com/watch?v=e8MmiDGeMyY> (27/03/2018)

İSKO Dokuma İşletmeleri.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sektorel-tekstil-isko-dokuma-isletmeleri.aspx> (20/10/2019)

Jakar Nedir, Jakarlı Dokuma Kumaşlar.

<https://tekstilsayfasi.blogspot.com/2017/10/jakarli-dokuma-kumaslar.html> (01/10/2019)

Kollektif Şirketler.

<http://www.bitlistso.org.tr/Portals/94/ticaret%20sicili/TESCİL%20İŞLEMLERİ/Kollektif%20Şirketler.pdf> (08/10/2019)

Konukoğlu İplik Sektörünün Cazibesini Kaybettiğini Söylüyor, Ağustos 2008.

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/konukoglu-iplik-sektorunun-cazibesini-kaybettigini-soyluyor/2337> (03/10/2019)

Konukoğlu Hayat Hikayesini Anlattı, Nisan 2016.

https://www.youtube.com/watch?v=KpXyNgu_HtA (22/03/2018)

Konukoğlu Tügiad'ın Konuğu Oldu, Aralık 2012.

<https://www.marasgundem.com.tr/egitim/konukoglu-tugiadin-konugu-oldu->

[321689h](#) (17/12/2018)

Mekikli Dokuma Makinaları.

<http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/mekikli-dokuma-makinalari.html> (01/10/2019)

OSB’de Paylaşım Yapıldı, Ağustos 2014.

<https://www.gaziantep27.net/osbde-paylasim-yapildi-479533h.htm> (11/10/2019)

Özel Sektör, HES Devrimini Başlattı, Temmuz 2008.

<https://www.yenisafak.com/politika/ozel-sektor-hes-devrimini-baslatti-127983> (27/01/2019)

Sanko İplik-Kumaş Fiyatını Düşürdü.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/133034.asp> (14/05/2019)

Sani Konukoğlu Vakfı, Sosyal Sorumluluk.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sani-konukoglu-vakfi.aspx> (11/11/2019)

Sanko Holding’in Tarihsel Süreci.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-tarihcesi.aspx> (23/01/2019)

Sanko Enerji Kurulu Gücünü İkiye Katlayacak, Ocak 2013.

<https://www.capital.com.tr/sectorler/enerji/sanko-enerji-kurulu-gucunu-ikiye-katlayacak> (26/03/2019)

Sanko Holding’in Ciroosu Ne?, Nisan 2014.

<http://www.paralimani.com/sanko-holding-in-cirosu-ne-haberi-36909/> (24/06/2019)

Sanko Holding, Çimento-İnşaat.

<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-cimento-inaaat.aspx> (18/10/2019)

Sanko Enerjiye Bir Ödül Daha, Mayıs 2017.

<http://www.sankoenerji.com/en/p/news/id/sanko-enerji-ye-bir-odul-daha-19> (17/10/2019)

Sanko Holding Anadolu’nun 500 Şirketi Arasında, Ekim 2017.

<https://aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/sanko-holding-anadolunun-500-buyuk-sirketi-arasinda/639043#> (15/03/2018)

Sanko 2018’i Yatırım Yılı İlan Etti, Mayıs 2018.

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/05/31/sanko-2018i-yatirim-yili-ilan-etti> (12/05/2019)

- Sanko Hangi Sektörlerde Büyüyor?, Ekim 2008.
<http://www.patronlardunyasi.com/haber/Sanko-hangi-sektorlerde-buyuyor/51664>
(28/06/2019)
- Sanko Holding, Birincilik Ödülü Aldı, Şubat 2017.
<http://www.gaziantepsabah.com/sanko-holding-birincilik-odulu-aldi.html>
(26/10/2017)
- Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanı Konukoğlu'ndan Gençlere Nasihat, Mart 2013.
<https://www.haberler.com/sanko-holding-yoneti-kurulu-baskani-konukoglu-dan-4482239-haberi/> (17/12/2018)
- Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanı Konukoğlu Açıklaması, Haziran 2012.
<https://www.haberler.com/sanko-holding-yonetim-kurulu-baskani-konukoglu-9-3723269-haberi/> (12/11/2019)
- Sanko, İtalyan Riello İle Kombide Ortaklık Kurdu, Şubat 2008.
<https://www.dunya.com/ekonomi/sanko-italyan-riello-ile-kombide-ortaklik-kurdu-haberi-41286> (29/06/2019)
- Sanko'ya İtalyan Ortak, Haziran 2008.
<http://v3.arkitera.com/h30457-sankoya-italyan-ortak.html> (27/06/2019)
- Sanko: Hedefimiz Yabancı Yatırımcı, Mayıs 2002.
<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a145999.aspx> (27/06/2019)
- Sanko Holding'e Çinli Ortak, Haziran 2001.
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sanko-holdinge-cinli-ortak-39248473>
(27/06/2019)
- Sani Konukoğlu- Özgeçmiş.
<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=MQ&sayfa=Mg>
(10/01/2019)
- Sanko Yabancı Ortakla Büyüyecek, Eylül 2010.
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/32465.asp> (25/06/2019)
- Sanko Tekstilde Küçülme Kararı Aldı, Nisan 2008.
<https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/68083-sanko-tekstilde-kuculme-karari-aldi> (14/05/2019)
- Sanko Holding, Onursal Başkan'ın Mesajı.
<http://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-onursal-baskan.aspx> (15/03/2018)
- Sanko Holding, Sektörel/Enerji.
<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-enerji.aspx> (29/06/2019)

- Sanko Holding, Sektörel/Tekstil.
<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-sektor-tekstil.aspx> (03/10/2019)
- Sanko Holding, Kurucumuz/Sani Konukoğlu.
<https://www.sanko.com.tr/tr/sanko-holding-kurucusu.aspx> (16/12/2018)
- Sani Konukoğlu Vakfı, Mütevelli Heyeti.
<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=Mw&sayfa=Mw>
(12/11/2019)
- Sani Konukoğlu Vakfı, Kurucumuz Sani Konukoğlu.
<http://www.sankovakif.com/yeni/kurumsal.asp?kategori=MQ&sayfa=Mg>
(12/11/2019)
- Sanko Yabancı Ortakla Büyüyecek, Eylül 2000.
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/32465.asp> (25/06/2019)
- Sani Konukoğlu Vakfı'ndan Şevkat Eli, Haziran 2019.
<https://www.haberler.com/sani-konukoglu-vakfi-ndan-sevkat-eli-12136064-haberi/> (19/06/2019)
- Sahayı Size Bıraktık Buyurun Golleri Atın, Mayıs 2002.
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahayi-size-biraktik-buyurun-golleri-atin-69788> (17/10/2019)
- Sera Gazı Nedir?, Temmuz 2017.
<https://www.enerjiportali.com/sera-gazi-nedir/> (01/11/2019)
- Şimdi Ben TÜSİAD'ı İstemiyorum, Eylül 2010.
https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/09/27/gecmiste_tusiad_bizi_istemiyordu_simdi_de_ben_istemiyorum (09/07/2019)
- Turkish Yatırım, Karbon Piyasaları.
http://www.turkborsa.net/belgeler/raporlar/karbon_piyasalari.pdf (01/11/2019)
- Temiz Enerji Yalandır, Mayıs 2015.
<https://www.birgun.net/haber/temiz-enerji-yalandir-81498> (05/11/2019)
- Tekstilde 2018'in Daha Parlak Geçmesi Bekleniyor, Aralık 2017.
<https://www.dunya.com/ekonomi/tekstilde-2018in-daha-parlak-gecmesi-bekleniyor-haberi-395946> (14/05/2019)
- Türkiye'nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu, Haziran 2017.
<https://www.sanko.com.tr/tr/anasayfa.aspx> (25/02/2018)

Tesisin Açılışını Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ouattara Yaptı, Mart 2016.
<http://www.marasyenigun.com/tesisin-acilisini-cumhurbaskanlari-erdogan-ve-ouattara-yapti/6461/> (29/06/2019)

TBMM 21. Dönem Milletvekilleri.
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=21&p_sicil=5654 (31/10/2019)

TBMM Mevzuat Bilgi Sistemi, 2942 Sayılı Kanun, Yürürlük Tarihi:28/04/2018
<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/mevzuat/faces/kanunmaddeleri?pkunlarno=41908&pkunnumarasi=2942> (12/11/2019)

Yatırımcıların Gaziantep’i Seçmesinin Nedeni - Kardeş Pazarlar, 2016.
<https://www.dailymotion.com/video/x56zsrs> (07/11/2019)

Yenilenebilir Enerji Nedir?, Mayıs 2018.
<https://www.enerjiportali.com/yenilenebilir-enerji-nedir-2/> (01/11/2019)

Yılın “Vakıf İnsanı” Ödülü Konukoğlu’na, Temmuz 2018.
<http://www.hurriyet.com.tr/yilin-vakif-insani-odulu-konukogluna-40883398>
(19/06/2019)